

Серія Красного Письменства,
Ч. 25.

Я. Я. Щоголів.

ТВОРИ.

Довний збірник
з ілюстраціями.

Упорядкував
проф. М. Сумцов.

Кооперативне видавництво
"Р У Х"
Харьків-1919 р.

Серія Красного Письменства.
Ч. 25.

Я. Я. Щоголів.

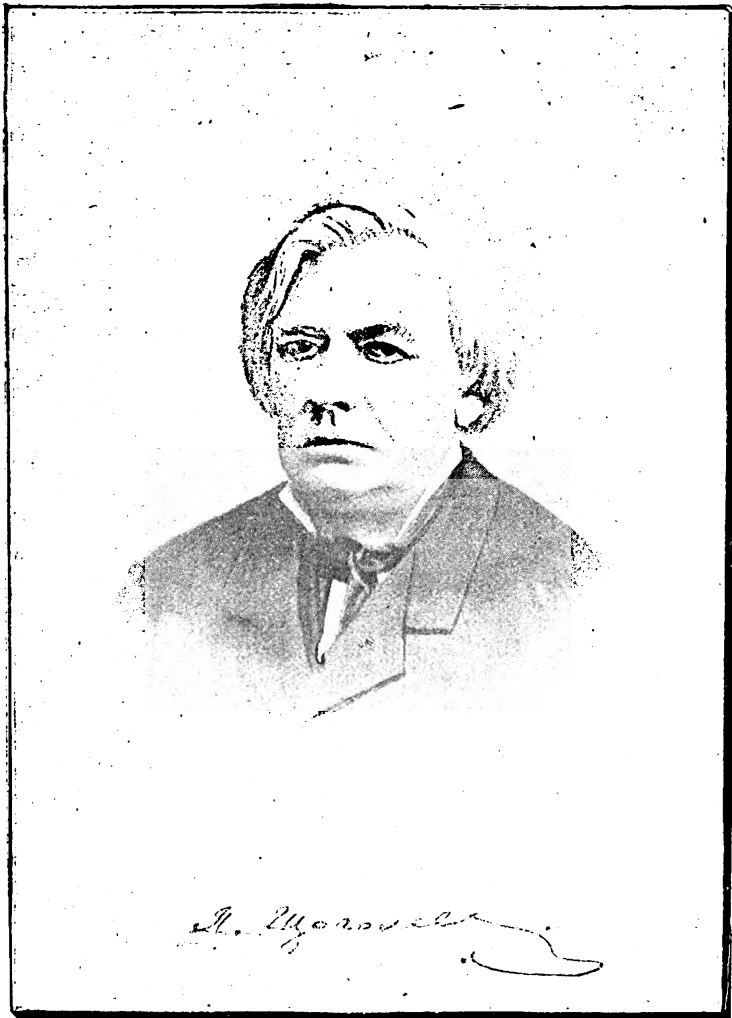
ТВОРИ.

Повний збірник
з ілюстраціями.

Упорядкував
проф. М. Суцзов.

Кооперативне видавництво
„Р У Х“
Харьків—1919 р.

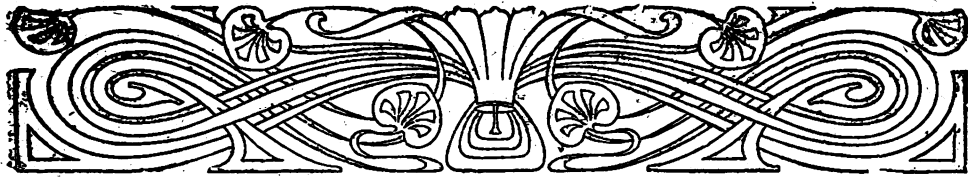
Содержимое

Архива: Красн-Ср.

М. И. Морозов

9/19 23

Замісць передмови.

I.

Як ще недавно ти піснею грів нас,
Як ще недавно ти плакав, сміявсь!
Де ж ти тепер? Твоя ліра розбилась;
Але по ній вічний згадок зіставсь.

II.

Тихо загасла лампада, що ясно світила на оурі,
Тихо повився від неї димок у ту мить,
Тихо піта спокоївся, кинув сім'ю осиротілу
Слава ж його гучно по світу скрізь полетить.

III.

Орач сіє, сіє жито, потім пожинає
І сам тоді трудів своїх пильгу добачає,
Ти ж, співаче наш, життя все слово тепле сіяв,
А чи бачив ти хоч дяку за те десь, що здійв?

IV.

Не марно провів ти на світі свій вік,
Талан не розсипав на сміх, на забаву:
За твір корисний від людей придбав славу,
Що дійсний між ними ти був чоловік!

V.

Твердий був у слові і вірі,
Без шуму на світі прожив.
І рідній обкраденій лірі.
Коштовну струну причепив.

VI.

І твір свій—чудову музику—
Не в скриню залізну сховав,
А людям оддав, щоб до віку
На користь усяк собі грав.

VII.

Господь правдивою рукою
Вінок тобі лавровий сплів
За те, що лірою гучною
Чуття людське святе будив.

Цю виразну автобіографічну поезію я знайшов поміж паперами Я. І. Щоголіва в його меморіальній колекції в Харківському університеті. Мелянхолійно, в дусі поета висловлений погляд на життя і творчість. Поезія складена, мабуть, в кінці життя. Оглаву поезія ця в рукопису немає ніякого.

Проф. М. Сумцов.

Життє пис. Я. Щоголіва.

Біографічні джерела. Для кожного письменника головним біографічним джерелом служать його твори, яко відбитки його світогляду, почуття, мрій і бажань. Велике значіння далі має листування і автобіографії, коли такі залишені письменником, спогади сучасних діячів і нарешті критика, як сучасна письменникові, так і пізніша. Що до Щоголіва, то окрім творів, є невеличкі його автобіографії, дуже коротенькі. Спогадів немає. Листування добре представлено тільки за два роки зносин поета з Дерев'янкиним. Критика поверхова і часто помилкова. Хоч біографічні свідоцтва про Щоголіва розкидані, майже, во всіх українських історично-літературних розвідках і начерках, але вони взагалі коротенькі. Головним джерелом, як завжди, для письменника служать твори, особливо для Щоголіва, в сумі і скаргах котрого криється багато саме автобіографічного. Що ж до прямих біографічних вказівок, то мають значіння три статті—дві відомих в печаті і одна в рукопису—в листі Щоголіва до Дерев'янкина. Значіння їх те, що в усіх цих статтях матеріял дано самим поетом. Що в ґрунті їх лежать свідоцтва самого автора, видно з великого наближення їх по текстові. Проф. Петров сам вказує на допомогу автора: „Мы пользовались некоторыми свѣдѣніями, доселѣ неизвѣстными въ печати“, (Очерки 1884 р.). В архіві Щоголіва, що перейшов у власність Харьк. універс., збереглося невеличке випадкове листування його з проф. Петровим з автобіографічними вказівками. Стаття в „Южн. Кр.“ не має підпису; вона написана дуже прихильно до поета, завдяки редакторові Мик. Черняєву, що взагалі цікавився місцевою літературою, а потім, яко хвора людина, де-кілька років мав за домашнього секретаря дочку Щоголіва,—сам не владав ні руками, ні ногами. Коротенькі відомости в листі до Дерев'янкина мають значіння для перевірки. За життя і після смерті Щоголіва занадто мало цікавились його творами і особою їх автора. На занедбанні Щоголіва відбилось загальне занедбання усього українського, а Щоголів ще був провінціал з провінціалів, самотній, сумний, гордий, нікого не признавав вищим від себе, і ніхто його не признавав, писав пізно, підбитий літами і лихом. В залежності від цього не було про нього ніяких спогадів. Оцінювання було роблено мимихідь і часто помилково або з повторенням старих помилок. Тільки з відродженням України, особливо її школи виникла потреба скористувати старого поета хоч в найкращих уламках його творчости.

Були невелички рецензії Білинського (Отеч. Зап. 1843 р.), Огоновського (в 2 т. Іст. укр. письм.), Петрова (въ Очеркахъ ист. укр. литер.), Горленка (въ Киев. Стар.), в польському Ateneum (без подписи), в „Зорі“ (Галицькій), въ Харьк. Вѣд. 1891 № 86) гарна, чула стаття С. Русової). Більшість відозв викликано було появою в 1883 р. „Ворскли“. Більшої ваги Слобожанщина 1898 р. пройшла непомітно, мабуть, через те, що тоді на Україні було глуcho wszendzie, глухо і мертво.

Головні відозви і їх помилки.

Хоч про Щоголіва писано надто мало, а помилок зроблено багато, письменник це помічав і лічив себе ображеним. Фахових критиків на Україні взагалі обмаль; ті якось зрідка і мимохідь згадували про поезії Щоголіва. На поета звертали увагу здебільше історики письменства, що цікавились більше життям, ніж самою поезією; відозву про останню прищиплювали потроху з метою освітлити тим власне життя поета.

Хоч проф. Мик. Петров відносився до Щоголіва взагалі прихильно і листувався з ним, але, яко критик, він найбільш і посипав його твори помилковими висновками.

Найбільша хиба висловлена так (в 1884 р.): „Перерывъ въ поэтической дѣятельности Щоголева съ 1847 до 1864 г. дѣлитъ ее на двѣ половины, значительно отличающіяся между собою по содержанию, тону и характеру. Тогда какъ первыя его произведенія отчисляются къ школѣ украинскаго художественнаго романтизма, послѣднія его произведенія относятся къ новѣйшему направленію украинской литературы съ соціально-общественнымъ направленіемъ и характеромъ“.

Сам поет був незадоволенний цим самовільним поділом його творів і в передмові до „Слобожанщини“ 1898 р., не називаючи проф. Петрова по йменню, каже: „нѣкоторые критики дѣлили мою небольшую литературную дѣятельность на періоды, но всего 10 стихотвореній написано было въ молодости“. Виходить, що сам поет лічив безпідставним поділ його творчости на періоди. Коли б ми наперекір цьому ввели і ці десять поезій і почали шукати вказаних проф. Петровим напрямків, то ми не знайшли-б нічого інінко, позаяк у Щоголіва на протязі усієї його многолѣтньої творчости напрям був однаковісінський, що як почався в його російських поезіях на початку 40-х років таким саме і дійшов до дня смерті 1898 р. в останніх його українських поезіях. Далі буде видно який це був напрямок.

Друга помилка проф. Петрова лежить в висловленій ним думці, буцім, при пануючій у Щоголіва формі елегії, „къ чувству грусти онъ не примѣшивалъ ни меланхолии, ни разсужденій, ни идеальнаго“. В дійсності, навпаки, Щоголіву вадить, що він все це примішував і прибільшував, особливо часто в зайвих кінцях поезій в формі нудній дідактичній моралізації.

Третя помилка, буцім поезії Щоголіва 80-х років з родинними і громадськими мотивами поставили його з соціально-громадського погляду врівень „съ нынѣшнимъ вѣкомъ“. По соціальному напрямкові Що-

голів ніколи не стояв врівень з віком і навіть не хотів стояти, бо відносився до свого віку вороже. Людина глибоко консервативного складу людина в соціальних межах 80-х років прямо таки архаїчна, він в думках і почуттях переносився в далеку українську старовину і почував себе добре тільки в чудовім царстві мрій.

Четверта помилка—думка про вплив Батюшкова на Щоголіва. Проф. Петров, хоч і зробив значну услугу українській науці численними матеріялами що до життя письменників і скупчинням їх в історичну низку, але несамохить тут же їй і пошкодив, усюди підкидаючи російських літературних батьків, часто—густо цілком самовільно і без підстави. Отаке трапилось і з Щоголівим, котрому він за батька поставив Батюшкова, хоч сам Щоголів ніколи про нього не згадує. „Явір“, на котрий пр. Петров посилається, написано не тільки незалежно від Батюшкова, а й далеко краще.

Кулішеві не дивно було в 1860 р. де-в-чому теж помилитись відносно Щоголіва, бо він мав в руках тільки первоцвіт,—п'ять українських поезій. Як людина талановита і спостережлива він в де-кількох коротких словах висловив цінну критику, в якій з першого кроку одмежив Щ. від поезії Шевченка в значінні присьмого, але все-ж—таки другорядного поета. Помилився Куліш тільки в тім, що замість Шевченка углядив вплив народньої поезії, буцім Щ. взяв за підвалину народню пісню, але яко справжній талант з самостійним до неї відношенням. „Ворскло“ і „Слобожанщина“ ясно показали, що здогад Куліша не справдився. Щоголів був знайомий з народньою поезією. Не дарма-ж він був учнем Метлинського і товаришем Костомарова, але народня пісня майже цілком ним відкинута, за двома-трьома винятками (Рута, Колядки), скористована тільки народня казка, та й та в кінці життя, і в обмеженні нечисленними фантастичними її проявами (Відьма, Вовкулака, Папороть). Це відносно змісту, а по формі ще менш того. Щоголів тільки на зорі життя стояв близько до народу, а з того часу, як осів в Харькові, на посаді і без посади, він мав до народу „дачне“ відношення.

Критичною відозвою Горленка про „Ворскло“ в Київ. Стар. 1884 р. кн. I Щоголів був задоволений, увійшов з критиком в листування; одержав від нього портрета. Відозва занадто коротка в 4 неповних сторінки. Щоголіву приємно було почути, що він правильно оцінює свої сили і ресурси, і що він „чистїйший лирик“. Таким і лічив себе поет. Горленко писав, що хоч Щоголів не має такої мочі, щоб почати новий шлях і виробити свою власну школу, але і сам він не звертає на чужі йому шляхи, йде самостійно своєю стежкою, і ймення його збережеться в потомстві.

Горленко занадто помилився, залічив Щоголіва в „чистїйшого лирика“, хоч сам поет весь свій вік бачив в собі лірика. Для чистого ліризму Щ. бракувало почуття. Ніяка лірика неможлива без гарячої відзвучності серця. Щоголів був талановитий епик; усюди у нього образи і образи; усяке почуття він поспішає перевести в образ. Найкраще в його поезії збудовано на описанні природи, життя людей; описання ці,

коли перероблюються в жваві міцні образи; роблять те, що є найкращого в Щоголіва.

Горленко ще помилився чимало, помітивши, буцім, у Щоголіва „нѣтъ тенденціознихъ поезій“. І тут же через десяток рядків Горленко, вказуючи на велику тугу, яко головну рису його поезії, говорить, що „жизнь изломала и разбила сны (?) юности; свѣтъ подернулся дымкой лжи и грязи, и мировозрѣніе поэта дошло до песимизма“. Коли так, то треба заздалегідь признати рефлексію і тенденцію, бо песимизм завжди рефлексивний і тенденційний. Сута природа не визнає ні оптимізму, ні песимізму.

Горленко звернув увагу на поезії промислові, яко характерні для Щоголіва, і прирівняв його з приводу цього до французького поета П'єра Дюпона. Горленко далі помітив, що „авторъ чрезвычайно умѣстно и счастливо вводитъ живописныя старинныя выраженія, народныя названія растений и принадлежностей ремесль и слова столь образныя, что подъ ихъ звукомъ какъ-бы чуется самый предмет“.

В листі до Дерев'янкина Щоголів висловив своє незадоволення відозвою про нього проф. львівського університету Огоновського. Чудно! Огоновський, наскільки то відомо, згадує про Щоголіва в своїй Іст. Укр. письменства і настільки фактично і прихильно, що немає рації гніватись на нього.

Зовсім інша річ гостра поверхова відозва в галицькому часопису про дві поезії Щ. в „Луна“, але Щоголів, здається, про неї не чув. Докладно про ці поезії і відозву буде далі в увазі до їх тексту.

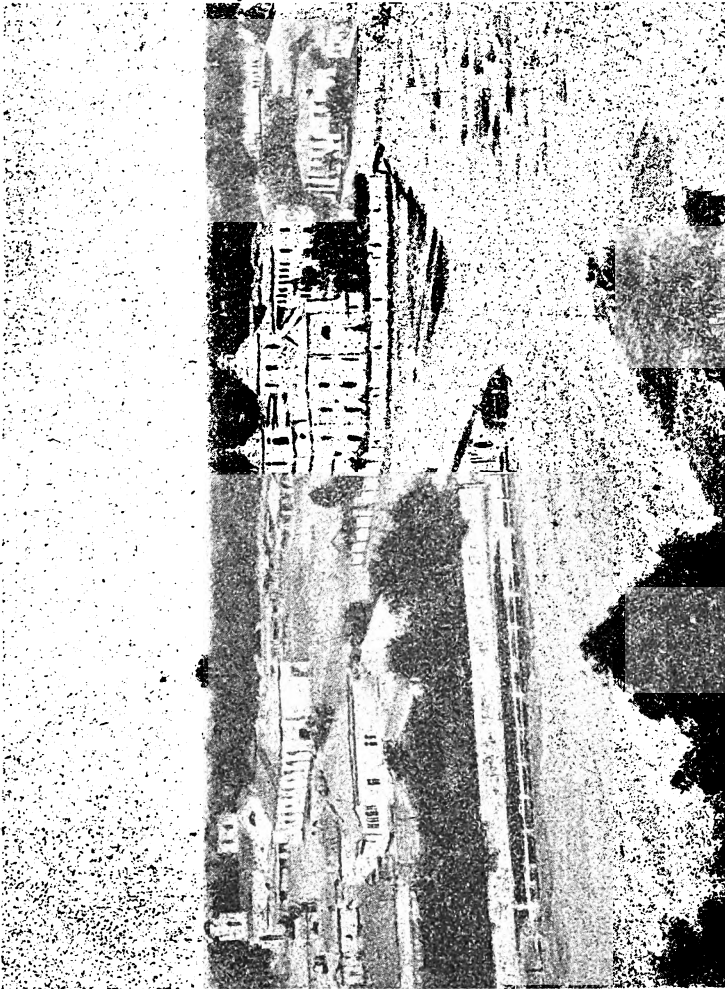
Відозва С. Р. (С. Ф. Русової) теж невеличка, але обміркована ґрунтовно. Рецензент перш назвав де-які кращі твори Щоголіва поемами і баладами, яких термінів сам Щоголів не вживав, але термінологія ця відповідає ділові, і ми нею тутечки користуємось. Далі С. Р. вказала на любовне відношення поета до старовини, на численність побутових рис, хвали поезію „Родина“, як вислов любови до рідного краю, вказує на значне число поезій про жіноцтво. Мимохідь С. Р. закинула докір, що „талантъ Щоголева ограничился неглубокими наблюдениями и поэзія его даетъ слишкомъ элементарныя понятія. Онъ не создалъ ни одного возвышеннаго образа, ни одного цѣльнаго типа“.

Рідний край поета. За для Я. І. Щоголіва завжди ріднесеньким краєм, де він родився, в якому був і мріяв провести останні свої дні—це Слобожанщина, особливо Охтирщина по водозливу Ворскли. Любов до рідного краю у Щоголіва яскраво відбилась в назвах двох збірників його поезій—„Ворскло“ і „Слобожанщина“.

Охтирщина вузьенькою, довгою сумкою тягнеться від Курщини до Плятавщини, поділяючись вздовж на чотири частини, по головних містах і слободах: на північнім краю Краснопілля, далі на південь Борімля, Охтирка і нарешті на межі з Плятавщиною величезна слобода Котельва. Усюди багато гарних краєвидів і особливих умов життя—Краснопільська частина, найменш помітна, має гарний чорнозём, хлібо-

родна, Боріменська частина лежить на горбах, поділяючих водозлив Ворскли від водозлива Псла, в значній мірі лісова, Охтирська з чудовими по красі краєвидами простяглась по Ворсклі, з борами, з пісками, високими берегами, і Котелівська рівна, місцями піскувата, з просторими луками і сінокосами.

По всій Охтирщині роскидані високі могили, майдани, городища, по де—куди загадкові вали, місцями тягнуться старі козацькі шляхи, наприклад шматки Ромодану біля Борімлі.

ОХТИРКА в 30-х роках 19 віку.

Щоголів в одній поезії,—що йде в значінні провідної думки на першій місці в „Слобожанщині“, висловив, що

Свої ми маємо краси
В чарівній природі України...

ліси з багатолістими деревами, вітер над пісками, в недрах вохкість, і покій, спеку сонця в день палкий по—над безкраїми степами. Змісту для пісень поет шукав „під небом пишної родини“.

добрый знавецъ Охтирщини Твердохлібів (†1918 р. в Охтирці), описуючи цей край, говорить: „Геологъ, ботаникѣ, этнографѣ художникѣ здѣсь въ полной мѣрѣ могутъ, какъ говорятъ мудрецы, мѣшать пріятное съ полезнымъ, тутъ кстати и охота, и рыбная ловля, непочатые уголки старины для изслѣдованія, поля для сельскаго хозяйства во всѣхъ стадіяхъ его развитія. Почти повсемѣстно звучать пѣсни старины какъ за дѣдовъ и прадѣдовъ; обычаи царять по старому; лишъ отчасти кое-что изъ стараго починаеть угасать, давая мѣсто новизнѣ, да и то большей частью съ одной внѣшней стороны... Хлѣба превосходны, сады пестры—гдѣ хороши, гдѣ такъ и сякъ“¹⁾...

Така красовита і архаїчна була Охтирщина в кінці ХІХ в. і тим більше у неї краси і багатства було на початку цього віку, коли зазнав її поет в найбільш. вражливі юнацькі роки свого життя.

В найкращих поезіях відбилась сама Охтирка. В дійсності Охтирка досі велике українське село. По середині її тягнеться довга площа з 4 церквами, в тому числі гарним собором роботи Розстрілі. Далі на північ йде довга вулиця Гусинка, піскувата, з чепурними білими хатками і жовтими віконицями. Другий болотяний кінець тягнеться на південь—Котелівські вулиці, Верхня і Нижня, з численними садками. Побіля міста, в 4 верствах на красовитій горі над Ворсклою розкинувся монастирь, з чудовими краєвидами навкруги. В нові часи ці чудові місця в літку псуються розпустним дачним життям.

Хоч Охтирщина була любим краєм Щоголіва, що він підкреслив в своїх творах і листах, алє звичайною його оселею був Харьків. З Охтирщиною у нього були злучені щирі юнацькі спогади. В кінці життя він иноді зрідка туди їздив, а то усе мешкав в Харькові, де перш мав посаду в Городській Управі, а потім купив собі дім і, зібравши де—який капитал, залишив посаду і жив тихенько з своєю родиною, маючи де—кілька знайомих, майже безвиїдно в самому Харькові. На короткий час Щоголів виїздив в Крим, в Катеринославщину. Взагалі він не мав нахилу до рухливого життя і подорожі. Пробування в самому Харькові мало давало йому вражінь і звужувало почасті творчість.

Дитинство. Перші десять років життя Я. І. пройшли в Охтирці під захистом батька і матері в умовах національного українського життя. В кінці життя в листі до Дерев'янкина Щоголів признав ці роки щасливими. Особливо добрий вплив мала мати. Вона виучила сина читанню й письму. В поезії „Ікона“ (1885 р.) Я. І. згадав про таку пригоду:

Малий і хворий я лежав,
Пригрітий теплою рукою
Моєї матері, і знав,
Що лихо коїлось зо мною.
Казали гойники (лікарі) смутні,

Що помогти немає мочи,
І в ту годину як мені
Вже смерть заглядувала в очі.
Упала рідна до землі
Перед іконою святою

¹⁾ Харьк. Вѣдом. 1898 г. № 155.

І молилась довго, а далі
 З стіни несмілою рукою,
 Дастягши тріпотно її,
 Мені на лоні положила
 І губи зціплені мої
 Водою з свята окропила.
 І щось невідоме тоді

За мною здійлось—,козали:
 І зникнув пал і як в воді
 Мої одежности лежали.
 Здавалось, камінь з мене впав,
 Наліг на очі сон упертий,
 І янгол весело літав
 Над ліжком немочі і смерти.

Чудова поезія написана очевидно під яскравим спогадом, хоч з того часу і пробігло багато років.

МАТИ Я. ШОГОЛІВА.

В автобіографії в „Южн. Край“ в 1894 р. № 4602 (без підпису автора) Я. І. згадав про цю подію, з де-якими відмінами, більше відповідаючими дійсності. Непорушне глибоке вражіння зробила в житті Я. І. Щ. на його релігійний розвиток одна пригода за часи дитинства. Двох років він занедужав на сухоти і з півріччя

дуже хворів; лікар не знав що й робити і висловився про його стан зовсім безнадійно. Тоді мати пішла до собору, одслужила молебінь Охтирській іконі Богоматері і гаряче благала її допомогти дитині. Коли вона вернулась до дому, то дивувалась: хлопчик попрохав їсти і швидко пішов на видужування.

Батько Я. І., добрий і плохий, в сім'ї не грав ролі. Усім в домі керувала його енергійна працьовита дружина.

Достатки у сім'ї були невеличкі. Батько мав посаду з маленькою оплатою, хутір в де-кілька десятків десятин землі, пасіку і де-які заробітки у великих місцевих землевласників. Вкупі достатку вистачало, щоб дома бути задоволеними і усіх трьох синів провести в Харкові через гімназію й університет.

Дитинство поет провів близько до природи, часто блукаючи по сусідніх розкішних борах і лісах, забираючись надовго на пасіку або до озір поблизу Охтирки, тоді повних писку та гаму дикої птиці, якої водилось безліч. В захисту у Климентових млинів Щоголів ще молодю людиною зачитувався романами Вальтер-Скота, тоді вельми поширеними й улюбленими. Впливи рідної природи в дитячі і юнацькі роки запали глибоко в душу поета і за все його життя були джерелом для літературної творчості. Особливо вони відбилися на „Климентови млини“ і „На полюванні“.

Повітова школа. Після материнської науки Я. І. почав учитись в Охтирській повітській школі. Виникла ця школа в 1790 р. До 1806 р. вона звалась „Малымъ Народнымъ училищемъ“, з 1806 р. по 1834 р. „Двухкласнымъ уѣзднымъ училищемъ“ і з 1834 р. „трехкласнымъ“. За часи Щоголіва, який тутечки вчився в 1832—1835 р., Охт. Повіт. школа була єдиною офіційальною для великого району, в котрий входила вся Охтирщина, Богодухівщина і Лебединщина, почасти Зіньківській повіт Полт. губ.

Щоголів ніде не згадує про вчення в Охтирській повіт. школі, і це трохи дивно, бо саме в ті часи був видатний вчитель в особі Водяницького. Він перш був учнем цієї школи, потім вчителем і нарешті смотрителем (1835—1845), талановитий педагог. В ті ж часи видався ще вчитель малювання С. І. Охріменко (1842), з тубільців, талановитий маляр і портретист. Охріменки в Охтирці були з роду в род майстрами-малярами і мали тутечки власну іконописну школу ¹⁾.

Харківська гімназія. В 1835 р. Щ. одвезли в Харків і помістили в гімназію, тоді єдину в місті, тепер першу. Хоч на початку хлопець нудився життям в великому місті без батька і матері, але незабаром звик, та й Харків тоді по складу життя мало чим відрізнявся від Охтирки; життя текло тихо, і людність була однакова. В гімназії Щ. пробув біля семи літ. Пізніш він

¹⁾ Твердохлѣбовъ, Ахт. уѣздн. училище въ Харьк. Сборн. при Харьк. Календарѣ 1893 № 7 ст. 260—314.

з подякою згадував вчителя руської словесности П. І. Іноземцова, брата відомого московського професора хірурга. Іноземців сам пописував вірші, що в ті часи були поширено, і залюбки допомагав своїм учням. За його ухвалою Щ. узявся складати вірші з 4 кляси вістимо по російські. В 1843 р. він поступив в Харьківський університет вже з юнацькою славою стихотворця, з готовим уже збірничком, але коли він де-що осмілився пустити в друк—в „Молодик“ Бецького в 1844 р., то тут осікся.

**Початок
стихотворчости.**

Щоголів прозою ніколи не писав, окрім листів, які писав по російські, навіть до українців, за нечисленними винятками. Проф. Петров помітив коротко: „естъ извѣстія что Щоголевъ началъ печататься еще „в Библиотекѣ для чтенія“ за 1836 р. Я нічого не знайшов. Даремна річ шукати в пресі поезії Щ. за 1836, бо йому тоді йшов тільки 12 рік. В такі роки не друкують поезій, і Щ. не був Wunderkind. Він сам або з його слів в „Южн. Кр.“ 1904 р. помічено, що він почав писати поезії з 4 кляси гімназії по російські під впливом і з допомогою вчителя руської мови П. І. Іноземцева, і вперше його поезії побачили світ в „Молодику“ 1844 р., це вже на 20 році життя. В листі до Дерев'янкина Щ. висловився, що він почав писати поезії з 17 літ. Перші писання його знищені, по малій вартості. Стихотворча кебета між учнями поширена, і на гімназіяльних партах завжди можна знайти безліч рихмачів, які потім і не згадують про свої дитячі твори.

**Напад
Білінського.**

В історії українського письменства панує думка, ніби в 40 роках Щоголів залишив надовго писати, образений гострими відозвами присяжного критика того часу славного Білінського. Цю думку висловив і поширив сам Щоголів. Ще в 1884 р. проф. М. І. Петров в „Очерках Ист. Укр. литер. XIX ст.“ (ст. 428), мабуть, по вказівці самого поета означив; що „знаменитый Бѣлинскій встрѣтилъ тогда (1843 р. декабрь) всю плеяду молодыхъ стихотворцевъ (співробітників „Молодика“ Бецького) злой насмѣшкой. в том числѣ Щербину и Щоголіва. Щербина не упалъ духомъ, а Щоголевъ изломалъ перо, не сталъ давать ничего въ печать и впослѣдствіи сжегъ рукопись своихъ стихотвореній“. Ця вказівка зроблена була самим Щоголівим видно з його пізнішого листа до Дерев'янкина, в якому він говорить: „Тогда меня и моего товарища Щербину, впослѣдствіи извѣстнаго лирика, Бѣлинскій четвертовалъ, да и кромѣ насъ многихъ; Щербина ничего, а я свою тетрадь бросилъ въ печку и тѣмъ закончилъ писательство. Осталось всего 6 малорусскихъ пѣсен, да и то въ чужихъ рукахъ“ (в 1860 надр. в „Хаті“). Білінський двічі розносив „Молодик“ Бецького. книжку на 1843 р. в XI—XII кн. „Отеч. Записокъ“ 1843 і книжку на 1844 р. в IV кн. Отеч. Зап. 1844 р. В першій відозві він обмежився тим, що поглузував з одної драми на російській мові, додав в кінці тільки крихту презир-

ства до укр. письменства в таких словах: „Малороссійский отдѣлъ, какъ неприналежащій русской литературѣ, мы проходимъ молчаніемъ“.

Про укр. поетів коротко, в тому числі про Щоголіва, йде річ в другій рецензії Білинського. Що ж це за такий напад і чому Щоголів так гостро почував його ущипливість? Досі історики не розглядали цього питання. Треба тільки придивитись до статті Б., щоб побачити, як то Щоголів надто прибільшив її значіння.

В „Отеч. Зап.“ 1844 р. т. 34 Білинський дав невеличку критику на „Молодик“ Бєцького, це б то на 4 кн. його, що вийшов у Петербурзі. В першу чергу критик гостро розбирає взагалі альманахи, як літературну звичку, і альманашників, як людей здебільшого нікчемних, що з ріжними дрібницями і великим самолюбством лізуть в храм літературної слави. Звертаючись нарешті до „Молодика“ він коротко глузує над українськими і ще більше над російськими поезіями. „Большая часть стихотвореній, гворить Б. плоды усердія украинскихъ поетовъ Украина какъ извѣстно всѣмъ, страна благословенная небомъ: хлѣбъ и стихи родятся в ней даже въ посредственнo урожайные годы самъ—шестьдесятъ. Если вамъ нужно стиховъ для альманаха, пошлите въ Харьковъ просительный циркуляръ и издавайте хоть тысячу альманашовъ въ годъ,—матеріалу станеть еще на пять тысячъ. Каковъ этотъ матеріалъ—другой вопросъ Боже мой! сколько на Украинѣ поэтовъ. Что если бы было тамъ хоть въ половину столько же читателей, да это была бы одна изъ образованнѣйшихъ странъ въ Европѣ“.

Перелічив далі поетів, з гострою шпилькою для кожного, Щоголіву Б. одвів усього де-кілька слів, далеко не з такою осудою як відносно інших, особливо Глинки і Соколовського, вірші котрих зве „прѣсноводными, надутыми и натянутыми“. „Греческія мелодіи, каже Б., переведены Щоголевымъ недурными стихами, жаль только, что эти мелодіи, какъ всѣ народныя мелодіи, въ передачѣ еще менѣе интересны, чѣмъ въ подлинникѣ, и что ново-греческія пѣсни, благодаря усердію переводчиковъ, особенно надоѣли всѣмъ русскимъ читателямъ“. В цих рядках відбилось повнісінько непорозуміння, що до народньої словесности, і нема ніякої образи Щоголіву.

Харьківський В 1843 р. Я. І. мав поступити на правничий факультет.
Університет. „Между студентами нашего времени, каже Де-Пуле в своїх споминах про Харьк. унів., що сам поступив в 1842 р., было двое съ литературнымъ дарованіемъ, Щоголевъ и Щербина.“ Стан наук хоч в 40 роках не був дуже глибоким, але саме тоді представниками їх були молоді талановиті люде, гаряче захоплені новою ідеєю народности—Срезневський, Метлинський і Костомарів ¹⁾...

Тоді-ж і поміж студентами були щирі українці, особливо рано померший Неговський, про котрого дуже прихильно відзивається проф. Потебня в своїй автобіографії ²⁾...

¹⁾ Де-Пуле, в Вѣстн. Европы 1874.

²⁾ Пылинъ, Ист. рус. этнографіи т. 111 (в кінці).

Одночасно з Щоголівим кінчили курс на філологічному факультеті в числі 15 добре-відомий пізніш російський академик Михайло Сухомлинів, завжди вдячний своїй alma mater, далі теж добре відомий пізніш професор Харьк. унів, Михайло Петров, історик Харьк. унів. співробітник „Русск. Вѣст.“ і „Вѣст. Европы“, директор гімназії в Вофоніжі Де-Пуле. Старшим товаришем Щоголіва 1846 р. був Віталій Пашков, приятель поет за все його життя, харківський мемуариста.

Я. ЩОГОЛІВ з дружиною.

Добрі відносини були в Щоголіва до Неговського. Коли Метлинський попрохав у Щ. поезій для „Южнорус. збірника“ (1848), Щ. передав йому через Неговського 5 поезій, які й попали тільки в 1860 р. в „Хату“ Куліша. В 1848 р. Щ. кінчив курс в університеті. Тільки одного Костомарова пізніш він ще побачив в Петербурзі, а інші у нього пішли на забуття. Зберігся короткий лист, в яким Костомарів жалкує, що Щоголів випив багато лиха і мимохідь скаржить на свої хвороби.

Життя 1848 р.—1898 р. було вельми одноманітне. Багато років залишені в сутіні, особливо 50—60, коли він мав посади

перш по мініст. державних маєтн., далі секретаря місцевої Харьк. городської Думи. Сам Щоголів чомусь не любив згадувати про цей час. Покинувши свою секретарську службу, він обзавівся домівкою і жив собі тихо і нерухомо в тісному крузі своєї сім'ї і двох—трьох старих знайомих. Я знав його біля 20 років. Жонатий він був двічі, і обидві його дружини були красуні. Мав 4 дітей—дочку Олександрю, двох синів Василя і Миколу і ще дочку Лизавету. Усім дав домашню освіту, особливо музичну. Старша дочка померла дорослою дівчиною, незабаром помер старший син, що добре грав на скрипці. Ці втрати глибоко вразили Я. І. і надали йому на весь вік багато суму, що відбилось і на його поезіях. Родинне життя було обережним і, як то кажуть, дуже замкнутим. Вільна людина, Я. І. навіть хазяйство вів самолич, ходив на базар, прицінювався, робив усі закупки. Тільки в неділю і свято він вже обов'язково йшов до церкви. Яко людина релігійна Я. І. мав повагу до усього церковного, служив молебні, відправляв панахиди, піддержував знайомство з духовенством.

Гурток знайомих його в останні роки був невеличкий—старий харківський письменник Виталій Пашков, приватний адвокат співробітник „Кієвск. Стар.“ Андрій Шиманів, Дмитро Еварницький, проф. М. Сумцов, і проф. Дм. Багалій. Відносини до проф. Потєбні були посовані, і Потєбня держався осторонь. Для біографії Щоголіва має значіння його листування з Дерев'янкіним, хоч особистої знайомости у них не було.

В кінці життя Щоголів все більш почав убожити, продав дім, а після смерті його родина осталась без коштів особливо його вірна дружина, про котру він в листі до Дерев'янкіна згадує з великою пошаною. Цікава не надрукована поезія, знайдена мною поміж паперами небіжчика:

Згадає свою чарівницю,
 Згадає ті очі, той вид,
 Що серце його чарували
 І глибоко в душу впились,
 Ті руки, що його стискали
 До вірного серця колись,
 Ту прокляту долю, що щастю
 Кінець невеселий дала,
 Що душу розбила, що Настю
 Від його на віки взяла.
 І груди йому заколише
 Нудьга і скорбота... В той час
 Він візьме папір та й напише:
 „Далеко, далеко від нас
 Забігли і дні і ті ночі,
 Що я тебе милою знав,

Любив твої карії очі
 І свята над тебе не знав.
 І досі живу я тобою,
 І досі одна ти моя,
 Без грані і міри над мною
 І влада, і сила твоя“.

Пошле він папір і здобуде
 Листа володництва його:
 Багато він в серці розбуде,
 Зворуше й підніме з того.
 Що в далечінь десь залетіло,
 І більше не знайдеш ніде,
 В утомі знеможеться тіло,
 Сльоза на папір упаде.

Вона його бережно зложе,
 Пригорне на лона свої,
 І те, що нікому негоже,
 Валялося довго в смітті,
 Помите, побілене, чисте
 Од горя вмислива й смутна,
 Потайно, як золото чисте,
 Сховає на грудях вона.

Ця поезія написана власною рукою поета на шматку паперу з арихметичними викладками обіч. Поезія без оглаву.

30 травня 1898 р. в Харькові стояв погожий весняний день. Соняшні проміння хвилию розливались по вулицях і домах. В такий день відбувся сумний похорон харьківського старожила поета Якова Йвановича Щоголіва. В той же день на вікнах книгарень появилась книжечка в веселій весняній зеленій оправі—це була „Слобожанщина“; вийшла вона на вулицю, ніби хотіла провести свого творця до місця його вічного покію, буцім мала промовити, що „єсть бо древу надежда, яже бо посъчено будетъ, паки процвѣтетъ и лѣторосль его не оскудѣетъ“.

Так провозжала поета стара Слобожанщина, здається, сама мертва, але слово не вмирає, і при перших проміннях сонця—оживає, і знов робиться дійсною силою. І Щоголів, яко його слуга, мусить ожить в часи відродження українського слова, і все, що він дав красовитого і корисного, усі квіточки його слова оживуть в новому житті, особливо в новій українській школі.

Мова в поезіях Щоголіва. Шевченко поставив слово фортецею народу, але і для кожного письменника його права на життя в нащадках, його міць і слава криються в слові, в образах і виразах. І Щоголів пильнував про своє слово. В передмові до „Слобожанщини“ в останні дні свого життя він оговорив: „Издавая „Слобожанщину“, я,

въ предупрежденіе недоразумѣній, долженъ сказать, что во всѣхъ моихъ стихотвореніяхъ я не позволилъ себѣ ни одного выдуманнаго мною слова, не столько потому, чтобы не чувствовалъ недостатка въ нихъ, сколько по убѣжденію въ своей неподготовлености и въ отсутствіи способности создавать слова... Моими наставниками въ языкѣ были смежныя порубежья Полтавской и Харьковской губерній.. Изрѣдка я былъ въ необходимости позаимствоваться словомъ изъ правобережной Украины или изъ письменныхъ источниковъ, гдѣ признавалъ это нужнымъ или умѣстнымъ. Я признавалъ также за собою право допускать словопроизводство отъ существующихъ корней, напр. „грало“, всякаго рода музыкальный инструментъ. Иногда я обобщалъ слова, напр., слову „сницер“ (собств. рѣщикъ) далъ значеніе ювелирь (въ „Келих“, находя, что лучше придать существующему уже слову болѣе широкое значеніе, нежели выдумывать новое слово“...

Мова Щоголіва в дійсності чиста і міцна. З привѣду мови він належить до українськихъ клясиків. Мову його ухвалили професор Огоновський і С. Ф. Русова.

Листування Як. Щоголіва з І. Дерев'янкиним, яко головний матеріал для біографії Щоголіва.

Після Щоголіва зісталось обмаль листів, принаймні в тій меморіальній збірці, яку вдова небіжчика передала після його смерті Харківському університетові—один лист Костомарова по українські, лист Горленка і лист М. Петрова. Тим більш звергає на себе увагу зшиток листів Дерев'янкина до Щоголіва і Щоголіва до Дерев'янкина від гершого січня 1891 р. до 15 лютого 1892 р. вкупі 24, матеріал для життєви у Щоголіва видатний. У цих листах відбилась уся його постать.

Листи писані по російські, тільки в одному листі Щоголіва є коротенька приписка по українські, щоб Дерев'янкин не докладав поштових марок, та в двох листах Дерев'янкина є наприкінці коротенькі приписки теж по українські, з котрих видно, що Дерев'янкин знав українську мову.

Іван Миколайович Дерев'янкин був помішником начальника Петерб. поштово-телеграфної округи. В однім листі на запитання Щоголіва він дає цікаві автобіографічні вказівки. Батько і мати його померли рано коли хлопцеві було 15 літ, сім'я була велика, з 11 дітей, він був третій. Дитячі і юнацькі роки життя він дуже бідував. За 20 років він поховав усіх братів і сестер, і коли листувався з Щоголівим то був людиною одинокою і хворою. До України він мав велику любов, признається, що Шевченка знав майже усього напам'ять, брав участь в Петербурзьких вечорах 26 лютого, мав власними грішми допомагати українським науковим і літературним виданням, особливо він закохався в творах Щоголіва, які надзвичайно ухвалює в усіх листах, почав звати Щ. навіть „великим“, через що сам Щоголів, хоч людина і самолюбна, засоремився і прохав свого приятеля і прихильника не ставити на „пєдесталь“, з якого можна стягти.

Кореспонденти в листах все більш знайомились і дружились, бо в їх світогляді, почуттях, звичаях і бажаннях все більше впливало загального: обидва слобожане—Щ. Охтирського повіту, Дерев'янкин—Сумського, з добрим ознайомленням з Охтирським, де у його батька був хутір, бував в Тростянці і в Борімлі, обидва зажили багато лиха, обидва любили українську старовину, схожі навіть у дріб'язках—обидва мали нахил до правого напрямку, що у Щоголіва яскраво відбилося в гострій осуді Л. Толстого, а у Дерев'янкина в дуже прихильній відозві про міністра Вн. Справ. І. М. Дурново, яко „земляка и благороднѣйшаго челоуѣка“.

Приємна приязнь і щире, ласкаве листування для Щоголіва і Дерев'янкина були однаково великою утіхою на старості літ, після важких родинних втрат і гнобительства української мови цензурними заборонами. Дерев'янкин перш узнав про Щоголіва, прочитав „Запорожѣ въ остаткахъ старины“ Еварницького в 1891 р. Там він знайшов винятки з двох поезій „Січа“ і „Стугонить“ (Хортиця), які вельми йому сподобались. Він почав шукати „Ворскло“, але в Петербурзі її не знайшов; тоді він виписав її з Київа з книгарні Гомолинського, але і в „Ворскло“ цих поезій не знайшов; йому попалася тільки адреса поета, і тоді він звернувся до нього з листом, де прохав вислати йому той збірник творів, де надруковані ці поезії. Щоголів, не гаючи часу, відповів, що новий збірник його поезій „Слобожанщина“ лежить ще в рукопису і одночасно надіслав йому в додаткові до листа 4 поезії—„Запорожець над коном“, „Остання Січа“, „Одповідь“ і „Ворожіння“.

Дерев'янкин в листі від 3 лютого гаряче дякує за гарний подарунок, каже, що надіслані твори „превзошли всѣ его ожиданія“, і знов благає надіслати йому ще „Стугонить Дніпро по скелях“, яко чудову річ. Одночасно він в кінці листа скаржить на цензуру: його лякає думка, що не тільки що—небудь писати, але і розмовляти по українські буде заборонено. Він клопотався у цензурі про дозвіл надрукувати збірник добре відомих українських народніх пісень; йому було відмовлено і чуть було не „заподозрѣли въ стремленіи къ сепаратизму“.

Цей лист Д. розігрів Щоголіва настільки, що далі він пише все довші листи і з „Милостивый Государь“ переходить на „Глубокоуважаемый“, а незабаром „Глубокоуважаемый и дорогой“, нарешті „Глубокоуважаемый и дорогой другъ“, з додатком відомостей про своє особисте життя.

В листі від 15 лютого Щоголів ремствує, що „ехидные переважить не могутъ въ старомъ лирникѣ силы и отсутствія дегтя“. До цього листа він доложив „Стугонить“ з музикою Лисенка і пораяв ознайомитись з його другом—завзятим запорожцем Еварницьким, „семь разъ ломавшимъ руку на Днѣпровскихъ порогахъ и гстовымъ семьдесятъ разъ поломать ноги, лишь бы только окупуться въ Днѣпрѣ и взобратъся на его скалы“.

Щоголів послав листа 18 лютого, а Дерев'янкин 18 числа вже

дає відповідь—дуже просторий лист, з великою подякою за надіслані поезії. Лист цікавий позаяк тутечки Дерев'янкин не тільки дякує та ухваляє Щоголіва, але клопочиться показати йому, які скарби його твори, робить доброзичливу похвальну критику і тим виявляє, що в творах Щоголіва було йому особливо дороге і любе. Вважаючи на такий склад листа, приводимо його тутечки, як зразок стилю і настрою автора.

Глу́бокоуважаемый и безцѣнный
Яковъ Ивановичъ!

Сегодня Выопять сдѣлали мнѣ радостный праздникъ присылкою одного изъ Вашихъ стихотвореній, жгущихъ огнемъ и гнетущихъ тоскою сердце всякаго истиннаго украинца. Ваше задушевное письмо и стихотвореніе „До Хортиці“ съ нотами получилъ и не нахожу словъ для выраженія Вамъ моей сердечной благодарности, какъ за настоящій драгоценный для меня Вашъ подарокъ, такъ и вообще за тѣ восторженныя чувства, какія я испытывал, перечитывая въ сотый разъ Ваши безподобныя произведенія. Неужели есть люди, дерзающіе критиковать то, передъ чѣмъ слѣдуетъ благоговѣть. Вѣдь это святотатство и варварство. Если такіе люди дѣйствительно существуютъ, то, очевидно, что въ сердцахъ ихъ гнѣздится гаденькое чувство зависти или же они принадлежатъ къ разряду тѣхъ субъектовъ коимъ поезія „камаринскаго мужика“ или „стрѣлочка“ выше поезіи Пушкина и Лермонтова, а въ такомъ случаѣ было бы напрасно разсыпать бисеръ передъ свиньями или придавать какую-либо цѣну ихъ хрюканью. Возможно ли не видѣть тѣхъ поразительныхъ картинъ и глубоко проникающихъ въ душу звуковъ Вашей лиры, не говоря уже о рѣзкой особенностяхи Вашего таланта выражать чрезвычайно большое богатство мыслей въ сжатыхъ и сильныхъ стихахъ и о техникахъ, чистой обработкѣ стиховъ и рифмъ, читая которыя невольно удивляешься, какъ это легко даются Вамъ, столь стройные и гармоническіе звуки. Не могу удержаться, чтобы не показать Вамъ, съ моей точки зрѣнія, Вашихъ же произведеній, наприкладъ:

„Хай в літаври вдарить довбиш,
Хай заграють сурмачі,
Сугим золотомъ засяють
Корогви і перначі.“

Въ этихъ четырехъ стихахъ изображена художественная картина сѣчевого майдана, съ блестящимъ строемъ запорожскихъ рыцарей, при звукахъ военной музыки и вольныхъ рѣчахъ вольнаго народа, или:

„Де та Січа, що, як море,
Силою кипіла,
Тая воля, що в роздоллі
Пеклом клекотіла?“

Опять в четырехъ стихахъ полное описаніе жизни Запорожской Сѣчи, или:

„Воля, ретязом повита,
В плавнях спочивае,
Слава, кров'ю перелита,
По світу блукае,“

Здѣсь въ четырехъ стихахъ полная картина несчастныхъ судебъ запорожцевъ или:

„На степу пекельна спека,
З неба жаре, як огнем,
Серед шляху похилився
Запорожець над конем.“

Эту картину, представленную въ четырехъ стихахъ, не въ состояніи изобразить никакой художникъ живописецъ; онъ можетъ прекрасно нарисовать, степь, полную полдненнымъ солнечнымъ зноемъ, дорогу, съ обѣихъ сторонъ заросшую высокой травой, казака въ его военномъ нарядѣ и умирающую лошадь, но изобразить сказанное въ двухъ первыхъ стихахъ, нѣтъ ни возможности, ни красокъ, но Вы сумѣли такъ легко и такъ поразительно живо изобразить эту дивную картину в четырехъ стихахъ! Или:

„Поле вранці на вгороді
Зіллячко бабуся,
А між зіллячком, похилившись,
Спить її Маруся“.

Опять дивная живая картина, но только въ другомъ родѣ, или:

„Ходе дівчина въ садочку,
Терен обриває
Терен рученьки їй коле,
Аж кров виступає“.

Въ этой картинѣ и художество, и чувство, и природа благословенной Украины и все, что такъ мило и дорого сердцу украинца, наконецъ:

„Добридень, Василечку,
Добридень!
А де ж ти гаявся
Весь тиждень“?..

Какъ ласково и тонко иронически выражаетъ сельская красавица укоруизну своему жениху.

Таковы всѣ Ваши произведенія, дорогой и высокоцѣнный Яковъ Ивановичъ. У Васъ что ни куплетъ то картина, что ни стихъ то золото. Вы одновременно высокоталантливый поэтъ и неподражаемый художникъ. Говорю это отъ избытка чувствъ, такъ какъ льстить Вамъ не имѣю ни цѣли, ни надобности.

Меня крайне удивляетъ, почему Ваша „Ворскло“ до сихъ поръ представляется библиографическою рѣдкостью и почему столь громаднй талантъ ея автора не пользуется вполне заслуженною славой? Неужели причиною тому цензурныя кандалы или нашъ родной языкъ? Если такъ, то почему же въ Петербургѣ въ избыткѣ имѣется пародія Котляревскаго на Вергиліеву Энеиду? Неужели потому что авторъ ея издѣвался надъ украинскимъ нарѣчіемъ и преимущественно подбиралъ вульгарныя слова, вѣроятно, въ угоду великоруссамъ и на потѣху армейскимъ офицерамъ и писарямъ? Не могу объяснить себѣ этого явленія.

Затѣмъ позвольте сильно и крѣпко пожать Вашу руку...

Велике Вамъ спасибі, щирошановний Добродію, за Вашу ласку, а мені все-таки, здається, буцімъ путящому чоловікові не слід користуватися не тільки марками, або ще й дорогшими нотами, а ні однимъ чужимъ шелягомъ. Годі вже й того, що за Вашу ласку я Вас турбую. А як же ще й шкоду робитиму, то Ви мене цуратиметесь“. Придивившись до цього просторого листа одразу видко, що поштовий урядовець Дерев'янкин був людиною з гарячею любов'ю до рідного краю. Його захоплювали художні інтереси, що до українського слова, він не раз це згадує. З одного місця його листів видно, що він пильно читав „Основу“, значить, був знайомий з критичними статтями Куліша.

Найбільш звертає увагу непорозуміння Дерев'янкина, чому Щоголіва занадто мало знали. Це питання має таку вагу, що в дійсності дивно, чому Щоголів, при всій його талановитості, ніколи не був популярним, сам почував те за життя; пізніш, після смерті, його, поезію-якось то завжди замовчували і мало нею цікавились. Хоч це питання виходе за межі цієї розвідки, але коротенько треба означити, що самолюбний автор, як то видко далі з його листа до Дерев'янкина, недуже клопотався, щоб його твори розходились, а, головна річ, епічний, рівний часто сумний його поетичний напрям не відповідав болючим течіям часу. Від його творів віяло холодком; розум помітно керував почуттям; часом виринала недуманість, часом надмірний сум.

В листі від 26 лютого Дерев'янкин писав, як святкували пам'ять Шевченка вечерею в Петербурзі 25 лютого. Українців було біля 300 чоловік. Вечерею керував Балашів. Були різні промови, між иншим, по пропозиції Д. випили чарку і за Щоголіва. Співали співці придворної царської капели, оперні співці, хор охочих до співу, взагалі було весело. Мимохідь Д. дивується, що з 300 чоловік ледве 10—15 знайшлось таких що читали, або хоч чули ймення Щоголіва, і багато питало Д., хто такий Щоголів, де і що ним написано. Д. обвинувачує далі самого Щ., що він занадто недбало віднісся до поширення „Ворскло“. „Вы, зажгли вашъ свѣтильникъ, каже Д., невѣдомо чого ради оставили его подъ спудомъ... Если возможно, то поправьте Вашу непростительную ошибку и дайте возможность какъ украинцамъ, такъ и москалямъ ознакомиться съ Вашей громкой и славной лирой. Если не современники, то потомство увѣнчаетъ Васъ лаврами“

Цей лист чимало зачепив Щ., і в просторім листі від 7 березоля він дав своє пояснення, що до непопулярности його творів, і свою автобіографію; приводимо її цілком, вважаючи на біографічну важливість даних автором вказівок і взагалі його світогляду.

„Обрацаюсь къ годовщинѣ Шевченка, писал Щ., я еще удивляюсь, что въ Петербургѣ нашлось челоуѣкъ десять, отозвавшихся на мое имя... Вы отчасти правы, не только отчасти, если вините меня въ томъ. Въ понурговомъ стадѣ извѣстность достается разными путями. Если бы возили 40 пудовую нѣмку или Юлію Пастрану, то слава пронзила бы землю. Изъ ума выжившаго Толстого епископы и архіепископы наивнѣйшимъ образомъ бичуютъ съ кафедръ, не подозревая, что тѣмъ раздуваютъ его важность, какъ нѣчто и въ самомъ дѣлѣ важное, а проповѣдуй вѣру Толстого бродяга—солдатъ, его становой посадилъ бы только въ кутузку. Нечего дѣлать, мой дорогой землякъ: если Вы ужъ такъ интересуетесь мною, то приходится побеспокоить Васъ собою, хотя это не въ моей натурѣ. Коротенькій очеркъ моей жизни есть въ „Озеркахъ Укр. литературы“ Петрова, профессора Кіевской Духовной Академіи, а отзывъ о самой поэзіи въ нѣкоторыхъ изданіяхъ здѣсь и за кордономъ. Все это я Вамъ пришло въ свое время. Бывши юнцомъ, я писалъ по-русски. Тогда меня и моего товарища Щербину, въ послѣдствіи извѣстнаго лирика, Бѣлинскій четвертоваль, да и кромѣ насъ многихъ. Щербина ничего, а я свою тетрадь бросилъ въ печку и тѣмъ закончилъ писательство. Осталось, да и то въ чужихъ рукахъ, всего—навсего 6 малорусскихъ пѣсенъ, которыя, много спустя, невѣдомыми мнѣ путями попали въ альманахъ Кулиша „Хата“, вышедшій въ 1860 г., о чемъ я узналъ только въ 1876 г. Потомъ, въ 1864 г., по просьбѣ одной знакомой, написалъ 4. На этихъ десяти пѣсняхъ, да еще на двухъ—трехъ, болѣе раннихъ или болѣе ничтожнѣйшихъ, которыя только и восхваляются критиками, вродѣ Огоновскаго, и остановилось дѣло до моихъ преклонныхъ лѣтъ. Уже въ 1876 г. приходитъ ко мнѣ одинъ мой пріятель и просить стиховъ для Кіевскаго сборника. Просьба была столь настойчива, что отбойриться было нельзя; я написалъ ему нѣсколько стихотвореній, и тутъ двое изъ моихъ драгоценныхъ дѣтей (теперь они въ другомъ мірѣ) шагъ за шагомъ начали просить меня писать и писать,—вотъ начало и буквальная причина на склонѣ моихъ лѣтъ рожденія моего „Ворскло“ и продолженіе его... какъ бы то ни было, а „Ворскло“ вышло. Ни одной публикаціи о немъ въ газетахъ я не писалъ, ни въ одинъ магазинъ не пошелъ предлагать на комиссію. Больше всего требовалось въ Кіевѣ, экземпляровъ 200 и до сихъ поръ составляютъ мое недвижимое имѣніе. Какъ-же при такихъ условіяхъ могла распространиться извѣстность? Но суть еще не въ томъ, а вотъ въ чемъ: въ моей поэзіи нѣтъ ни къ кому ненависти, ни тенденціи; слово ляхъ встрѣчается всего одинъ разъ, слово жидъ не болѣе трехъ, новихъ вѣяній—Боже сохрани! убѣжденій своихъ я всю жизнь не мѣняю, съ словомъ поэзія не шутилъ, признавая достояніемъ ея только

вѣчную истину, вѣчную правду; въ блестящихъ стихахъ Некрасова читаль модное бунтарство и зналь, что слава его лишь въ данное время, въ извѣстномъ кружкѣ, и не переживеть его смерти. Но не такъ на дѣлѣ: поэзію обратили и въ пропаганду, и въ философію и во что хотите, разжаловавъ ея прежнее значеніе. Во время печатанія „Ворскло“ ждали и отъ меня чего нибудь, вродѣ, можетъ быть, Чернышевскаго; вышло наоборотъ: когда въ Кіевѣ, дающемъ камертонъ украинской дѣятельности, явилась книга, гдѣ уповали на нее, она произвела впечатлѣніе холодной воды, неожиданно вылитой на голову изъ ушата. И чѣмъ бы Вы думали—стихотвореніемъ „До бурсаків“. Заядлая шляхта, сидя на казенномъ пирогѣ и прячась за дырявую спину семинариста, прійти въ себя не можетъ отъ бѣшенства, если кто побережеть бѣдняка отъ безцѣльной и глупой петли. А сколько я видѣль такихъ жертвъ чужой травли и погубленныхъ ими родителей! За это то злосчастное стихотвореніе образовались партіи: одна за меня, другая противъ (такъ писалъ мнѣ профессоръ Петровъ и другіе), до того, что цѣлый годъ кіевскія газеты не могли напечатать присланныхъ рецензій, за разногласіемъ ихъ (писаль Петровъ), пока, наконецъ, Горленко, котораго я до тѣхъ поръ не зналь, въ симпатичнѣйшихъ словахъ не заговорилъ обо мнѣ въ Кіевск. Старинѣ (генварь 1884). Этотъ антагонизмъ упорно продолжается и до сихъ поръ; нужно прочитатъ хоть статью обо мнѣ въ „Очеркахъ Укр. литературы“ Огоновскаго, профессора славянскихъ литературъ въ Львовѣ. Одно изъ двухъ: или эти люди дѣйствуютъ искренно, но сердце и понятія ихъ черствы такъ, что я не могу играть на нихъ или ехидно стараются, изъ за задней мысли, не даватъ мнѣ надлежащаго мѣста, подобно крыловскому критику, совѣтовавшему соловью научиться пѣть у пѣтуха, но это не удивляетъ стараго гетманца; разными невзгодами мы придавлены давно. Какъ бы я ни былъ ничтоженъ, но если только не погибнетъ наша народность, то на моей родинѣ и время для моей поэзіи прійдетъ, спустя лѣтъ 25—30 послѣ моей смерти, когда измѣнится многое и обуздается разнузданное, а теперъ я доволенъ и тѣмъ, что нашлись Вы и еще тѣ, по сердцу которыхъ я заигралъ сильно: одинъ, напр., писалъ мнѣ, что, получа въ Бѣлгородѣ экземпляръ „Ворскло“ и прочитавъ его залпомъ, бросилъ квартиру и всю ночь до глубокаго утра бѣгалъ по улицамъ, какъ сумасшедшій. Все это на зло кіевлянамъ и галичанамъ, которые, однако же, въ одномъ мнѣ не смѣютъ, отказатъ въ художественности, какой они у себя дома, еще не видѣли и тѣмъ противъ желанія признаютъ мою силу. Вотъ Вамъ и корень зла, а если присоединитъ къ тому еще и то, что въ крѣпости я не сидѣль, въ болѣе или менѣе отдаленныхъ мѣстахъ не былъ, никакихъ художествъ за собою не имѣю, что писалъ не жаргономъ малорусскаго съ русскимъ, а двинуль языкъ впередъ і русскимъ уже не понятенъ, что живу въ моей хатѣ изолировано, безъ всякихъ знакомствъ и поклоновъ, то и поймете причины моей безвѣстности въ наше дряблѣе время“..

В цім листі Щоголів виходить у весь свій зріст—людиною само

любною, гордовитою, ображеною браком поваги від земляків, ізольованою в тісному родинному крузі.

Для мене цей лист тим більш цінний, що Щоголів колись передав мені на розгляд „Ворскло“, коли воно було ще в рукопису. Перечитав усі поезії я висловився проти „До бурсаків“, що взагалі закаламутить вражіння, а потім пораяв повідкидати де які кінці з моралізаціями через те що вони не відповідають доволі попередньому художньому образу. Щоголів подякував за пораду, а пізніш в „Слобожанщині“ присвятив мені одну з найкращих своїх поезій, але нічогосінько не зробив відповідно моїх порад, що до зміни тексту і залишення „Бурсаків“.

Неможна суперечити тому, що Щоголіва не цінили досить за життя і після смерті, не знали і досі не знають, як слід його творів.

Запевне його поезія з часом відиграє чималу ролю в розвитку українського культурного відродження. Щоголів давав для цього 25—30 років після смерті і, здається, вгадав, коли українська народність збережеться, а що вона збережеться не можна вже сумніватись, міцне художнє слово Щоголіва збереже від забуття надовго його ймення, тим більш, що запевно воно знайде поважне місце в нижчій і середній школах, для котрих в творах Щ. знайдеться багато підходящого і корисного. З педагогічного боку до Щ., можна сказати, досі і не підходили, а в дійсності, коли тільки зробить належний вибір та дещо дати в скороченім виду, то таким чином пристосований до школи Щоголів буде для неї цінним скарбом, що до змісту й мови.

Привітаючи з Великоднем, Щ. 18 квітня 1891 р. послав Дерев'янкину листа, додавши до нього переписану власною рукою частину майбутньої „Слобожанщини“ і для урозуміння виразів словарі Закревського і Пискунова, якими, очевидно, сам користувався часом для своїх творів. В цім листі Щ., між иншим згадує, що він в Петербурзі був двічі—в 1871 р. з-за цікавості і в 1878 р. по ділу і жаліс, що, по літах і хворобі, не може знов туди поїхати, що загубив навіть свою молоду надію проїхати на Рейн. Таким чином з цього листа видно, що Щ. ніколи за кордоном не бував.

В листі від 25 травня Щ. з радістю пише, що позбувся свого дому, і не возитиметься більше з „полицейской саранчой“. „Я волень какъ дикая птица. Пожару не боюсь и бросаю нечего: куда хочу туда и лечу! я никогда не завидовалъ роскоши; всѣ мои симпатіи къ лѣсу, степи, отарѣ чабана, водяной мельницѣ, хутору, куреню пасѣшника“. Своє вільне від дому життя він скористовував, побув який час під Слав'янським, другий—в Охтирці, де побував усюди і бажав би провести в рідному місті останні свої роки: „До чего тамъ ласкають зрѣніе скромная порядочность, громадныя зеленыя левады, роскошнѣйшая растительность, цѣлый лѣсъ гигантскихъ вербъ, тишина, масса чистаго воздуха, которымъ не надышешься... Всю жизнь я просилъ у Господа не богатства, а только хлѣба насущнаго, того же прошу и моимъ дѣтямъ, и кто сказалъ бы вамъ, что я разжирѣвшій буржуа,

тотъ совралъ бы вамъ сторлицю. Я съ дѣтства патріархальній гетманецъ въ чрезмѣрно скромной рамкѣ во всемъ, кромѣ музыки“.

Все це суца правда. Бував, я у Я. І. і у власнім його будинку і після його продажі, в новому найнятому помешканні невеличкого розміру. Правда і те, що Я. І. дуже любив музику і усіх своїх чотирьох дітей обучав з-де більшого музиці, залишив середню школу, на яку дивився скоса. Його син, що рано помер, був талановитий скрипач, дочка грає на арфі на концертах і досі.

З того ж таки листа видно, що Щоголіва гостро зачепили ухвали Глібова, особливо дуже до нього прихильна стаття в галицькому часопису „Дзвоник“. Він почув тутечки якусь образу для себе і гірко скаржився Дерев'янкину на занедбання його поезії: „не такая теперь разнузданная пора, чтобы поэзия моя могла нравиться массѣ, на нее придетъ время, можетъ быть лѣтъ черезъ 30 послѣ моей смерти, да и то, если уцѣлѣетъ народность и не разовьется у насъ еще большая страсть къ обезличенію и космополитизму“.

Взнавши з листа Дерев'янкина, що він слобожанин, та ще сусідом по Сумському повіту, Щ. писав йому 12 червня: „Въ восторгъ привело меня Ваше письмо отъ 30 мая, когда я узналъ, что Вы мнѣ землякъ не только по области, но и по мѣсту рожденія, что наша колыбель—басейнъ Ворскло и Псла, что Вы знаете тѣ же самыя роскошныя мѣста, тѣ же самыя картины, какія знаю и я“...

Починаючи з серпня 1891 р. і до кінця листування в 1892 р. все більше переважають в листах Щ. скарги на важкі хвороби на серце і печінь, на що Д. вказує на власні хвороби, і листування робить все більше сумне хворе вражіння. Дерев'янкин, занадто ухвалюючи Щ., якось назвав його „великим“, і не дивно що Щ. засоромився і прохав його не прибільшувати його значіння: „Не ставя меня на подмостки, скажите, что я такой же хорошиій поеть, какъ хотя бы шотландскій озерный поэтъ Томасъ Муръ, то Вы будете ко мнѣ справедливы и успокоите мою совѣсть“.

21 липня Щ. писав з хутора свого зятя Шидлівки на Катеринославщині, з „порубежья нашего славнаго Запорожья“, ухвалюючи місцеву природу, 22 серпня вже з Харькова, збираючись на декільки днів в Охтирку помолитись Охтирській Божій Матері.

25 серпня Д. писав Щоголіву, що він ознайомив українців студентів Петрогр. Телеграфного Інституту з творами його, і вони були дуже зацікавлені і ухвалляли їх. Тутечки він яскраво висловив свій жаль, що українці такі бідні і пригноблені, що не мають спромоги слідкувати і досить цінити таланти свого рідного краю.

Хворий Щ. в сумнім листі від 18 вересня в 1891 р. писав: „Жизнь моя пройдена, были в ней и свѣтлые дни, но они далеко не покроютъ невыносимыхъ потерь и испытаній. Куда ни оглянусь, почти все, что было близко, незамѣнимо и драгоцѣнно заснуло сномъ вѣчнымъ, а часо и безмѣрно раннимъ; торчить едва полдесятка маяковъ, такихъ же старыхъ драбантовъ, какъ и я; драгоцѣнныя дѣти въ другомъ мѣрѣ...“

Если такъ, то для чего жить? А между тѣмъ есть вѣтки, отъ которыхъ невыносимо оторваться, и изъ такихъ вѣтокъ осталась у меня дорогая жена, моя опора, мой ангель-хранитель"... При листі була послана поезія „Нерозумна мати“. Видко, що Щ. дарував Д—у здебільшого свої поезії про Січ.

Сумний настрій листів відповідає тому сумові, якого вщерть насипано в поезіях Щ. взагалі, цих часів особливо. Ніби в утіху Д. писав Щ., що і він в житті випив багато усякого лиха і в той час нездужав на печінь, пив карлзбадську сіль і равав Щ—ву скористувати її. За подарунок поезії „Нерозумна мати“ він щиро дякував по українській, кажучи, що кожне слово Щ. для нього „свято, найкраща утіха і найдорогша худоба“.

Ознайомившись з листа Д. від 25 вересня з його життям, Щ. 17 жовтня писав, що у його принаймні дитячі роки були щасливі, і він не знав тоді нужди. Одночасно Щ. висловився, що жив у великому місті Харькові, ніби в монастирі, самітнім. Ця дрібниця цілком вірна. В ті роки коли я бував у Щ., а на жаль я, яко людина занята, захсдив до нього зрідка, у нього знайомих було обмаль, Віталій Пашков, Михайло Лободовський, зрідка Дмитро Еварницький, та й годі.

В листі від 18 листопаду Щ. з задоволенням замічає: „Кстати теперь ноябрь, время очень любимое мною, пасмурно, мрачно, часто туман и дождь. На старость довелось пожить такъ, какъ мы любимъ—по Ахтырски, по хуторянски: одноэтажный небольшой деревянный домикъ,—6 даже 7 комнатъ, три порядочныхъ, а остальные маленькія, церковь, базаръ, вокзалъ, почтамтъ, квартира доктора, аптека, лавки, конножелѣзная дорога—все это подъ бокомъ, въ добавокъ всѣ деревенскія подводы съ Холодной горы направлены къ базару по нашей улицѣ, мимо нашихъ оконъ, а это, по воспоминаніямъ ахтырскаго дѣтства, составляетъ для меня то, что для цивилизованнаго жителя столицъ оперу и балетъ. Что дѣлать? родился съ любовью къ безыскусственной природѣ, такимъ и умру“.

Вулиця, котру так ухвалив Я. І., одна з самих кепських—Чоботарська. На цій вулиці був і його власний дім, проданий незадовго перед цим, і тут же майже на супроти він підшукав собі і те помешкання, що описав, помешкання в дійсності невеличке і затишне, але вулиця низька, брудна, з страшенною в літку пилюгою, в осени з такою же грязюкою. Що то значить поетична уява і вплив дитячих вражінь!

Далі Щ. такечки описує своє щоденне життя (1891 р.): „Живя только вдвоемъ съ женою, я встаю въ 4—5 и не позже 6 часовъ утра, читаю, пью лекарство, въ одинъ часъ обѣдаю, немного сплю, затѣмъ играемъ съ женой въ проферансъ, опять лекарство и въ 9 часовъ ложусь спать. Какъ видите, не шумно и разнообразно, но тепло и уютно, а когда мало прихотей, то и нѣтъ и зависти къ другимъ и живется легче“.

Коли ми додамо 2, або 3 дрібниці до цього малюнка, то життя Я. І. буде ніби на долоні.

Людина дуже релігійна він що свята ходив до Дмитрівської церкви, пильно молився і простоював усю церковну службу. В де-які свята він брав собі на дім ікону Озерянської Божої Матері і служив молебінь в родиннім крузі, після чого частував духовенство.

Яко людина хазяїновита, він майже що-дня сам ходив вранці на базар і закупає усе потрібне для дому особисто і добре знав ціну на всяку живність.

В тім же листі від 18 листопаду 1891 р. є одна коротенька цікава літературна вказівка, що „Нерозумна мати“ перероблена ним з поезії, котра була ним написана в 1876 р. і недозволена тоді цензурою. Виходить, що і Щоголів одержав таки в свій час неблагословення російської цензури. Кого тільки вона не зачепила!

В листі від 24 листопаду Д. висловлює, що і він бажає на кінці життя пожити під благодатним небом України, що він однаково з Щ. найкраще почуває себе в осени. Одночасно він дивується, що в Петербурзі одразу дозволено грати двом україн. трупам Кропивницького і Садовського, тоді як перед тим Старицький ледве допросив дозволу для своєї трупи, та й то тільки з допомогою „фаворитки нѣкогого високопоставленнаго лица“, котрій власне і дано було дозвіл Це послаблення, на думку Д., зроблено „нашимъ землякомъ мин. Вн. Д. И. Н. Дурново, благороднѣйшимъ челоувѣком.“ Дерев'янкина дуже порадувало таке „послабленіє“ в той час, коли

На нашу на рідную мову
Вороги положили печать,
Щоб нарід наш окрадений знову
Ще у гіршу неволю забрать.

В листі від 22 студня 1891 р. Щ. повідомляє Д., що його заможна дочка знайшла в його шафі ті його поезії по російські які він написав, маючи біля 17 літ від роду. Переписав їх, приложив до листа, яко зразок його творчости в юнацькі роки. „По этимъ стихамъ Вы признаете, каже Щ., что если бы я не прервалъ моего едва начатого тогда писательства лѣтъ на 35, то изъ меня вышла бы порядочная сила, а виноватъ тому почти невольню Бѣлинский, но что случилось того не воротишь.“

Цікаво, що ця мимохідня замітка Щ. суперечить в значній мірі його гострій відозві про поезії на рос. мові, ніби „ничтожнѣйшія“, висловлену ним одверто в передмові до „Слобожанщини.“

Що до обвинувачування Білінського, яке повторюють і біографи Щоголіва, то воно через край прибільшено. Поети пишуть незалежно від того, чи гладить їх критика по голові, і, коли Щ. покинув надовго Музу, то це було ділом його особистим, а не літературним. Значить, його не тягло і значить, на довгі роки в ньому поет умер і зоставався в житті тільки звичайний урядовець.

Останні три листи Щ. до Д. мало цікаві. В них повторюється де—що з того, що було сказано раніш наприклад, прохання „не ставити на пьєдесталь,“ висловлюється жаль, що став писать пізно і далеко не зробив того, що було можливо.

В листах нема нічого про укр. діячів того часу, коли не лічить випадкових згадок про Шевченка і Глібова, або про які небудь події політичного чи громадського значіння. Не раз зустрічається тільки д. Еварницький, спершу і Щ. і Д. згадують про нього з великою повагою, а в останніх листах лунають вже де-які докори і жалі, і відносини до нього очевидно значно змінились у того й другого.

Упорядкування творів.

Щоголів на протязі 52 років поетичної творчости написав усього 177 укр. поезій, а з додатком ще трьох, що були надруковані окремо, 180. Більш половини приходиться на десятиліття 1878 по 1888. Особливо багаті роки 1878, 1882 і 1885, майже третя частина поезії припадає на ці роки. Навпаки-перші 30 років занадто бідні, усього 12 поезій на 32 роки з двома великими перервами в 16 і 12 літ.

Нерівна творчість Щоголіва давно вже була у читачів на увазі. В передмові до „Слобожанщини“ Я. І. сам висловив таку думку, „Нѣкоторые критики при разборѣ „Ворскло“ дѣлили мою небольшую литературную дѣятельность на періоды или хотѣли приурочить къ ранней порѣ жизни тѣ стихотворенія поздней поры, какія казались имъ лучшими или, по своему содержанию болѣе подходящими къ молодости. Но изъ всего содержимаго въ книгахъ, какъ видно и изъ оглавленій къ нимъ, только десять стихотвореній написано въ болѣе ранней порѣ жизни, всѣ же остальные на ея склонѣ, съ 1876—1895 г., за/исключеніємъ 1878, 1879, 1880, 1890 и 1891 годовъ, въ которые я, по превратностямъ судьбы, ничего не написалъ“.

На вдивовиж, ця вказівка Щоголіва суперечить його ж таки оглаву, з котрого видно, що в 1878 р. він написав 30 поезій.

Що затримало Щоголіва в ранні роки тепер неможна сказати, мабуть посада, почасти образа за неприхильну російську критику, до присуду котрої він через край прислухувався. В кінці життя, як признавався сам поет, до писання поезій його звертали діти, а до видання їх де хто з його знайомих українців, найбільш М. Ф. Лободовський, старий знайомий поета, котрий слідкував за виданням „Слобожанщини“. Особливо в кінці життя його підбивало бажання оставить після себе нащадком добру літературну пам'ять і зберігти своє ймення від забуття, тим більш, що сам Щоголів давав своїм поезіям високу ціну. Хоч в передмові до „Слобожанщини“ він обережно висловлює, що він поезії „посвящаль свої досуги“, ніби то писав мимохіть, але в дій-

ности він був тієї думки, що його поезії краще від Шевченкових, як він висловив раз в приватній розмові зі мною. Такий погляд на Шевченка викликано не тільки звичайним у поетів прибільшеним самолюбством, а теж і тим, що присутня поезія Шевченка соціально-демократична течія була Щоголіву цілком чужа.

Коли порівняти „Слобожанщину“, що вийшла в 1898 р., з „Ворскло“ 1883 р., то треба зазначити що 15 років останнього життя поета, були головними роками його творчості, старезні годи—60—75 л. В „Ворсклі“ 75 віршів (1846 по 1883), в „Слобожанщині“ 102 вірша (1884—1898 р.); склад і нап'ям однаковий—епічний, рівний, сумний, часом суворий. Хоч жіноцтво і молодість часто згадуються, але якимось то здалека, з сумом, без радощів життя, для котрого в серці Я. І. Щоголіва було мало місця. Слобожанські твори краще проті „Ворсклових. Тоді як в „Ворсклі“ нема ні одної поеми, в „Слобожанщині“ їх біля десяти, а прями це кращі твори Щоголіва. Поміж поемами тутечки знаходяться чудові речі—„Климентови млчни“ „Барвінкова Стінка“, „Золота Бандура“, „Масниця“, „На полюванні“.

В віці кидаються занадто великі перерви творчості Щоголіва. Проходили роки, ціла низка років, коли поет не писав ні од ісінького вірша, а в де—які роки понаписувано по де—кілька десятків.

В 1846 р.	—	1 поезія
1847 р.	—	4 „
1848—1864	—	2 (за 16 літ)
1865—1877	—	5 (за 12 літ)
1878	—	30
1879—1881	—	2 (за 3 роки)
1882	—	17
1883	—	9
1884	—	11
1885	—	17
1896	—	14
1887—1888	—	23
1889	—	12
1889—1892	—	4
1893	—	9
1894	—	3
1885—1898	—	10 (з вид. опісля „Ангелом“)

„Слобожанщина“ продовження „Ворскли“, що ясно видно на самому оглаві, який в „Ворсклі“ кінчається на 1872 р., а в „Слобожанщині“ починається з 1883 р.; тільки 2 поезії Щоголів виділив з хронологічного ладу, „Струни“ на початку „Ворскли“ 1877 р. перед першою поезією „Поминки“ 1847 р. і „Багато мочі і краси“ 1885 р.

на початку „Слобожанщини“ перед „На чужині“ 1883 р. Зроблено це автором, очевидно, в значні профessions de foi, або передмови до читача. Обидві поезії, якo profession, треба обміржувати окремо низче, позаяк в них, особливо в „Багато Мочі“, відбилися погляди самого автора на його поезію.

В оглавах поезії йдуть таким чином.

Ворскло (1883).

Струни (1877).	Ткач.	Вербиченька.
Поминки (1846).	Степ.	Старець.
Гокірна.	Новобранець.	Вечірній дзвін.
Безрідні.	Будинок.	Покій.
У полі	Вечір.	Вітрові.
Кохання. (1847)	Кравець.	Тестамент.
Безталанний.	Вродниця.	Покинутий хутір.
Квітка. (1864)	Колядка.	Шинок.
Орел.	Забць.	Псальма Давида.
Діброва.	Веснянка.	Осінь.
Маруся.	Член.	Родина.
Неня. (1876).	По закону.	Швець.
Дівчина.	Добрідень.	Поштарь.
Бурлак.	Тіні.	Сон.
Хата.	До Бурсаків.	Обручка.
Галя.	Горішки.	Мегильщик.
Завирюха.	Горілка.	Няня (1882).
Пожежа. (1877).	Щастя.	Пляц.
Весна.	Косарі.	Хвороба.
Навзаході.	Чередниця.	Годинник.
Запорожець.	Рибалка.	Мирошник.
Лоскотарки.	Пісня.	Верцадло.
Черевички.	Баю баю (1878).	Циган.
Вівчарик.	Воля.	Січа.
Чумак.	На могилі (1881).	Келих.

С л о б о ж а н щ и н а.

Передмова.	Зозуля.	Марево.
Багато мочі (1885).	Запорожський марш.	Споминки.
На чужині (1883).	Чайчини діти.	Лоскатарочка.
Зимній ранок.	Пасішник.	Бранка.
Нива.	Після бурі.	Листопад.
Хортиця.	Зерно.	Не чує.
Палати.	Сподівання.	Кобзарь.
Чернець.	Гайки (1886).	Чом не дали долі
Лист.	До молоді.	(1889)

В степу.	На зрубі.	Ніч св. Валентина.
Ялта.	Ніч.	Золота бандура.
Жадання.	Серденько.	Нерозумна мати.
Пряха.	В діброві.	Недорід (1892).
Дочумакувався (1884).	Престол.	Незабутня.
Травень.	Колядка.	Побратими.
Ніч під Івана Купала.	Крамарь.	Масниця.
Чередничка.	Дарунок.	Орлячий сон.
Запорож. над конем.	Колядка.	Над потоком.
Півень.	Пісня юнаків.	Вовкулака.
Рута.	Лялька.	Під Великдень.
Остання січ.	Зимній шлях.	Похорони (1893).
Ікона.	Метелик.	На весні.
До дітей.	Бабусина казка.	Смуток.
Батюшка.	На дорогу труну.	Три дороги. (1894)
Не врїкай.	Оповідь.	Пісня.
Родина.	Вінок.	Чуприна.
Опізнився.	Лірник.	Останній з Могикан.
Братерство.	Поле поорано.	Клечана неділя.
Літній ранок.	Субота св. Дмитра.	Гора.
Чабан. (1885).	Озеро.	Попіл.
Барвінкова стінка.	Климентови млини	Огирь.
Грало.	(1888).	Ракита.
До чарівниці.	Ворожіння.	Лабедь.
Війна.	Старовина.	Ангел (надр. пізніш
На полюванні.	Захистя.	остання поезія).
Колодязь.	Сон.	

У Щоголіва, як у кожного поета, не всі вірші однакової ваги і сили, є слабенькі, є кращі, взагалі майже кожна поезія має значіння, автобіографічне, етнографічне і т. д. майже усі більш менш художні. Інколи шкодять їм тільки моралізаційні кінці, до котрих автор мав нахил, кінці часто слабенькі, вузькі в порівнянні з попередніми художніми нарисами.

Щоголів не був задоволений виданнями „Ворскло“ і „Слобожанщина“ зовнішня форма книжок гарна, добрий папір, розмір, друк, незадовольняли його здебільшого ортографія, обов'язкова тоді ярижна, і, здається, сама система. Помічені в оглавах роки в дійсності зайві, не мають значіння, що до розвитку мови і талану автора. З першого 1846 р. і до останнього 1898 Щоголів однаковий, рівний, спокійний епічний, трохи холодний. Поезія його як з початку, так і в кінці життя і творчості йде шляхом розумного обміркування, часом надумана і штучна, без вогню серця, без міцного гарячого почуття. По змісту поезії в „Ворсклі“ і „Слобожанщині“ не мають поміж себе ніякого звязку. Коли ще і можна відрізнити на початку маленький

відділ, як первоцвіт Щоголіва, то через те, що під такою назвою Куліш надрукував в „Хаті“ 1860 р. перші його українські поезії. Назва влучна. Після „первоцвіту“ багато років опісля, у Щоголіва можна знайти вже добрі жнива—жито, пшеницю, усяку пашницю. Кулішів „Первоцвіт“ Щоголіва ми поставили на початку сучасного видання, яко зовсім окрему річ, без зв'язку з останніми творами поета, після його російських поезій 1842 р. яко раніших.

Поезії Щоголіва, коли поставити їх в ряд на протязі того або иншого року, здаються цілком випадковими. Узяти хоч би напр., поезії 1884 р.: Зимній ранок, Нива, Хортиця, Палата, Чернець, Лист, В степу Хата, Жадання, Пряха, Дочумакувався, усі різні по змісту, і однаково в якому б році вони не були написані. Мають вони взагалі біографічне значіння, що до ознайомлення з світоглядом поета, напр., поважання чернецого чину, історичні українські спомини.

Навіть дві початкові поезії в „Ворскло“ і „Слоб.“, що мусять, по бажанню автора, виявити його світогляд і головні мети творчости, з хронологічною перестановкою, зробленою самим автором, в дійсності не відповідають завданню і не тільки не виявляють найкращих сторінок його життя і творчости, а, навпаки, дають однобічне про них розуміння. Взагалі треба зазначити, що між Щоголівим, яко теоретиком і Щоголівим поетом велика різниця, що буває часто з поетам ще більшої освіти і художньої сили.

Погляди самого поета не обов'язкові для його читачів, особливо в межах його моралізацій і обміркувань. Часто-густо буває, що художник і критик в особі письменника суперечать один одному, часом буває такечки, що великий художник робиться маленьким, коли починає сам тлумачити свої твори. Отак було і з Щоголівим. Треба тільки накинути оком на його передмову до Слобожанщ. і де-які невлучні моралізаційні кінці в поезіях, щоб запевнитись, яка значна різниця була між Щоголівим—поетом і Щоголівим—самокритиком громадянином, майже теж саме, що відбилось в житті і творчості Крилова, Некрасова, Достоєвського, Чехова. Яко художники вони житимуть довго, а яко критики, особливо в межах самокритики, вони мають тільки історично-літературне значіння. „Братья Карамазовы“ можна читати залюбки, а „Дневникъ Писателя“ тепер читають тільки для спеціальних наукових розвідок.

Вважаючи данні Щоголівим хронологічні вказівки, як підпо-могу для обміркування його творів, систематику треба збудувати по иншому більш виразному приціпові змісту і настрою. Людина спеціально наукова розбереться з хронологічними датами, коли знайде те для себе потрібним, а звичайні читачі, яких, вістимо, далеко більше, хай з перш увійдуть в найбільші і найкращі твори письменника, виявлять собі його самостійне обличчя і головний світогляд, щоб далі мати діло вже з більш менш знайомою і улюбленною творчістю.

Усяке наукове видання творів видатного письменника повинно ставити метою: дати усі твори, доглядіть точність тексту, спостерігт:

варіанти і провести таку систему, щоб обличчя письменника було виявлено найкраще і найповніше, коли по творах видно, як зростав талан, то обов'язково в хронологічній формі зо всіма відповідними коментаріями, що напр., необхідно відносно творів Пушкіна і Шевченка, а коли цього досягти не можна, то упорядкувати поезії на такий лад, щоб в першу чергу йшло найбільш характерне для письменника.

Для мене, яко редактора другого видання творів Щоголіва, далеко лекше і краще було б, не морочивши голови про систему, пусити поезії знов такечки, як вони вперше побачили світ—рік за роком, Слобожанщину по-за Ворсклю. І клопоту не було-б, ніякого, і справа виправдувалась досить тим, що, мовляв, сам поет за життя дав своїм творам при виданні їх виключно хронологічний розпорядок. Але... нам відомо, що поет на смертному ліжку, видаючи „Слобожанщину“, був незадоволений, що він в передмові сам висловив, яка невеличка кількість його поезій була написана в юнацькі роки, а потім одне видати два збірники окремо, з перервою на 15 літ, відкинувши де-що цілком, в тім числі усі російські² поезії, і зовсім инша річ видать усі твори поета вкупі, щоб вони робили ціле вражіння, щоб поетична постать автора не розбивалась по випадкових дріб'язках, яких у кожного поета буває немало, а виступала яскраво на очі. Відгуки напрямів і голосів, що прозвучали в душі поета в різні часи, в книзі зібрані до купи, мусять бути очевидними і найголоснішими. Нарешті у мене, яко редактора творів Щоголіва, для самостійного відношення до видання його творів є ще окрема причина, особлива знайомість з автором. Обмірковуючи його твори, я ніби бачу перед собою поважну сумну постать поета і часом переживаю знов наші загальні колишні переживання і почуття. Вістимо, треба знати, як сам поет дивився на свої твори в 1883 і 1898 роках, але дивитись на його твори по цих хронологічних датах, обмежуючись 2 авторськими поезіями „Струни“ і „Багато мочі і краси“ це значило б ззужувати наукове і критичне завдання.

Систематика по змісту і настрою має свої вади і труднощі. Часом поезія буває така складна, загадкова або випадкова, що важко знайти для неї підхоже місце, через те завжди можна викликати нарікання в суб'єктивизмі. Але коли лякатись нарікання, особливо в видавничій праці, то треба заздалегідь відректись від усякого видання літературних творів, тим більш, що в таким разі видавнича критика рубає своїх попередників в пень, мало рахуючись з тим, що ними зроблене добре і доладу ¹⁾.

Зберегаючи усі роки відносно окремих поезій, наскільки то видно по оглавах „Ворскло“ і „Слобожанщина“ і, вістимо, усі поезії, з додатком на початку поезій на російській мові, теперішнє видання збудовано на тій меті, щоб дати не тільки поезії, але і самого поета,

¹⁾ Що особливо ярко відбилось на виданнях творів Пушкіна в критиках Ефремова, Лернера і инш.

виразно поставити його особисту художню творчість, а для цього весь його поетичний скарб розбитий на відділи відносно головних мотивів, сюжетів і настроїв, як то:

Сперш ідуть російські поезії задарма зганблені самим поетом, як перші ознаки значного талану. Далі йде невеличкий „Первоцвіт“, як назвав ті поезії Куліш в 1860 р. Вони вже виявляють постать поета в головних рисах його творчості. З пізнішими творами його вони не мають тісного зв'язку.

Після „Первоцвіту“ в творчості Щоголіва була довга перерва. Щоб одразу ознайомитись з творчістю поета треба поставити те, що в йому найкраще, головне, скупчить найбільш розроблені і міцні поезії в два-три головних відділи, які і мусять показати читачеві поета у весь його зріст—це будуть такі відділи: поеми, безумовно найкращі його твори, написані вже в кінці життя, усі з „Слобожанщини“ 1898 р., бо у „Ворскло“ 1887 р. нема ні одного твору на кшталт поеми. Коли б не було у Щоголіва нічого другого, окрім поем, то їх досить для того, щоб дати йому одно з перших місць в історії українського письменства.

Другий відділ—теж досить цінний, історичний, спогади про старовину, козацьку, чумацьку, слобідську. Між історичними поезіями зустрічаються міцні і яскраві. Вкупі вони складають поетичний цикл української історії. Раніш вони, як роскидані по двох збірниках, з перервою на 15 літ, помішані з слабенькими, сумними і похоронними, були затерті. Тургенів колись раяв читати його „Стихотворенія въ прозѣ“ частинами, по одній—рада розумна, бо художній вплив потребує одвітного співчуття. Але ще краще, коли читач має спроможність приблизити де-кілька поезій підряд, щоб одна доповняла другу і вкупі робили особливо міцне вражіння.

Від історичного відділу відрізняється промисловий, у Щоголіва багатий і найкращий після поем. В старій Україні рукомесло було в великій пошані, що відбилось яскраво в старому письменстві, особливо в віршах чернеця XVIII в. Климентія. Щоголів в цім разі відповідає старій Україні, її почуттям, моралі і світогляду. Його численні ремеслові поезії здебільшого гарно оброблені. Він мав особливий нахил до такої творчості. Вкупі ремеслові поезії Щоголіва складають особливий самостійний відділ. Він йде під назвою „Любові малюнки“, бо тучечки до ремеслових поезій додано декільки східних до них.

Особливий відділ дають поезії про природу. Окремі, часто дуже влучні риси природи роскидані в поезіях історичних, поемах, в жіночих; але таки зостається немало суто природніх, дуже цінних для педагогічного вжитку, особливо зимові поезії, які складають самостійний відділ.

Далі лехко виділяються численні жіночі поезії, про дівчат і жінок, здебільшого безщасних. Щоголів часто звертає увагу на жіноцтво, але при його епічній вдачі ці поезії холоднуваті. В них бракує серця, гарячого почуття, ліричності.

Усі поезії більш менш автобіографічні, але можна де-кілька підкреслити з цього боку, наприклад ті, де Щоголів вказує під яким впливом життя написана ним поезія. Вказівки його, одначе, випадкові. За кордон його не тягло; в Криму він не почував себе добре. Тільки й приваблювала його рідна Охтирщина, і про неї були згадки більш по пам'яті. Харківське життя давало мало ґрунту для поетичної творчості, а родинні втрати—смерть першої дружини, дочки й сина, вже дорослих, придало автобіографічним творам поета сумний настрій, що відповідало цілком загальному сумному песимизмові поета. Автобіографічні поезії через те випадкові і сумні, де-що написано ще за дитячі і юнацькі літа, а здебільшого вони йдуть від сумної, похилої, хворої старости. З автобіографічних поезій Щоголіва найбільшу вагу мають ті, в котрих відбилась його самооцінка, його погляди на власну поетичну творчість, її мету і напрям.

Останній відділ з численного числа поезій Щоголіва самий найсумніший, похоронний. Треба зазначити, що тут криється хіба поета. Смерть у нього, можна сказати, гасє майже по всіх творах, і ранніх і пізніх. В пізні роки цей мотив виправдується старістю, хворобами, родинними втратами, але—раз він проходить червоною ниткою і в молоді роки поета, то—зрозуміло—це вже кепська літературна звичка.

Окрім згаданих відділів зостається невеличкий відділ випадкових поезій, невдалих по змісту.

Цілком нові три—погляд на свою Музу (без оглаву), спогади про милу теж без оглаву і остання поезія в рукопису. „Слобожанщина“ „Ангел смерти“; всі написані власною рукою поета. Перші дві поезії внесені в біографію поета.

Таким чином, метод видання творів Я. І Щоголіва подвійний, особливий, в залежності від складу поезії, занадто великих перерв і відсутности внутрішньої генези в розвитку поета, почасти хронологічний (роки вказані в статті про впорядкування), почасти напрямковий в формі відокремлення особливих відділів і впорядкування поезій по головних мотивах, з коментаріями, де при відділах, де при окремих поезіях або кількості однозначних поезій.

І в коментаріях метод особливий. Звичайно, напр. в виданнях творів Шевченка, вони йдуть в кінці книжки, як другорядна річ, маленьким шрифтом. Річ в дійсності це другорядна, в порівнянні з художніми творами, але коли їх поставити поруч і злучити до купи, то коментарії тоді робляться підвалиною розуміння самої поезії і наукової розвідки, і часом вони до такого ступня освітлюють художній твір, що мусять в значній мірі ввійти в загальний вжиток для його розуміння.

Значіння поезії Щоголіва.

(В сучаснім виданні)

Літературне значіння Щоголіва

Щоголів був ображений недбалим до нього відношенням українського громадянства. Виною тому в значній мірі було занадто мляве життя самого суспільства. В дійсності ще за життя Щоголів став українським клясиком головне завдяки гарної, соковитої мови. Майже усі літературні збірники і альманахи користувались його творами, як то „Молодик“, „Хата“, „Луч“, „Рада галицька“, „Зоря“, в нові часи „Вік“, „Розвага“ ин. Читанки теж почали користуватись ними, напр., „Вінок“—Білоусенка. Ні одна книжка по історії українського письменства не обходить Щоголіва. Без сумніву, згодом поезія Щоголіва залюбки буде прийнята в широких колах громадянства, вважаючи найкращі її риси: любов до рідного краю, численні історичні спогади, гарні побутові малюнки, гуманне, доброзичливе відношення до жіноцтва і дітей.

Педагогічне значіння Щоголіва

Нова українська школа має в творах Щоголіва дуже цінну опору і мусить скористуватись його повністю. Досі Щоголів не мав входу до школи, бо і самої української школи не було; тепер же з розвитком її для творів відчинені усюди ворота і вони мусять зайняти шановне місце в нижчій і особливо середній школі. Цьому в значній мірі мусить допомогти сучасне видання його творів, навмисне мною розбите на відділи головне за для шкільного вжитку. В першій виданні його поезії були поділені на два збірники і дуже попереплутані: поруч стояли поезії зовсім ріжної вдачі. В цій виданні вони об'єднані по змісту і настрою. В першу чергу поставлено найкращі відділи поеми, балади, історичні спогади, природа, а в кінці слабенькі; випадкові речі і сумні авторські жалі.

В найкращій читанці О. Білоусенка „Вінок“ (1911 р.) з педагогічною метою вже скористовані „Хата“, „Баю—баю“, „Чередничка“, „В діброві“, „Косарі“, „Степ“, „Вічне небо“, „Діти пастухи“, „Зимній ранок“, „Няня“, але усі дуже скорочені. Для дітей більше дорослих можна скористувати багато інших поезій Щоголіва, не скорочуючи їх: його фантастичні поеми, історичні спогади, побутові малюнки, як матеріал цілком художній, гуманітарний і вельми корисний, що до розвитку і зміцнення національного світогляду і прихильного до народу спочуття. Твори Щоголіва в сучасному виданні дають для того підпомогу.

Російські поезіі Щоголіва.

Я в о р ъ .

(Изъ греческой антологіи).

Прийди подь сѣнь мою, пришелець запоздалый
 Когда наляжетъ мгла надъ доломъ и рѣкой,
 И горы темныя освѣтитъ отблескъ алый
 Зарницы золотой,
 Когда надъ темными нѣмыми берегами
 Камышь зашелеститъ зелеными листьями,—
 Я, какъ вѣнцомъ, главу твою
 Въ вечернемъ сумракѣ уныло обовью
 Широкими, тѣнистыми вѣтвями,
 При шумѣ вѣтерка ты будешь усыпленъ,
 И Панова свирѣль нашепчетъ ясный сонъ.

Харьковъ.

Чумацкія могили.

Есть много въ Украинѣ
 На нивахъ широкихъ
 Могиль молчаливихъ,
 Могиль одинокихъ.
 Не грозные турки
 Въ могилахъ тѣхъ спятъ,
 Не кости казаксвъ
 Подъ ними лежатъ.
 Могилы убитыхъ
 Бойцовъ не высоки,—
 Но эти курганы
 Темны и широки.
 Безъ горя по волѣ,
 Безъ тайной тоски,
 Въ пустынныхъ могилахъ
 Лежатъ чумаки.
 Въ степи молчаливой,
 Въ степи малолюдной,
 Глубокъ и печаленъ
 Ихъ сонъ непробудный.
 Есть давній обычай
 Въ Украинѣ моей
 Когда умираетъ
 Чумакъ средъ степей,

Собраты собрата
 Съ мольбой погребають
 И тихо могилу
 Въ степи покидаютъ;
 И если вблизи той
 Могилы степной
 Проходитъ порою
 Въ Крымъ таборъ другой,
 Украинцы горстью
 Тамъ землю бросаютъ,
 И съ чистой мольбою
 Отъ ней отъѣзжаютъ.
 Такъ эти курганы
 Все выше растутъ
 И чаберомъ пышно
 По нивамъ цвѣтутъ,
 И вольныя птицы
 Надъ ними летаютъ,
 И вѣтры печально
 Въ степи завываютъ...

Харьковъ.

(Поезія без оглаву).

Мечты и пламень вдохновеній
 Въ душѣ высокой онъ таилъ,
 И въ скорбной жизни добрый геній
 Его на путь благословилъ.
 Минуть отрады и страданья
 Никто съ нимъ въ мірѣ не дѣлилъ,
 Но за высокое призванье
 Онъ жизнь тяжелую любилъ,
 И жилъ онъ пламенной мечтою,
 И жизнь таинственно текла,
 Но рано мощною рукою
 У жизни смерть его взяла.

Харьковъ.

Н О Г О Т О К Ъ.

(Н. А. Кул—ву).

Въ огородѣ зеленѣя,
 Не фіалка, не лилея,
 Цвѣлъ душистый ноготокъ.

И казачка молодая
 Въ день плѣнительнаго мая
 Сорвала его въ вѣнокъ.

И вѣнокъ она свивала,
 Къ утру друга ожидала,
 И пришелъ къ ней милый другъ
 Очи чудныя зардѣлись,
 Ярко щоки загорѣлись,
 И забилося сердце вдругъ

„Мой казакъ. Тебя ждала я,
 И въ вѣнокъ тебѣ свила я
 Вмѣстѣ съ розой ноготокъ“.

Такъ казачка говорила
 И на память подарила
 Другу милому вѣнокъ.

То немного той порою
 Къ ней съ отрадою прямою
 Свѣтлыхъ радостей пришло.

Пролетали дни за днями,
 Разъ кровавыми лучами
 Солнце степь сухую жгло,

И таинственно печально
 Звонъ тревожный погребальныя

Въ деревушкѣ пролеталъ, і
 Гробъ изъ церкви выносили—
 То казачку хоронили,
 Грустно вѣтеръ завывалъ.

Гдѣ жъ казакъ—о томъ не знали,
 Лишь цвѣты одни лежали
 У могилы изъ вѣнка.

По веснѣ, когда запѣли
 Птицы въ полѣ, зеленѣли
 Грустно стебли ноготка.

Охтырка 1842.

Російських поезій у Щоголіва відомо тільки 4, три, написаних в Харькові, четверта в Охтирці в 1842 р. коли поетові було 18 років. Хоч і є натяки на якісь то другі його російські вірші в Отеч. Зап., але ніхто їх не бачив, і не приходиться думати, щоб він що писав в Отеч. Зап., де незабаром зустрів суворий осуд з боку Білінського.

Сам автор не тільки не ввів їх в свої збірники, але гостро одмовився і осудив в передмові до „Слоб“ в останній рік свого життя і творчості. „Если же въ раннемъ отрочествѣ, каже він, было написано нѣсколько пьесокъ, помѣщенныхъ когда то въ Харьковский

„Молодикъ“, то и по содержанию и по формѣ онѣ настолько ничтожны, что ихъ невозможно было включить въ мои сборники“.

Російські поезії надруковані в IV ч. „Молодика“, 1844 р. це б то вже не в Харківськiм, а Петроградськiм, але це дрібниця. Більша помилка, що поет задарма занадто суворо осудив свої перші поезії на російській мові. Написані вони не в такiм вже „раннемъ отрочествѣ“: Щоголіву тоді було 18 літ, а головна річ їх неможна назвати „ничтожними“. Навпаки вони цікаві з ріжних боків.

В листі до Дерев'янкина 22 студня 1891 р. Щоголів, надсилаючи йому свої російські вірші, список котрих випадково знайшовся у шафі, додав: „По этимъ стихамъ Вы признаете, что если бы я не прервалъ моего едва начатаго писательства, то изъ меня вышла бы порядочная сила, а виноватъ тому почти невольно Бѣлинскій, но что случилось того не воротить“.

З цих слів видно, що Щоголів признавав вартість і своїх російських поезій, а через 7 років він гостро і зневажливо висловився про них в передмові до „Слобожанщини“. Коли ж він був правий—в 1891 чи в 1898 році?

Перша поезія „Яворъ“ з грецької антології невеличка, ясна, прозора і міцна. В тій же книзі „Молодика“ товариш Щоголіва по університету Мик. Щербина напечатав 12 „Греческихъ мелодій“ з ознакою: „Харьковъ 1843“. Таким чином Щоголів одночасно з Щербиною зацікавився було грецькою поезією. Тоді, як Щербина, по своїх родинних зв'язках з греками, і дали йшов тою ж стежкою, Щоголів звернув незабаром в тій же навіть книзі на рідний йому український шлях, хоть сперш і на російській мові в поезії „Чумацкія могили“. Белинський висловився прихильно, що новогречеську пісню Щоголів переклав „недурными стихами“.

Звертаючись до „Явора“ треба зазначити, що Щоголів вже в „раннім отрочестві“ виявляє головні прикмети свого талану: ясність, прозорий стіль, нахил до картин природи.

Поезія „Чумацкія могили“ простора, красива й музична. Стих ллється рівно невеличкими куплетами. Чути любов до рідного краю. Але одночасно чувається потреба більш близького до змісту українського слова, і, мабуть, такі сюжети, що часом поету приходили на думку, довели його до переконання в необхідности укр. літер. слова.

Невеличка поезія „Мечты и пламень вдохновеній“ має в собі той похоронний мотив, який пізніш часто-густо уживається поетом в його укр. творах. „Мечты“—літературна дрібниця, але вона вказує що до сумного похоронного мотиву Щоголів звик з „ранняго отрочества“, і ця художня звичка пошкодила його Музі.

„В біжучій по формі поезії „Ноготокъ“ виникає знов похоронний мотив—„погребальный звонъ“, „гробъ“ і т. д., що тільки підкреслює похоронну ваду в творчості поета, яка потім відбилась в численних його українських поезіях. 1)

1) Про інші рос. поезії див. в догатку в кінці книжки. *Ред.*

„Первоцвіт“ Я. І. Щоголіва.

Поминки.

Казав козак, казав бурлак:
 Дівчинонько—рибчинонько,
 Виводь мені коня мого,
 Коня мого, козацького.
 Надінь зброю із цвяхами,
 Із цвяхами, із бляхами;
 Покрий сідло попоною
 Кигайкою червоною.
 Над лавою—полицею
 Здійми пистоль з рушницею;
 Дай шабельку старенькую,
 Старенькую, гостренькую.
 Ой, дай жупан шматований,
 Що турками шанований,
 Що сонечком побіляний,
 Що кулями постріляний.
 Козак іде—земля гуде,
 Кінь з повода зривається,
 Чорнявая кохана
 По милому вбивається,
 Біленькими рученьками
 За стремено хапається.
 Ой, візьмемо, панібрате,
 Старі кухлі поливьяні,
 Горілкою наливані;
 Ой, вип'ємо за дівчину,
 За дівчину вродливу,
 Весну мою щасливу.

Покірна.

Хоче мене мати
 Нелюбу оддати...
 Ой зів'янь вінку,
 Вінку із барвінку.
 Бо серденько знало,
 Кого привітало;
 Кого раз любило,
 Та вже й не розлюбє.
 Кажє мені мати:
 „Іди, доню, гуляти,

Та будь веселенька,
 Бо ти молоденька".
 — І вже, моя мати,
 Мені не гуляти;
 Треба мені, мати,
 Про інше гадати...
 Мусиш мені, мати,
 Худобоньку дбати:
 Не дбай мені, мамо,
 Ніякого краму;
 Купи мені скриню,
 Скриню—домовину;
 Бо чує серденько,
 Що швидко загину.

Безрідні.

Сідлай коня вороного,
 Ой, брате—козаче.
 По нас в світі широкому
 Ніхто не заплаче,—
 Хіба воля—стара няня,
 Та серце—рушниця;
 Хіба коник—братько милий,
 Та шабля сестриця.
 Ой брязнемо кишенею
 З грішми золотими,—
 Де й візьметься родинонька
 Й сестри й побратими.
 Ой ляжемо від турчина
 На полі, як треба,—
 Одне тільки й побаче нас
 Сонечко із неба.
 Стане жалібно кувати
 Зозуленька вранці;
 Стануть вити—голосити
 Вовки—сіроманці.
 Доле ж моя, доле моя.
 Тяжко в світі жити;
 А щез так не хочеться
 Рученьки зложити...
 Туман з поля підійметься
 Й сонечко прогляне;
 Минеться негодонька
 Й доленька настане

У полі.

Гей, у мене був коняка,
 Був коняка—розбишака;
 Мав я й шаблю і рушниц
 Ще й дівчину-чарівницю.

Гей, коняку турки вбили,
 Ляхи шаблю пощербили;
 І рушниця поламалась,
 І дівчина відцуралась.

За буджацькими степами
 Ідуть наші з бунчуками;
 А я з плугом та з сохою
 Понад нивою сухою.

Гей, гей, гей, мій чорний воле.
 Нива довга, в стернах поле..
 Вітер віє-повіває,
 Казаночок закипає.

Ой хто в лузі—озовися.
 Ой хто в полі—одкликнися.
 Скоро все засне під млою:
 Йди вечеряти зо мною.

Зву... луна за лугом гине,
 Із-за хмари місяць плине;
 Вітер віє—повіває,
 Казаночок простигає.

Безталанний.

Іде чумак, іде козак
 Дорогою з Дону;
 Везе рибку—таловірку
 На продаж до-дому.

Штани в його полатані,
 Подрана свитина;
 Куди не глянь—кругом бідний,
 Кругом сиротина.

Як вдариться ж чумаченько
 Об поли руками:

Доля моя, щастя моє,
Лихо мені з вами.

Покинула мене мати
Без грошей, без роду;
Дала тільки карі очі,
Хорошую вроду.

Сім год у Крим по сіль ходив,
А сім год по Дону;
А ні долі, а ні щастя
Ні в людях, ні дома.

Хились моя головонько,
Як тая билина:
Буде тебе привітати
Лихая година.

Хились, моя головонько,
Ще нижче билини:
Як ляжу я—дарма моя
Славонька загине.

В „Первоцвіт“ Щоголіва, як назвав його Куліш в „Хаті“ 1860 р., повходили Гречкосій, Помилка, Безталанна, Безрідні і Покірна. Усі ці поезії Щоголів надрукував на перших сторінках свого збірника „Ворскло“ 1883 р., з деякими одмінами. Замість назви Гречкосій тутечки він поставив „У полі“. Вірші автором в 1883 р. перероблені мало і місяцями не зовсім влучно. Так куплет:

Ой у мене був коняка,
Був коняка розбишака,
Була й шабля і рушниця
І дівчина чарівниця.
Гей коняку турки взяли...

перероблено:

Гей у мене був коняка,
Був коняка розбишака,
Мав я і шаблю і рушницю
І дівчину чарівницю
Гей коняку турки взяли...

Після був послідовно-бути була, а мав це вже зайва форма. Нащо туркам було вбивати коня, коли кінь був гарний „розбишака“. Хоч цей вірш Щоголіва, здається перший в його творчості, надзвичайно вподобався українцям, але, коли до нього пильно придивитись, то він холодний і штучний, як кажуть, надуманий. Початкове слово гей до речі,—бо хлібороб, гречкосій, звук гукати на волів „гей“!. В народніх

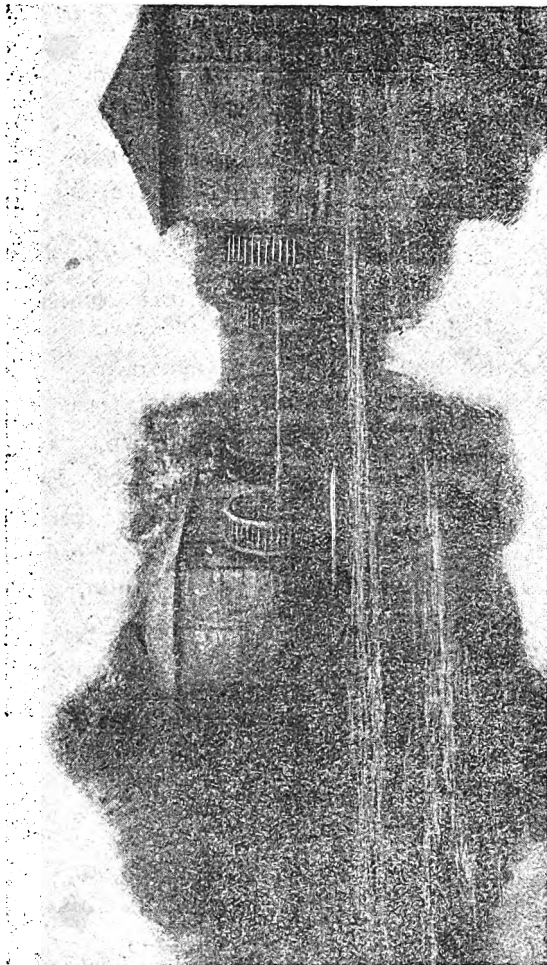
ліснях гей на початку зустрічається, але зрідка і то майже виключно в чумацьких, замість того звичайно—ой! Але це дрібниця. Більше звертає увагу кінь розбишака. На Україні слово розбишака поширено, але тільки відносно людини, в значінні гультя, негідного чоловіка. Причипити його коневі—значне прибільшення.

Куліш з приводу „первоцвіту“ Щоголіва в „Слові“ від іздателя пасав в Хаті: „Отже упала мені в руки поезія якогось пана Щоголіва. Зрадів я, її прочитавши. Прочитав землякам приятелям у столиці (Хата видана в Петербурзі), і вони слухали її смакуючи. І звеселились ми всі, що хоть таки одна струна по людськи на рідній бандурі бринькнула. Не багато тих пісень да чистий же мед, а ненерга словесна. То правда що не до Шевченківських їх прирівняти, а все ж і то щира рідна поезія. Се так, як іноді весною соловей у саду голосно та любо виспіває, а тут коло тебе золота бжілька над квіткою в'ється. Слухаєш солов'я з великою вподобою, а не скажеш же бжильці—„Лети собі геть, не гуди коло мене!“ Склад у того пана Щоголіва правдиво рідний. Не Шевченків голос він переймає, переймає він голос народньої пісні, і із пісні бере основу свого компанування. Тим часом яко поет правдивий, а не підспівач, має він у своєму голосі щось властиво своє, якусь власну повагу і красу, котрої ні в пісні народній не покажеш, ні в Шевченкових віршах не доглядишся; не чуже бо добро він собі присвоїв, а своїм власним добром нас чарує“.

Поєми, балади, колядки.

Хоч Щоголів усюди навкруги в зросійшенім місті чув тільки російську мову і навіть в сем'ї своїй тільки нею розмовляв, але в глибині душі він зберігав рідну мову українську, яко святощ і часом приносив їй поезії, як офіру, і через те він до своєї поетичної творчости відносився обережно, старанно обробляв свої твори і мав певну надію, що вони збережуть його ймення від забуття. Задума і оброблення відбилися на усіх його творах, здебільшого на де яких пізніших, що мають вигляд поєм і балад. Хочь Щоголів зве себе завжди ліриком і не уживає термінів поєма і балада, що більш йдуть до епічної творчости, але вже де-хто, що давав критичні відозви, наприклад, Русова, уживають ці терміни відповідно до поезій Щоголіва, а в цім виданні вони поставлені на чолі, як головні

його твори; написані вони в розвитку таланту, і через те вони тутечки й ідуть в першу чергу. Коли Щоголівим користуватись в школі, особливо в середній, то його поеми і балади вкупі з історичними поезіями одержують чимале педагогічне значіння. В поемах і баладах виступає

КЛИМЕНТОВИ МЛИНИ.

нарід внайбільш характерних виразах старого етнографічного існування. Великий сум, який огортає твори Щоголіва і часто шкодить їм з-за прибільшення, в поемах і баладах зникає, що надає їм тим більшу вагу.

Климентови млини.

(З народніх оповідань).

(Мик. Фед. Сумцову).

Коли поїдеш навпростець
З Охтирки пісками важкими
Через Гусинку в Тростянець,
То вбачиш бір. Про між старими

Людьми ніхто тепер тобі
Того не зможе доказати,
З якої й наближно доби
Лічить годи йому почати.

А чутка й досі ще жива,
Що лісу тут стояла сила,
Ще і тоді, як татарва
У нас з кібітками ходила.

В бору плодились кабани,
Ведмідь і сарна прудконога,—
Тепер осталися одні
Вовки та зайці,—більш нічого.

Тетеря й рябчик, що колись,
І ліку їм не знали,
Як мир намножився, кудись
У інший край позалітали.

А бір стоїть, як і стояв,
Стоїть,—нікуди не двигнеться,
І мох коріння послував,
І, як лилася, Ворскло летється...

На йому ще з старовини,
Уперши в дно свою державу,
Гудуть Климентови млини
І літо й зиму без угаву.

Коли ж на слободах вітри
Надовго дути перестануть,
І вітряки тії пори
Молоти борошна не стануть,

То на Климентових млинах
Завізно дуже; бо возами
Застановлять і бір і шлях,
І греблю й плець над бегегами.

Тоді гулячі хурщики,
До котрих ще черга не впала,
Було, обсядуть лотоки,
Поріжуть риби, хліба й сала;

Й почнуть балакати: де хто був,
В яких місцях, в якій країні,
І де що бачив, де що чув
У себе дома й на чужині.

Оттак зібрались якомсь раз
На греблю ранком слобожани,
І почина казати Панас,
Що був він в Більці й що Більчане

Зовсім здуріли; що баби
І печі зі стравою забули;
Бо щось чудовне про шкарби
У слободі своїй почули.

А діло он-яке: взяла
Більчанська жінка паляницю,
Се-б на гостинець, та й пішла,
Свою одвідати зовицю,

Аж у Сосонку; а туди
І кіньми їхать—то не близько
Іде... не видно слободи,
А сонце хилиться вже низько;

Густіша бір; сосна гуде,
По дуплах сховується птиця,
І ні жива, ні мертва йде
Між сосон бідна молодиця.

Їй все здається, що вовки
Ось-ось прискочуть на дорогу,
Та нападуться й на шматки
Розірвуть вмить її небогу.

Але не тільки в лісі звір,
Та й собака не проскоче;
Порідшав трохи темний бір
І в полі світиться неначе.

От жінка й дума, що воно
Де-небудь блиснуло із хати
Огнем от світла у вікно,
Та й мусить в хату поспішати.

Іде й наткнулася: стоїть
Пеньок сосновий, а на йому
Червоний півничок сидить
І сяє в пір'ї золотому,

Ще й шию витяг і як—як
Не кукурікне. Жінка стала,
Неначе мрець який, та так
Від жаху зразу і упала:

А шкарб у землю загудів
І пеньок без півника зістався,—
Бач він їй датись не схотів.
А кажуть він би їй і дався;

Як би, уміючи, вона
Сміліш до його доступала
І не була собі дурна,
Та „киш“! на півня закричала

Воно вже діялось не раз,
Що оттакі шкарби й давались;
І тим, хто кишнув в добрий час,
Півні в дукати розсипались.

А може, такички пішло
Того, що шкарб не вижив строку
Та як коли і те було,
Що шкарб не клався без зароку.

Іх на скотину й на людей
І на худобу зарікали,
І хто втрапляв знахідок сей,
Так ті коли не помиралі,

То вже бувало повсегда
У господарстві їх незгода:
Або скотина пропадала,
Або яка в худобі шкода...

Скінчив Панас свої казки
І став ворочаться з мішками;
А слухачі на палечки,
Попідпиралися руками,

Та й кажуть: Е,—вже, і того
Не вміла жінка брати в жменю
Як би на нас то ми б його
Мерщій вхопили, та в кишеню...

В ту саме пору, як Панас
Почав громаді говорити,
З млина до скринь прийшов на час
Мірошник воду підпрудити.

Почув і він про ті шкарби,
Та й замотав собі на вуса:
„Еге, говорє: от як-би
Знайшлась мені така спокуса.

В млині робота не важка,
Та й не який од неї вжиток,
А як піймати півняка,—
О, то вже панський заробіток.

Стривай, що Бог дасть, а піду;
Е, вже піду, я місце знаю;
А, може птицю там знайду,
То й справді грошників придбаю“.

Зломивши дубчика з кущів,
Щоб півня добре стьобонуті,
Перехрестивсь він та й побрів
Швиденько шкарба роздобути.

Підходе прямо до пенька,
 А на йому вже птиця сяє
 Ясна, червона і жарка,
 Та ще й крилом йому махає:

А рот роззявлений стирчить,
 Як є, впрямець на чоловіка;
 Того й дивись, що кожну мить
 Ось-ось тобі закукуріка.

Мірошник півника дубцем,
 Та й крикнув: „киш“! і не затрипавсь
 Сердешний: гепнув камінцем,
 Та на дукати і розсіявсь.

Тоді мірошник позсипав
 В обидва чобота дукати,
 Млина покинув та й почав
 На всю округу панувати.

А і недовго панував:
 Пішли розмови нехороші,
 Що він або кого обкрав,
 Або знайшов велики гроші.

От раз його і підняли
 Уранці в хаті неживого;
 Дивились в скриню-й не знайшли
 Не тільки грошей—аж нічого.

Здобувся щастя неборак,
 Та не прийшлося дожити віка:
 Ото ж воно й виходе так,
 Що клався шкарб на чоловіка.

На полюванні.

Іхав я на полювання
 Із Охтирки до озір
 Під Мошенку; а зі мною
 Був чернецький машталір.

Ще зорею не черкало,
 Віяв свіжий вітерок;
 Бачу: наче щось по пісках
 Покотилось, мов, клубок.

Я й питаю: „що, Михайло,
 Ти нічого не вздрівав“.
 — „Еж, нічого. Онде відьма
 Покатилась“,—він сказав.

„А хіба навспражки відьми
Є де. „Він мені:“— Гай, гай.
Та як всіх їх позбирати,
Так оселиш цілий край“.

Я піддрочую: „та ні бо:
Адже ти не бачив їх?“

— „Я не бачив! як не бачив.
Та я знаю тут їх всіх.“—

„А які ж вони, мій хлопче“.

— „Та які ж? Вони з бабів;

Є й прирождені і вчені;
Тільки вчені без хвостів“.—

„А яка б таки одміна
Між тими й тими була“.

— „Бач, прирождена добріша,
А вже вчена дуже зла.“

Оттаку я відьму знаю
У Журавному. Вона
Невеличка й непоказна,
Та вже що й за сатана.

Ось що пасішник Кулябчин
Про неї мені казав:
Він тепер дідусь старенький;
А як ще парубковав,

Так ходив на вечірниці,
Як і другі. Раз іде
З кимсь удвох; а вже стемніло
І на вулицях ніде,

Не було нічого чути;
А далі все: гав, та гав,
І набіг на їх собака
Злий, неначе вовкодав.

Ім обридло те. Гонити
Почали його вони;
Так пристав, неначе бавна,—
Хоч жени, хоч не жени.

То повисне на халяві,
То до п'ятки прикипить...
Е, се відьма, кажуть хлопці,
Ось давай її ловить.

І піймали, пов'язали,
У домівку притягли,
Та сокирою всю пучку
Від лівші їй й оттяли.

Ну, тепер же ти, личино,
Без руки ¹⁾ не будеш зла,—
Геть відсіль. А відьма з хати
У присінок, та й втекла.

Довго всі на вечірницях
Дивувались, що за знак,
Що Марійки Ганчарівни
Не зазвеш туди ніяк.

А Марійка й на світ Божій
Не показує очей:
Цілу зиму, як черниця,
Проховалась від людей.

Та ото приспіло літо;
Хліб поріс, прийшли жнива;
Йде отаман по дом. ²⁾ ках,
Жати хліба зазива.

А тоді крипацтву волі
Од царя ще не прийшло;
Так ото воно й Журавне
Панським маетком було.

От іде, кажу, отаман
І прийшов до Ганчаря,
Та й приказує Марійці
Вийти в поле, як зоря.

А вона йому в одмову:
Не можу та й не можу;
Бо рука болить: в роботі
Я ще більш її вражу.

„Добре, доню, а показуй,
Саме де воно болить.“
Так не хоче разв'язати,—
Ну не хоче, аж шипить.

„Е, так ти робить лінива.
Ке-лиш руку!“ от взяли,
Мотузочок розв'язали
І пов'язочку зняли;

Як зняли ж, то й догадались,
Від чого рука болить;
А Марійка так і паше,
Так од злости аж кипить...

¹⁾ В першій виданні помилково „без ноги“. *Ред.*

Оттакі бувають відьми
І з дівчат і із бабів...
Дайте, пане, трошки сала,—
Бо я й їсти захотів.”—

Починало вже зоріти:
Качка крякнула: ках, ках,
І почав я птицю бити
По зелених комишах.

Вовкулака.

(Народне казання).

Колись у нашій слободі
Пішли незнать—які розмови,
Що всі хазяйства у біді,
Бо щось не доються корови.

Ще ввечері, то й так і сяк,
Повільно трохи подоїти;
А вже уранці, то ніяк
Неможна й краплі наїдити.

Відкіль взялась така біда,
Хто мирові в хазяйстві шкоде,
Хто тих коровок зобіжда,—
Нікому в розум не приходе.

Та вже дізнавсь—таки один.
Нехай йому од миру дяка,
Павло-тутешній селянин,
Що робе шкоду вовкулака.

„Стривайте, каже чоловік:
Я злодіяці дам пораду,—
Він нічку швендяти ізвик,
Так нічку я його й засяду.“

Пішов ще звечора Павло,
Сів за—ворітьми на ослінці;
А щоб не холодно було,
Натяг сіряк, та й каже жінці:

Іди ж ти, жінко, в хату спать,
Та з хліва випусти собаку;
А я зостанусь дожидать
Оттут, щоб зляпать вовкулаку.*

Ну, то-й сидить він; але зирк,—
Аж щось іде прямцем до нього;
Павло від жаху нічирк,—
Так те озвалося до його:

— А що ти робиш тут, Павло.—
— „Та я... та я... сидю та й тільки.“
— Та тільки всього й було?
Ну, то й сиди—собі, хоч скільки.

Сиди ж; сиди, та не вставай,
Аж поки сонечко не встане;
А світом встань, та спать лягай,
Як що й на тебе сон нагляне.—

Сказавши се, воно пішло
Прямцем по вулиці від його,
І як сховалось, так Павло
Не став боятися нічого.

„Стривай же, каже, вражій сиң,
Стривай, проклятий вовкулака!
Хіба ж вас десять, я один,
То й ти ж один тут розбишака.“

Отсе сказав Павло, тай мав
Скоріше бігти навздогінця;
Так де ж тут бігти, як пристав,
Мов, камінюка, до ослінця.

Пристав та й тільки чоловік,
Підніме руки, ноги зложе,
Поверне й голову на бік;
А весь піднятися не може.

Крутивсь,—вертівсь, туди й сюди,
Та вже, як Божий світ зайнявся
І встало сонечко, тоді
З свого він сідала піднявся.

Піднявсь, та в хату як шмигне,
А в хаті жінка-цокотуха,
Немов свята, кудельце мне;
А там роззявила вже вуха.

Старий мовчить. Вона б зара
Присикалася його питати:
Та що, та де, та як, щоб враз
Усе, що діялося, знати

Так не таківський чоловік,—
Зирнув, та й каже господині:
— Коли ти хочиш короткий вік
Скінчать, як слідує людині,

Так не чипай мене,—дивись!
Он, бачиш, висне мотовило,
Так щоб воно, бува, колись
Тебе по спині не хопило.

Ніч під Івана Купала.

(З народнього оповідання).

Є квіток багато ріжних:
Рясту, маку, васильків,
Рож пахучих, кійлів ніжних,
І барвінку й нагідків.

Ми їх садимо й кохаємо;
Але квітка є й така,
Що й сами ще ми не знаємо,
Чи була чія рука,

Щоб її коли зірвала
І додому донесла,
Наспід в скриню заховала
І, як злото, берегла.

Йди під час в діброву темну,
Де та папороть росте,
Що на Івана в ніч таємну,
Сутим золотом цвіте.

Наша мати нам казала
Що як тільки забажать,
То її під ніч Купала
Можно іноді зірвать.

Грицю, Грицю, женихавсь
Ти зо мною і прохав,
Щоб мій батько не впирався,
Та мене тобі віддав.

Але ти доценту бідний,
Найостанній з голяків,
Так мене за тебе рідний
Оддавати не схотів.

Я ж тобі кажу: зумію
Сій біді запомігати;
Бо запевне розумію,
Як до шлюбу нам дійти.

Слухай, Грицю, каже дівка,
Слухай, серденько моє.
Ось минається Петрівка
І Купало настає.

Йди в діброву, в саму пушу,
Де ніколи не зорить,
І як папороть найгушу
Знайдешь, ти її примить.

А настане ніч Купала,—
Тую ніч не прогляди,
І поки ще мла не впала—
В ліс до папороти йди.

Може, будеш ти боятись.
Нічогісенько не бійсь.
Стане диво привиджаться,
Ти свитиною прикриєсь,

Та мерщій перехриєсь,
То воно, не знати як,
Згине геть; а ти дивися,
Все дивися на кушак,

Поки ту не вбачиш квітку
Що засяє у траві;
А побачиш—в тую митку
Киньсь до неї та й зірви.

Ухопнеш—не смій глядіти,—
Швидче в пазуху ховай
І нікому ж в цілім світі,
Опріч мене, не давай.

Я ту квітку у долоню
Вріжу й зараз заживе;
Оттоді мій батько доню
Вже твоєю назове.

А хто тую квітку має,
Той нічого не роби;
Бо вона запевне знає,
Де заховані шкарби,

Ті, що в землю заривали
Запорожці в казанках.
Ми тихенько, щоб не знали
Люде, вийдемо на шлях.

Знайдем шкарба з талярами,
Забарем його в ночі,
І в селі між дукачами
Станем перші дукачі.

От ми купемо будинок,
Добрих коней, поля край;
Днище, гребінь і починок
Прямо з хати викидай.

Не надіну я серпанка;
Геть кожух і свиту геть,
Одягнуся, як міщанка,
У караблик і кирсет.

А як—що, то розхожуся
Ще й не так я: ти в жупан
Я у сукню наряжуся,—
Я—як пані й ти—як пан.

Слуха Гриць, роззявив
І не може розібрати,
Що се буде за робота—
В лісі папороть шукать.

Але він любив дівчину,
Він любив її й кохав
І ні нащо б, як перлину,
На землі не проміняв.

„Не журись: добуду квітки;
Хоч у пеклі, а знайду
І зірву те диво з вітки;
Не знайду—ж і не прийду“.

Хоче Гриць мій по долині;
Обійшов чимало пуц
І знайшов—таки в дубині
Темний папороти куц.

Положив до його мітку,
Щоб на Івана не шукать,
А мерщій чудову квітку
Ухопити та й тікати.

Саме те було в суботу
Під Купала. Гаснув день,
Люде кинули роботу,
Достягли люльки з кишень,
Тютюном понабивали,
Запалили, потягли,
Заворітьми посідали
Та й балакати почали.

Молодички теж сховали
Ті, що мазали, щітки
І нові поодягали
І запаски й сорочки.

Сіло сонце. На майдані
Сяйні огнища горять
І дівчата завітчані
З парубками гомонять.

Одного Гриця не видно:
Він давно з села побрів
У діброву і завидна
Коло папороті сів.

Перш воно собі нічого,
Поки темно не було;
А стемніло—округ його,
Наче вітер,—загуло.

Гриць понурився тай слуха,
Ще й заплющиться хотів,
Коли баче—повзбич вуха
Сич лупатий пролетів;

Під вершинами діброви
Морок падати почав;
Занявчали в листях сови;
Пугач „пугу“ закричав;

Кажани пішли черкатись
Так їх хмарою й летить...
Гриць, було, обороняється,
Далі плюнув та й мовчить

Став куща свого глядіти,
Щоб як тільки зацвіте,
Ту ж хвилиночку вхопити
В руку диво золоте.

Довго марно він дивився:
Не було ніде квіток;
Коли баче: загорівся
Зразу сяйний вугільок.

Він мерщій перехрестився,
На куща зпрожогу впав,
За квітоньку ухопився,
Та за пазуху й сховав.

Як піднявся гвалт і галас,
Як завило сто чортів—
Не злякавсь козак, та зараз
Взяв та все й перехрестив.

Зникла вмить нечиста сила
Всяка погань, баче Гриць,
І не знає—куди злетіла:
Ні чортів нема, ні птиць.

Веселіше стало Грицю;
Взяв він люльку запалив,
Заховав гаман і крицю,
Йде до шляху із кущів.

Йде та й дума: чорнобривка,
Може—й досі ще не спить;
Що ж подіється, як дівка
Золоту квітоньку вздрить.

Мабуть, вибігши із хати,
Та побачивши мене,
Обіймати й милувати
Зараз з радощів почне.

Підожди лиш, Грицю, трішки:
Не в колясі ти сидиш;
А поки до дому пішки
Дійдеш,—може, де-що вздриш.

От же й справді: в тую пору,
Як тягло його в село
Глянув він на небо вгору,—
Там нічого не було;

Глянув вниз, та й злякався,
Перед ним страшений змій
По дорозі простягався:
Кигті гаком, із під вій

Очі полومьям горіли;
Хвіст, як ціп, об землю бив;
Чорні щелепи хрустіли,
З рота злий язик шипів.

Гриць мій дума: „от дожився,
От пропав я задарма,
Коли се перехрестився—
І страховища нема.

Він тоді давай тікати;
Добігає до села,
Та прямісенько до хати,
Де Марусенька жила.

А на те й сама Маруся
Зустріч парубка біжить.
Як присикалась: „добувся.
Де ж та квітка, де лежить.“

Він мерщій рукою квітку
Витяг з пазухи й віддав,
Та у тую ж саму митку
Цмок її—й поцілував.

А воно то й не Маруся:
 Бач,—нечистий диво звів,—
 У Марусю обернувся
 Та квітоньку й ухопив.
 Ухопив, зареготався,
 Крикнув: „що се ти—упивсь,
 Ти, було б, не цілувався,
 Та мерщій перехрестивсь.“
 Спёршу Гриць, як є жажнувся;
 Маца в пазусі своїй;
 Оглядівся, повернувся,
 Потім став якийсь чудний;
 Бігом кинувся в дубину,
 Та й пропав... Після того,
 Чув і я, через годину
 Люде бачили його,
 Що ходив він божевільний
 По діброві, та кидав
 Округ себе погляд пильний:
 Квітку десь, чи-що, шукав.

Золота бандура.

(З народніх оповідань).

Синім небом вкрита, нивами обвита,
 Тягнеться слобідка над старим Дніпром,
 Лле на неї сонце і тепла і світа,
 А Дніпро з подолу дише холодком.

У садки слобідка весело вгорнулась,
 У вишні і калину вкутались хатки;
 Під вагою ягід слива перегнулась
 І горять, як червінь, макові грядки.

Бачу я під згір'ям вулицю й будинок,
 Стайню і комору, клуню на току:
 По зелених вікнах гайстри і барвінок,
 І криницю й верби в вохкім холодку.

Думаю: будинок ставив пан заможний,
 А хоч і не справжній пан, так старшина;
 Бо такі оселі дба собі не кожний,
 А хіба—у кого вистаче казна.

Так я собі думав, а тою порою,
 Горблючись недужно на міцний ціпок,
 Впоперек дороги тихою ходою
 Близько поуз мене йшов старий дідок.

„А добридень, діду.“ — „Та й добридень,
синку“.

Я його до тину сісти попрохав,
Й на мое питання, хто живе в будинку,
Він мені цікаву діепись сказав.

Він казав: пора ще та не за горою,
Мабуть, і всьго там буде чи не з рік,
Як в сьому будинку з зятем та дочкою
Жив уже доволі літній чоловік.

Але на бандурі вмів він добре грати;
Рано й пізно грати він на їй любив;
І пісням нікого не прохав навчати, —
Сам навчивсь і грало сам собі зробив.

Поки міць держалась, поти й жадобу
Ширу до роботи мав він; а вкінці,
Як померла жінка, всю свою худобу
Взяв та й передав він зятеві й дочці.

Масток і стягу лугу дніпрового
Поле і скотину — все він їм віддав,
Та не дав бандури: тільки і святого,
Тільки й дорогого, що собі він взяв.

Та й беріг же лірник неоцінне грало
Завжди воно висло в шані на стіні;
Сердивсь, щсб, крйй Боже, пилом не припалє:
А щоб струн торкнувсь хто — е, вже, се ні-ні.

Йде, було, він зранку, сядє під вербою,
Що в ясну криницю тріпотно глядить:
Вдарє по бандурі смілою рукою
І на струнах рідну пісню пробіжить.

Люде не минали хати чепурної,
Й хто старого діда-лірника не знав,
Хто його бандури не любив гучної,
І яких він тільки там пісень не грав.

Чи прочанє пройдуть, а тоді багато
Їх ходило в Київ, — не минуть його;
Просють, щоб заграти: він загра про свято
[не стане грати иншого чого.

Хлопці та дівчата празником зберуться:
„Нам весєлу пісню, — серце розігрій“.
В лірника старого руки стрепенуться
І веселу грає ввічливо старий.

А приміте в кого ківш біди та лиха,
Він веселу пісню зразу закінча,

Сумної заграє бережно і стиха,
Так, що грядом л'ються сльози в слухача.

Знав він і козацьких. Тих, було згадає,
Так і сам не втерпе, серце защемить:
Слухає, як дума в дзиках замирає,
А сльоза на вії іскрою горить.

Й по сусідніх селах знали бандуристу;
І туди він грати іноді ходив;
Всюди його пісню щирю і огнисту
Мир непередливий слухати любив.

От і жив по всяк день в згоді і шанобі
Лірник невсипущий; а далі найшла
Хить іти на прощу; так у Київ пробі
Тягне його сила з рідного села.

Треба хоч на старість Богові молитись,
Йде прочан багато, й я туди піду,
— Та куди вам, тату, з ними порівнятись,
Ви уже стареньки, знайдете біду.—

Не послухав лірник; взяв своє убрання,
Та ціпок дубовий, щоб сміліше йти,
Попрощавсь з сім'єю; на саме ж прощання
Приказав бандуру пильно берегти.

День іде і другий, третій проминає,
Далі і неділя й друга утікає;
А про батька чутки не звідкіль немає,—
Журиться і внучка, журиться й дочка.

Раз вечірне сонце крізь бузок пробилось,
Вдарило на стекла промінням ясним,
А відтіль на стіну, --і позолотилась,
Зразу вся бандура золотом густим.

Струни перервались, і в той час таємний
Всій сім'ї здалося, що з бандури зник
І пробіг по хаті невимовно-темний,
Невимовно—тихий і журливий дзик:

„Ой сів пугач на могилі,
Та й крикнув він пугу“.

Що воно бандурі, мамо, поробилось,
Що за невидима гра на її рука.
Ох, коли б та з дідом лихо не случилось.—
Мовила унучка блідна й боязка.

Мама одвічала: „Бог його бороне
Од біди й напасти по усякий час.“

Заспокійся, доню, то воно червоне
Сонечко промінням вдарило на нас“.

Не було надії в матернім одвіті,
А на те й прочане сповістили їх:
— Приказав вам батько довго жить на світі;
Він уже царствує з—тиждень у святих.

Ми прийшли з вечерні; він нам і говорє:
„Помирати буду, занедужав я;
Та нема бандури, горе ж моє, горе,
Де моя бандура, де ж вона моя?“

Помирать не страшно: всім нам поми-
рати;

Не втечеш від смерти; та як би хоч раз
На моїй бандурі голосно заграти;
А заграв би гучно я в останній час:

„Ой сів пугач на могилі“...

Ми йому не вірим,—завжди він шуткує;
Кажемо: вставай лиш, час уже тепер
Сісти за вечерю; а старий не чує,—
Миттю похилився з лави та й умер.—

Оттоді вже тільки вся сім'я признала
Правду непорушну по примітам тим,
Що душа їх батька Пугача заграла,
Як бандура відкрилась світом золотим.

Бабусяна казка.

(Д. І. Багалію).

Ви б мені, серденько, іноді з ласки
Та розказали хорошої казки.—
Так колись під вечір дівчина мила
Рідній бабусі своїй говорила.

Казку сказать тобі. Ох, моя ньенько
Мабуть, чи й знаю яку я, серденько
Сьомий десяток кінчаю на світі,—
Де ж то мені вже казки говорити
Всі, які, знала, які коли чула,
Всі ж таки, всі їх давно я забула
Та одчії я не матиму сили,
Мабуть, забути, поки й до могили.
Дуже стара я; гріхи б замоляти
Треба у Бога, та царства прохати;
А й тепер, як давнину згадаю,
Наче я щастя колищнє вертаю.

Я про ту казку і досі мовчала,—
Ну, та вже слухай, коли нагадала.

Мала я батька; була в мене й мати;
Так немов треба сю казку почати.
Батько був добрий і мати нічого;
Я до їх линула, як ні до кого;
Я їх любила, що більше й не можна
Знали нас люде, жили ми заможню;
Був у нас добрий будинок з вербини,
Гонтовий дах, димарі із цеглини;
Четверо вікон дивилось в садочок;
Все—і вітряк, і криниця, й ставочок.
Пар з півдесятка товару держали,
Хуру що году на Дін виряжали;
Батько було те, що й крамом торгує,
Мати в коморах добром порядкує;
Я ж мій город та вишняк доглядала,
Хусточки шила та пісні співала...
Ти не дивуйся, що я ізігнулась:
Чом не зігнутись, як щастя минулось—
Е, я хороша, була молодого
Ти вже, дитино, не будеш такою:
Рівна, як щогла, гнучка та висока,
Біла, як крейда, та ще й чорноока,
Вродою все я село дивувала
Та через вроду либонь і пропала.

Стала я день по за днем підростати
Й чую, що иноді батькові мати
Кажуть: пора б уже нашій дитині
Віно складати потроху у скрині.
Й правда, що вони багато надбали
Чом і не дбати: одну мене мали.
Я ж, було, наче нічого й не знаю:
Сидю в садочку, та пісню співаю.

Стала в селі я на славу. За мною
Хлопці на ігрищах ходять юрбою;
Линуть до мене, за мене аж б'ються;
Подруги з ремства лютують та рвуться;
А про сватів уже—що й казати
Лізли, як мухи, до нашої хати.
Батько, було, їх звичайно вшанує,
Мати смашним гарбузом нагодує;
От вони з сорому вийдуть тихенько,
Та й шкандибають додому швиденько.
Все ж ти хоч бігай—не бігай по волі,

А не втечеш неминучої долі
 Й я не втекла її: пісні співала,
 А у тенета, як сарна, попала.

Мали сусіди хорошого сина:
 Був він їм смирна і добра дитина.
 Ми й уподобали один одного;
 Змовились,—от і пішла я за його.
 Тихо один рік і другий минає,—
 Щастя нікуди від нас не тікає:
 Він мене любе, жаліє, шанує,
 Серденьком зве і голубе й милує.
 Третього ж року щось став сумувати,
 Кинув хазяйство, цурається хати;
 В річах чудне щось і в очах утома;
 Всім він нудиться і в людях і дома;
 Холодно, каже, у стінах могили:
 Треба як-небудь розважити сили.

Раз я проснулася. Бачу—світає,
 А чоловіка вже в хаті немає;
 Кажуть, що верхи поїхав із дому
 Сам, а куди—не сказав він нікому.
 Ждали обідать, вечеряти ждали,
 З тим—що без його і спать полягали.
 Тиждень і другий і третій минає,
 А чоловіка додому немає;
 Все він—і жінку й домівку покинув,
 Та з того часу, як вітер, і згинув.
 Ох, моя ненечко, довго я билась,
 Плакала ніченьки, в день я нудилась;
 Бога й святих його щиро молила,
 Двічі у Київ на прощу ходила...
 Все ж таки щастя не швидко вернулось:
 Як і вертатись тому, що минулось.

Третьої весни сижу я у хаті,
 Батькові шию сорочки мережчаті,
 Тай поглядаю раз-по-раз у віконце:
 Ті ж, що і вчора, і небо, і сонце,
 Ті ж і квітки на вгороді сміються,
 Ті ж очерети по берегу гнутьсь,
 Небо прозірне без краю синіє,
 В полі зеленіму марево мріє...
 Але щось з степу немов подалося,—
 Куряво шляхом густе подалося;
 Скрипнула хвіртка. Я вийшла. Ох, ненько
 Стукнуло в мене недурно серденько!

Бачу—вояка з коня вороного
 Зскочив на землю, сідла дорогого
 Ледве черкнувшись намить острогою;
 Важний і бравий він став перед мною:
 Кунтуш багатий, широкі вильоти,
 Шапка червона, з сап'яну чоботи;
 Пояс по стану гнучкому повитий,
 Із оксамиту, ще й золотом шитий.
 Пил обмахнувши і кинувши в кучу
 Ратище, шапку і шаблю блискучу,
 Каже він: ти й не змінилась, Оксана!
 Як же без мене жила ти, кохана?
 Глянь бо на мене: „хіба не пізнала?“
 Я як стояла, так зразу і впала.
 Він нахилився, мене підіймає,
 В очі цілує, за стан обіймає.
 — Відкіль, кажу я, ти, рідний мій, взявся?—
 „Адже аж з Дикого—Поля примчався:
 Нудно без тебе зробилось, так з Січи
 От я й приїхав, щоб глянути в вічі,
 Прямо ж у вічі твої, моя любко,
 Та подивитись на тебе, голубко“.

Весело стало нам всім після того:

Він без привіту не кине нікого,
 Всіх в слободі, кого зна і не знає,
 Зранку до ночі гулять зазиває.
 Руку засуне в глибоку кишеню,
 Витаска грошей повнісеньку жменю,
 кине круг себе, та й крикне: „горілки,
 Грати цимбали, скрипки й сопілки!
 Хай усі люде на слободах знають,
 Як запорожці бенкети справляють“!
 Так прогуляв він три тижні та й каже:
 „Ну, та й обридло! нехай тобі, враже,
 В день і в ночі про той бенкет присниться,—
 Се й запорожцю то можна вже впиться“.
 Кинув Василь мій відразу гуляти,
 Смирний зробився; мене шанувати
 Став він без міри; на ярмалок піде,
 З ярмалку кіньми до дому приїде;
 Скриню і другу розкриє. Мій Боже!
 Скільки він краму із скринь тих положе!
 Каже: „та годі, Оксано, робити:
 Є в мене за що добра накупити“.

Слухай, голубко! не мало живу я
 На світі років; а й досі ношу я
 Крам, що надбав він; ще й твоя мати довго
 Довго носила; та буде що дати.
 З йдог й тобі, моє серце, на віно,—
 Тільки носи на здоров'є, дитино!
 Що ж я мелю? а про казку-забула!

З тиждень, чи зо два й тепер про-
 минуло.

Бачу—Василь мій задумався знову,
 Шепче коневі невідому мову,
 Збрую блискучу йому натягає
 Шаблю до боку за ремінь чипляє;
 Глянув на сонце, промовив: „не рано,—
 Ну, прощавай же, серденько—Оксано!
 Десь на степах з татарвою поб'юся,
 А до тебе—таки, мила, вернуся“!
 Я й за стремена вхопитись не встила,
 Як по дорозі кура полетіла,—
 Вітер із степу на мене повинув...
 Згинув, як вітер, Василечко згинув!..

Чим же я казку мою закінчаю?
 Ти б захотіла, голубко, я знаю,
 Щоб мій Василечко знову вернувся.
 Знову до мене близенько горнувся,
 Та й доживали ми віку умісті?
 Ні, як поїхав,—пропав він без вісти.
 Ми вже й до Січи тієї ходили,
 Так козаки нас туди не пустили:
 Як запорожця, говорять, шукати,—
 Швидче вам вітра у полі піймати!
 Буде живий він, так ви дожидайте;
 Вбито ж де-небудь, то вже вибачайте!

Мабуть, не струмінь тих сліз пролила я,—
 Як передихала, як прожила я,
 Поки те горе хоч трохи забулось,—
 Я і не знаю; та все вже минулось!
 Так повсігда воно в світі буває:
 Долю й не долю могила ховає!
 От я і казку тобі розказала...

„Защо ж його ви,—дівчина питала,—
 Щиро любили, за ним побивались,
 Вік свій губили, слізьми обливались?
 Адже по вас він, не бійсь, не вбивався,

Та чи й любив вас, а тільки що грався?
 Ще ж і п'яниця; та, мабуть, і гроші,
 Ті, що шпурляв він, були нехороші“?

— Геть, ти, дитино, не тямиш нічого!
 Вам гречкосії до смаку; а в його
 Серденьку кров запорожця кипіла,—
 Тим же без міри його я любила!—

Барвінкова—стінка.

(Народнє оповідання).

Розлого послалась Барвінкова-Стінка,—
 Колись Запорозьке село;—
 Тепер воно торгом багате і сильне,
 А той вік ще бідне було.

Але і тоді в йому мались дві церкви,
 Й звичаю держалися там,
 Що можна було доступати повільно
 В одну тільки церкву жінкам.

До другої церкви не сміли ходити
 Й на цвинтарь дівчата й жінки;
 Бо в їй, від самого її будовання,
 Молились одні козаки.

Стоять, було, грізні колись, запорожці,
 Тепера немічні й старі;
 Огністі їх очі потуплені в землю,
 А тепла молитва вгорі.

І тая молитва від щирого серця
 До Божої милости йшла,
 Щоб міццю кипіло старе Запрожжа
 І славою Січа жила;

Щоб гнулись ниви під жнивом багатим,
 Щоб землю ломили снопи;
 Густі табуни й незліченні отари
 Топтали силенні степи.

Було віщування, що тільки в ту церкву
 Та вступе жіноцька нога,—
 Трава почорніє по Дикому-Полю
 І Січу покриє туга.

Тим давнього звичаю з ремством великим
 Вони в слободі стерегли,
 Не знаючі відкіль збиралися борви
 І в блискавках хмари пливли.

Раз літо родюче на схід наближалось;
Весела година була;
Минуло Іллі й Палія; а за Спасом
І перва Пречиста прийшла.

В те свято веселого ранку з дзвіниці
До служби ударили в дзвін;
Ударили вдруге, утретє,—й далеко
Гудів по околицям він.

Зійшлася громада, одягся священник
Немов за клубочком клубок;
Почав під високу дужину струмитись
З кадьниці синій димок;

По—середу церкви лежала ікона
Пречистої в шаті ясній;
Барвінок, дзіндзівер, канупер і м'ята
Спадали вітками по їй.

І в час як покірно, прихильно і щиро
Молилась громадська сім'я,
А крилась співав: на землі і на небі
Хай збудеться еолі Твоя;—

Одчинито двері потужно і в церкву
Заїзжа грапиня ввійшла.
Не знала старіх запоріжських звичаїв,
Чи й знала, та сміла була,—

А тільки ввійшла і святої ікони
Наблизилась прямо вона...
Одлинула раптом від неї далеко
Й жахнулась громада смутна.

Старі шепотілись; а далі в народі
Гучні загуділи слова;
„Нещастя нам буде; бо в церкву святую
Сова залетіла, сова!“

Зирнула грапиня й недобре почула,
Ударилась з церкви скоріш
В багату коляску. Метнулися коні,
Та вже й не верталися більш.

Смутна розійшлася із церкви громада,
Туга налягла на село;
Ні грищ, ні пісень під дворами не чулось
І свято ні в свято було.

Трьох літ від Пречистої ще не минуло,
Як звістка ¹⁾ в паланках пішла,
Що житиме слава козацька до віку,
Та Січа вже вік оджила...

1) В рукоп. чутка. Замість грапині княгиня.

Рибалка.

(А. Л. Шиманову).

Понад вечір, як з роботи
Всі вертаються в село,
Я іду—собі на річку,
Де мій човен і весло.

Довгий бовт, і сак, і сіті
Я у човен положу;
Поможи мені, Цариця,
Одпливаючи скажу.

Вдарю раз веслом і вдруге,
Човен воду розсіче
І на дві руки доріжка
По—за човном потече.

Гей, пливе старий рибалка:
Розігнись, очерети;
Роступись, густе латаття,
Дайте човнику пройти.

Я туди його направлю
Ще до пізньої зорі,
Де стоїть язок вербовий,
Щоб поладить ятері.

Стійте смирно через річку,
Ятері мої густі;
Як вода стемніша—риба
Буде сміло в вас пливти.

Повернувся човник далі,
Я край берега пливу...
Он гадюка засичала
І сховалася в траву;

Он деркач кричить у лузі,
Соловей співа в кущах,
І вівчарик свище фіть-фіть
У зелених комишах.

Я над берегом і сміло
Сак мій, зігнутий в дугу,
Закидаю з човна в воду
Попід вір і кугу.

Вдарю бовтом раз і вдруге,
Сонну рибу сполохну;

Те—і—діло сак виймаю,
 Шуку й окуня тягну.

Ну, вморивсь я в очеретах,
 Та поїду у гаї
 І на чистому закину
 Сіті прядені мої.

Гей пливе старий рибалка:
 Розігнись, очерети;
 Роступись, густе латаття,—
 Дайте човнику пройти!

Ніч давно на землю сходе,
 Соловей в кущах мовчить,
 І на березі вівчарик
 Не свистить уже фіть-фіть.

Тільки чутно: в лісі пугач
 Лягнув по боку крилом,
 Зашуршав кажан над ухом,
 Та й затихло все кругом.

А рибальці це не вперше:
 Ще ізмалу він ізвик
 Слухати пугача в діброві
 І в гаю совиний крик.

От і вплив він на чисте,
 Та на небо й погляда,
 Чи не вийде з хмари місяць,
 Щоб повидніла вода.

Розірвались чорні хмари,
 Місяць жарко засвітив;
 Ще рибалка з човна сіті
 Кинуть в воду не поспів.

Озирнувся, а гай зелений,
 Як в огні, увесь горить,
 Сребром берези блищать,
 Травка в золоті кипить!

Що це тут за темна сила?..
 Хоче ще він позирнуть,—
 Аж між дерева гаївки,
 Наче блискавки, снують...

І рибалка пожахнувся,
Сіті в човен положив,
Взяв весло, перехрестився,
Та й назад—собі поплив...

Лоскотарочка.

Дише тишою долина,
Йде березняком дівчина;
Вбаче клечання—ламає,
Стріне квітку—вириває.

І ламала й виривала,
Пісню голосно співала;
Опізnilась і під нічку настигала,
Настигала чисту річку.

Чує: в airі з-за броду
Шось плеснуло темну воду,—
З жаху дівчина зомліла,
Каже: „хто ти, темна сила?“

Йй озвалось: „я та бідна
Сирота, що мати рідна
В очереті породила,
Нехрещену утопила;

Що взяли мене з водиці
Лоскотарочки-сестриці;
В тепле листя обертали,
Побратимою назвали,
Пестували і кохали,
В хвилях плавати навчали,
І тепер в лататтях з ними
Ми живем як побратими.

Зверху небо нам синіє,
В глиб прозирну сонце гріє;
Вітер ліжко колихає
І діброва пісню грає.

Забарилася ти, нене,
Не приходила до мене;
День до вечора гуляла,
А про доню й не згадала!

Місяць хилиться низенько;
Йди відсіль, моє серденько;
Бо багато буде сварки,
Як спливуться лоскотарки!—

Мати з жаху захиталась,
За гільки берез хапалась;
Не удержалась—упала,
Та й кущем калини стала.

От калина й виростає,
Літом низько опускає
В чисту річку темне листя
І зове в своє захистя

Рідну доню: „доню, доню
Я твою згубила долю!
Плинь до мене,—я близенько
Пригорну тебе серденько!“

Лоскотарочка не, плине...
В—осені, як всюди гине
Лист у жодної рослини,—
Кущ червоної калини
Крони ягід нахиляє
В чисту воду й поливає
Глиб кривицею своєю...
Змилуйсь, Господи, над нею!

Лоскотарки.

У блакитному безмір'ї
Сонце плине і палає;
Гори, ліс, луги і річку
Теплим світом обливає.

Вийшов юнак із-за лугу
І долину переходе,
Став на березі зеленім
Та й глядить на чисті води.

Округ тиша; все—як мертве
І ніхто не йде нікуди;
Страшно в лузі на долині,
Страшно в горах, страшно всюди!

Хоче юнак покупатись,
Так згадав запрети нені,
Щоб до річки не ходити,
Бо тепер Святки—Зелені:

А в клечаную неділю
Лоскотарки понаскочуть

На того, хто піде в річку,
І до-смерті залоскочуть.

Мусить вродник в кого-небудь
Попитатися поради,
Аж як глянув: серед річці
З очерету плинуть лади.

Очі їх—як Боже сонце;
Коси в'ються—наче хвилі;
Лона так до себе й манють,
Плещуть воду руки білі.

Жах юнака взяв; а лади
Почали йому казати:
„Не жахайся нас, бо хто ми—
Тес скоро будеш знати.

Неживих нас породили,
Нехрещених поховали;
Що в нас діється на світі—
Ми не знаєм і не знали.

Йди у наші чисті води,
Йди у наш палац багатий:
Ми тобі кирею вишиєм,
Ми тебе одягнем в шати.

Він не слуха,—хай не слуха:
Ми його таки доскочим
І на дні у чистих водах,
Ха, ха, ха, ха, залоскочем!

Йди у наші чисті води,
Йди у наш палац багатий:
Ми тобі кирею вишиєм,
Ми тебе одягнем в шати.

Там надінеш ти корону
Із каміннів самоцвітніх,
Щоб над нами царювати
В гранях чистих і привітних.

Із пранциберу і злота
Зробим ми тобі одрину
І наб'єм м'яким лататтям,
Та горицвітом перину.

Він не слуха,—хай не слуха:
Ми його таки доскочим

І на дні у чистих водах,
Ха, ха, ха, ха, залоскочем!

Так гляди ж: на тій одрині
Ми юнака будем ждати;
Обів'єм тебе руками,
Станем в очі цілувати!“

Засміялись чарівниці,
Рама й лона сполоснули,
Підняли угору руки
Та в безодню і майнули...

Затремтів юнак з підмови,
Зхаяв материни ради,
Та й кинувся в безодню,
Де майнули дикі лади...

У блакитному безмір'ї
Сонце плине і палає;
Тихо все: вода—як мертва
І вітрець не повіває;

Тільки й чутно, що в безодні
Лоскотарки закричали:
„Ми ж таки його навіки,
Ха, ха, ха, ха, залоскотали!“

Г а ї в к и.

Наші тілечка з ефіру,
Наші крильця з вітерків;
Відкіля ми прилетіли—
Ми не знаєм од віків.

Живучи рососою з травки
Медом дишим ми з квіток;
Наші горниці-долини,
Чиста річка і лісок,

І не малось ще нікого,
Хто б над нами царював:
Ми сами собі цариці
В царстві дерева і трав.

Захотів би ти нас бачить:
Так у день ясний сюди,
На таємні наші грані
До гаївок не ходи...

Бо ми світу боїмося,
 Рано жить не встаємо;
 Вітерочками прикриті,
 Аж до присмирків спимо.

А впаде на захід сонце
 І настигне ніч за днем,
 Ми з конвалій і фіялок
 Зараз весело спурхнем,

В шати з блискавок вберемся,
 Володільниці долин,
 І метеликами в'ємся,
 Між березових стволин.

Нас і бачуть тут рибалки,
 Як по річці пливучи,
 В воду чисту і прозірну
 Ставлють верші у ночі.

І нікого ми не займем,
 Тільки б нас хто не займав:
 Ми цариці нешкідливі
 В царстві дерева і трав!

Б о л я д к а.

Рано ж тії півні
 В ятці заспівали;
 До нашого пана
 Гості наїзджали.

Святий вечір!
 У нашого пана
 Великі кімнати:
 Є де походити,
 Є де погуляти.

Святий вечір!
 А ще ж наша пані
 Ніченьку не спала:
 Вина готувала,
 Страву припасала.

Святий вечір!
 Та й не так та страва
 В вдивовижу стане,
 Як вийде панянка,
 Та ясно погляне.

Святий вечір!
 Бо в тії панянки
 Білі рученята,
 Кращі срібних зірок
 Карі оченята.

Святий вечір!
 Хай же там гуляють,
 А нам на крилечко
 Вишлють з челядинцем
 Та по пиріжечку.

Святий вечір!

Болядка.

З далекого сходу
 Йшло троє царів;
 Ім промінь від зірки
 Із неба світив.

І тихо та зірка
 По небу пливла,
 Поки аж до міста
 Святого вела.

Потім вона стала
 І світом ясним
 На станю убогу
 Показує їм.

І в станю—храмину
 Царі увійшли,
 Дитя передвічне
 У яслях знайшли.

Один уклонився,
 До ясел припав,
 Другий йому ніжки
 Святі цілував;

А що-наймолодшій
 Дарунки зібрав
 І в ясла до ніжок
 Покірно поклав.

В ту пору із неба
 Веселі й гучні
 Святих херувимів
 Летіли пісні.

Летіли й казали,
 Що б мир звеселивсь;
 Бо здійлось диво:
 Христос народивсь!
 Святий вечір!

К о л я д к а.

Місяць виходе,
 Зірочок воде;
 Ніччу під Свято
 Зірок багато.

Тихо на небі
 Зіроньки сяюгь,
 Пана і паню
 З святом вітають.

Свято велике
 В Божому царстві;
 Доля щаслива
 У господарстві.

Зіроньки блищать
 Зіроньки сяють,
 В тихий домівці
 Всіх наглядають;

А що й найбільше
 Панночку—доню,
 Милу та гожу
 Дівчинку Соню.

Пан і панує
 Й господарює,
 Мира багато
 Хлібом годує.

Мира багато
 Хлібом годує,
 По пиріжечку
 Нам подарує.

А ще, як мало,
 І скибочку сала;
 А ще, як ласки,
 Кінчик ковбаски!

Святий вечір!

Масниця.

„Жінко! люде говорили:
Масниця зайшла,
А млинців ще ми й не їли,—
Може б ти спекла?“

— Ну, нехай, як буде з чого,
То тоді й кажи,
А теперечки гнідого в сани,
В сани запряжи;

Ідь у город, та в крамниці
Набери всього:
І олії, і мучиці,
І того й сього,—

Ось карбованець!—Радешній
Іде чоловік,
Каже: „Боже мій справдешній!
Дай же довгий вік

Тій громаді, за торишній
Присуд, що дала,
Щоб шинки на віки-вічні
Вивести з села;

Без шинків вільніш народу
Зводити кіньці;
Бо хоч п'єм тепер ми воду,
Так їмо ж млинці!“

Іде далі мій небога,
Баче хутірок;
Коло хутіра дорога
І, як слід, шинок.

У шинку розмови чути.
Чути гвалт і крик...
„Чи заїхать, чи минути?“
Дума чоловік.

„Та заїду вже погрігься!“
Двері відчинив,
Попрохав води напиться,
Та рубля й пропив!

Оттака йому причина:
Як пропив, то й спить;
А на дворі хуртовина.
А мороз кипить!..

День почавсь; дітки вставау
 З печи почали,
 Та у матері прохати
 Млинчиків вчали.

А у неї серце б'ється,
 Сну їй не було,
 Що старого, їй здається,
 Снігом замело!..

Під Великдень.

Може б, мамо, ви нам з ласки
 Та дали святої паски,
 Ще й червоних яєчок,
 Що красили про діток?
 — Постривайте: свято в мене
 Буде завтра посвячене;
 Завтра янголи з небес
 Скажуть вам: Христос Воскрес!
 І вже час той недалечко,
 Що покотиться яєчко,
 Й ви погонитесь за ним
 І червоним і ясним.---
 Позаснули хлопченята,
 Й сниться їм, що янголята
 Кличуть голосно з небес:
 „Годі спать: Христос Воскрес!“
 І що пада недалечко
 Коло їх святе яєчко,
 А на сході світ зорить,
 Сонце плине і горить!

Клечана Неділя.

Добрим людям дав Бог Свято;
 А роботи ще багато:
 Треба й хату чепурити,
 Треба й призьбу поновити.
 Потім того на подолі
 Ми нарвем трави доволі;
 В лузі клечання зламаєм,
 Чебрецю понариваєм,
 Ще й кануперу і м'яти,

Щоб у хаті діл заслати.
 Над ворітьми, до притики,
 Заткнемо гілля осики,
 Щоб в Їх відьма не ходила,
 Людям шкоди не робила.
 А тобі кажу, Андрійку,
 Дми та дми у жоломіюку,
 Бо тобі одна робота,
 Щоб тягти дуду до рота,
 Та по запічком никати,
 Та мандрики витягати.
 Краще ти в нове гарненько
 Одягнись і йди в виденько
 В Божу церкву, та зарані,
 Бо тепер Святки-Ключані;
 А валандаться не гоже;
 Та гляди мені: крий Боже,
 Цілий тиждень ти на річку
 Не ходи ні в день ні в нічку!
 Бо там грають з осокою
 Лоскотарки під водою,
 І почнуть цікаві лади
 Підмовлять тебе до ради;
 А потім, як вже обманять,
 То в садки свої заманять,
 То й порвуть тебе на шмаття,
 Щоб закидати в латаття.
 Може, я того й не вбачу;
 Але все ж таки заплачу,
 Як почую: „ой—,Марійко;
 Згинув в річці твій Андрійко!“

Суботи Св. Дмитра.

(В. П. Горленку).

Був день осінній. Сіра мла
 Габою землю одягла
 І сів дощ. Ішла пора
 Перед суботами Дмитра.
 А й досі наш веселий край
 Шанує щиро той звичай.
 З котрим ще прадіди жили
 Й нащадкам в рід передали,
 Щоб в ті суботи поминать,

Кого нам приязно згадать.
 І, взявши карту, щоб на Їй
 Писать споминок дорогій.
 Я в думці враз перелетів
 Ряди похованих годів.

Як в темну ніч в таємнім сні,
 Тоді побачились мені;
 Що з щиро коханих могил
 Встають ряди безсмертних сил,
 І безборонно ті ряди
 Ідуть—невідомо куди...

Он ветхі деньми. В очах Їх,
 Колись блискучих і живих,
 Утома, горе і годи
 Зробили буріння сліди.
 Надій в Їх серці не живе,
 Ні що Їх дали не зове,
 Ні що не кличе Їх назад,—
 Недбало йде одживших ряд...
 О. пом'яни, мій Боже, Їх
 У житлах праведних твоїх!

Дивлюсь: в красі і мочі літ,
 Як в день весняний первоцвіт,
 На зорях щастя, зорях сил
 Встають юнаки із могил.
 В Їх чистих душах теплинь мрій,
 В Їх очах світе блиск надій:
 Вони минулим не живуть,
 Вони чогось від долі ждуть;
 На те й уваги їм нема,
 Що їм дорогу перейма
 Нешадно смерти грізна тінь
 І жде в землі холодна тлінь...
 О. пом'яни, мій Боже, Їх
 У житлах праведних твоїх!

І знову падають важкі
 На землю з пишних трун кришки,—
 Встають з Їх лади. О, не там,
 Цариці світа, жити б вам!
 Чарівні, постаттю гинкі;
 На чолах мармурних вінки,
 Біліш од мату білих шат
 На рамах Їх прозірний мат.
 Я бачу іскри Їх очей,
 Я чую голос Їх річей.

Я пам'ятаю грізний час,
 Як їх останній погляд гас;
 Як не хотілось кидать їм,
 Тоді безсумно—молодим,
 Те, що любилося на землі
 Й чого нема в могильній млі...
 О, звесели, мій Боже, їх
 У житлах праведних твоїх!

І тих, хто тут без смуту жив,
 І тих, хто страждав і терпів,
 І хто був грішний, хто святий,—
 Іх дії милостю покрий!

Уваги до поем і балад.

Климентози Млини стоять поблизу Охтирки, верстах в 7—8 від неї, в чудовий по красі місцевості. Ворскло, досить, в цій місці широко котить свої прозорі хвилі в розкішнім бору по піщаному ґрунті. Величезні сосни дивляться в її чисті води, хитаючи поважно своїми кучерявими вітами, під подихом легкого літнього повітря. В останні роки почали вирубати бір. Темний на освіту люд не розуміє, який коштовний скарб його старого національного багатства руйнується і йде на загибель. Щоголів зберіг його в поезії, особливо в перших куплетах, надто яскраво малюючих таємне життя геличного бору.

Головна частина поезії—куплети 12—41—збудовані цілком на народних повір'ях і казках про скарби. Хоч теперішнім часом народня мифольогія змарніла і багато де-чого загубила, але повір'я про скарби, ще живуть в народі в численних оповіданнях. Хоч казки про скарби поширені у різних народів, але українці здавна особливо їх люблять і досі, де зберуться, залюбки розповідають їх.

Етнографічна наука зібрала багато українських народніх оповідань про скарби. За для студіювання їх означимо тут головні збірники:

Чубинській, Труды етнограф. стат. экспедиц. I, 96—91, II, 103.

Драгомановъ, Малор. нар. преданія и рассказы, 78—84.

Гринченко, Етнограф. матеріали. т. II, 141—144.

Малинка, Сборникъ матер. по малор. фолькл. 347, 381.

Ивановъ, П. В., Народ. рассказы о кладахъ въ Харьк. Сборн. при Харьк. календарѣ. 1890 г.

Поема Щоголіва написана відповідно народньому світоглядові; в цій криється її педагогічне значіння. Клад в казках з'являється в різних постатях, між иншим в постаті червоного півня (в далеку старину символ сонця). Одержання клада приносить людині тільки лихо' всі ці народні риси Щоголів влучно скористував в обстанові цілком побутовій у млина, коли було дуже „завізно“. Півень-клад іноді в

українських народніх казках зветься цариком, з ознакою пошани. На Київщині була записана така казка—зі слів пастуха овець: „От пасемо в степу віви; сонечко тільки виглянуло з-за обрїю; в золотистих його проміннях замаячив маленький хлопчик в червоній одежі, з білим, ніби сніг, обличчам. Ішов він по шляху, схиливши голову, а за ним дибав червоний півничок, наче з вогню, і так гарно співав, що і сказати не можна. Пастухи заходились було їх вловити, але вони швидко зникли ¹⁾).

Учень середньої школи в „Клим. Млинах“ має українську прирону і побут, що робить поезію дійсним скарбом.

„На полюванні“ в 26 куплетів, після „Клим. Млинів“, має найбільш місцевого Охтирського змісту. В „Клим. Млин“ яскраво висловлений, шлях на Гусинку, що веде на північ, на Борімялю, Суми й т. д., піскуватий, з бором. В „На полюванні“—шлях на південь, на річку Мошенку з численними хуторами, далі на Богодухів, Харьків, болотяний, з просторими сінокосами, по над Ворсклою, з численними озерами—добрими для полювання. В поезії згадуються два села з надзвичайно красовитими краєвидами, на гірнім боці Ворскли.

Головний зміст—оповідання про відьму взято з поширених на Україні казок про відьом, які панують на селах і досі. Українці завжди залюбки оповідали про відьом. Казки про них вельми численні, розкидані, як в тих збірниках, що згадувались в увазі до „Клим. Млини“, а теж і в других—у Рудченка, Народ. южнор. сказки“, в збірнику Манжури в 2 т. Сборн. Харьк. Истор. Филол. Общества, в збірці полтавських казок Гнедича. В „Кіевск. Старинъ“ 1901 р. була стаття Милорадовича „Украинская вѣдьма“. Багато вказівок в моїм показчику літератури про відьом в 3 томі „Сборн. Харьк. Истор. Фил. Общ.“ 1891 р. і в „Энциклоп. Словаръ“ Брокгауза і Ефрона під словом „Превращенія“ в моїй статті.

Оповідання про відьму у Щоголіва цілком відповідає народнім повір'ям і казкам. Особистих прикладів або вигадок нема зовсім; з 26 куплетів 23 відьмацьких; перші два і останній 26-ий рамка для оповідача. Коротенький малюнок природи вранці чудовий—короткий і виразний Починається—„ще зорею не черкало“, кінчається—„починало вже зоріти“.

„Вовкулака“ в 19 куплетів—гарна поезія по багатству зміста і ретельному обробленню. В ґрунті лежить одна з вельми поширених на Україні казок про перевертнів вовкулаків.

Вже не раз на цей мотив звертали увагу українські письменники. Степан Олександров, що жив в Ізюмському повіті на Слобожанщині, видав в 1842 р. цілу поему „Вовкулака“, як на весіллі сват образив відьму, і вона обернула його в вовкулаку, і як бідолаха бідкувався

¹⁾ Pndbereski, v Zbior Wiadom. d6 antrop. krajon, VI 5.

довго, поки йому не пощастило скинути вовчу шкуру. Цікаво що Щоголів познайомився з цим оповіданням теж в Ізюмському повіті поблизу Слав'янська, записав його в 1893 р. від місцевої селянки, це б то через 50 років після Степ. Олександрова. Етнографічна література про вовкулаків велика—в тих же збірниках і розвідках, на які зроблені вказівки в увазі до „На полюванні“.

В дусі інших поем „Вовкулака“ теж має вдатну рамку—родинна обстановка—, тугешній селянин і його цікава жінка“. Народня казка запевно оповідала тільки зміст, як селянин, що мав піймать вовкулаку не міг підняти до розсвіту. Літературна рамка робить цей зміст більш приемним.

„Ніч під Івана Купала“—одна з найбільших поем в 57 куплетів. Сюжет узятий з народніх казок про чудову квітку папороть, що цвіте під Івана Купала, хто її зірве робиться багатим, розуміє усі мови, навіть те, про що говорять рослини, але зірвать її важко через те, що чорти її стережуть і лякають усякими страховищами.

Казку про папороть Щоголів чув, мабуть, ще в дитячі роки, бо в однім місці помічає: „наша мати нам казала“. Ця коротенька, кинута мимо, хідь вказівка кидає світло на етнографічні впливи на автора матері ще в межах його дитинства і юнацтва.

„Ніч“ оброблена гарно з цінними побутовими рисами, особливо при опису вечора під Купала, як дядьки посідали за ворітьми, а молодіці, помазав хати, повдягались в нові сорочки і запаски. В цій поемі є невеличка проява юмору, до котрого Щоголів не мав нахилу.

Папороть не має цвіту; вона тихенько росте по-над взлісьями високими перистими листями, і сама назва її пішла від пера, яке вона нагадує своїм видом.

Слово папороть загальне слов'янське, майже в однаковій формі зустрічається у всіх слов'ян.

Походження сюжету „Золота Бандура“ таке: Я І. Щоголів якось то звернувся до мене, щоб я допоміг йому в виборі сюжетів. Я тоді читав саме „Lud Ukrainski“ Новосельського—Марцинківського, де є гарне народне оповідання про золоту бандуру, переклав його і дав Щоголіву, а Щоголів обробив цю казку в гарну простару поему в 31 куплет, близько придержуючись народнього тексту. По звичаю він надав тільки рамку—словідку над Дніпром, гарний малюнок тихої сільської оселі, поважну постать діда—оповідача, в купі б попередніх куплетів.

„Золота Бандура“ вельми користна за для педагогічного вжитку по простоті, ясності і народності змісту і мови. по численним побутовим рисам. Заважають добрі відносини старого до дітей і навпаки дітей до нього.

Пісню про пугача Щоголів позичив, мабуть, з „Старосвітського Бандуриста“ Закревського, яким користувався заради словника:

Ой сів пугач на могилі
Та й крикнув він—пугу!
Чи не дасть Бог козаченькам
Хоть тепер потугу!
Що день, що ніч усе ждемо
Поживи не маєм,
Давно було! Хмельниченька
Вже ми не згадаєм.

Ой колись ми воювали
Та більше не будем,
Того щастя і тії долі
Повік не забудем!
Та вже шаблі заржавіли,
Мушкети без курків,
А ще серце козацьке
Не боїться турків.

Коли Щоголів узяв пісню у Закревського, то віднісся до неї самостійно. Він в увазі помітив: „народная пѣсня“, а Закревський навпаки в 1861 р. висловив, що „ця пісня не є народня, а, вважаючи на розмір і форму, складена якимсь то грамотієм з запорожців, що після турецької війни 1774 р., нудився миром“¹⁾. Може на початку ця пісня була штучна, але з протягом часу вона зробилась народньою, пристосованою до неволі чумака²⁾.

„Бабусина казка“ поема історичного змісту, дуже простора, біля 200 рядків, не куплетна, що у Щоголіва знаходиться тільки ще в „Суботи св. Дмитра“, „Навзаході“, „Вродниця“, „Годинник“, „Покинутий хутір“, „На могилі“, „До бурсаків“, „По закону“, „Член“, взагалі рідко.

Поема має звичайну у Щоголіва рамку—посередині, яко головний зміст—оповідання бабусі про її жіночу долю і недолю—а навкруги, спочатку і в кінці побутова обстановка—гарний опис заможної сільської родини, парубоцького женихання, нахилу до вільного козацького життя.

Жіноча доля бабусі не відповідає пізнішій жіночкій долі; світогляд її архаїчний козацький. Багато побутових дрібниць. Мова рівна і красовита. Поема корисна для педагогічного вжитку, особливо в порівнянні з „Тарасом Бульбою“ Гоголя.

Барвінкова стінка—велика слобода Ізюмського повіту Харьк. губ. поблизу Слав'янська. Колись в ній процвітало козацтво і чумацтво. Оповідання про запорожську церкву записано було Щоголівим від 70 л. мешканця Слав'янська Михайла Пикуля, що чув його від свого ще батька і діда. Запис зроблена в 1886 р., коли він був у гостях у свого зятя кн. Шаховського. Цікаво, що і Щоголів в кінці життя брався за етнографію, яко джерело художньої творчости.

Поема невеличка—в 19 куплетів—розроблена гарно, з звичайною для Щоголіва рамкою—коротеньким виразним описом старого багатого запорожського села, з численними побутовими рисами, обстановою

¹⁾ Закревский. Старосв. банд. 41.

²⁾ Чубинский. Труды этн. стат. экспед. V, 1057

церковної служби; взагалі поема вельми багата по змісту і мові і вельми через те цінна для шкільного вжитку:

„Рибалка“ одна з найкращих поезій Я. І. Щ. Присвячена вона Шиманову: Андрій Львович Шиманов, приятель Щоголіва, родом теж з Охтирки, щирий і свідомий українець, був адвокатом в Харькові. Він спеціалізувався на старозаїмочних ділах. Цінну наукову розвідку на цю тему він надрукував в „Кіевск. Стар.“.

Поезія „Рибалка“ такого складу і змісту, що її однаково можна віднести і до поем, і до поезій про природу, і до поезій ремесницьких. Гарно виявлена українська природа, гарно висловлений побут рибалки. Власне фантастичний кінець робить її поемою,—теж рівне епічне оповідання дає можливість при такому змістові поставити її поперед пізнішої гарної поезії про гаївок.

„Лоскотарочка“, „Лоскотарки“ і „Гаївки“ мають зміст фантастичний. Оброблення епічне. Деревя, кущі, трави—яко перевертні з хлопців, дівчат, жінок—казки і пісні на цю тему поширені у всіх народів й у всіх краях. Багато їх і на Україні, де вони здебільшого зв'язані з тополею, вербою, маком, калиною. Щоголів чув і обробив в невеличку поему казку про калину, що росте поблизу річок. По звичаю він додав їй рамку—передмову про дівчину, що спіткала русалку.

„Лоскотарки“ і „Гаївки“ складені на ґрунті народніх казок—про русалок—дань старій романтиці. В 40 роках русалки—звичайні постаті у всіх поетів. „Гаївки“ коротенький, гарний фантастичний нарис весни.

Три колядки, Масниця, Великдень, Клечана Неділя і Суботи св. Дмитра—календарні поезії, збудовані на побуту народньому. Вони складені гарно, залюбки. Перші три мають етнографічне значіння; написані ясно, просто і прозоро.

Колядки, що в першому виданні були розкидані, вкупі роблять гарне вражіння, завдяки наближенню їх до народнього світогляду і почуття. Написані вони близько до найкращих народніх колядок.

Велична і сумна поема „Суботи св. Дмитра“. Написать її могла тільки людина, що випила ківш лиха. Поет був тяжко засмуєний загубою двох старших вже дорослих своїх дітей—дочки Олександри і сина Василя, на котрого клав велику надію, як на майбутнього талановитого музику,—він добре грав на скрипці.

„Суботи“—це реквієм, *messa de profundis*, релігійна служба по мерцям. Тільки на заході ця поважна меса відбилась на музиці в сумно—поважних творах Гайдна, Моцарта, Керубіни; на Україні—вона висловлена в художньому твору Щоголівим. Для педагогічного вжитку поема негідна, бо дуже сумна, инша річ—для людей підтоптаних, помнятих життям, маючих спогади про дорогих мерців.

На релігійному ґрунті тут в'дбився глибокий гуманізм в прилозі до того, що зветься *ius tantum*, право вмерших на пам'ять про них і молитву

Шевченко в славноззіснім дружніім посланні до мертвих, живих і ненарожденних в дійсности усю свою увагу звернув тільки на живих. Щоголів підняв могутнє слово за мертвих, з проханням до Бога звеселить їх в його праведних житлах.

Українська природа.

Сливе во всіх поезіях зустрічаються описи природи—весняної, осінньої, літньої, зимової; багато їх в поемах, особливо в „Климен Млинах“, „Лоскотарочка“, „Ніч під Івана Купала“, багато в історичних поезіях, напр.: „В степу“. І все ж таки можна виділити біля 40 поезій, або присвячених, майже, цілком описам природи, часто влучним, художнім, іноді блідуватим. Сам поет надавав природі велике педагогічне значіння, що яскраво висловив в „Тестаментові“, поставивши наспроти ласкавій природі зрадливе й злочинне громадянство.

Щоголів, окрім України, трохи познайомився тільки з природою Криму, але через мале до неї почуття він спремівся написати про Крим тільки дві поезії—„Багато мочі і краси“ і „Ялта“, всі останні 24 поезії присвячені Україні. Більшість складена дуже гарно, напр., „Літній ранок“, „Поле поорано“, „Нива“, „Косарі“, „Листопад“, „Зимній ранок“, „Вечір“, „Захистя“, „Зимній шлях“, „Завирюха“, „В діброві“, „Ніч“, „Озеро“, „Побратима“, „Зозуля“, „Чайчини діти“. В порівнянні з цими поезіями слабеньки—„Після бурі“, „Няня“, „Осінь“ (дуже сумні) „Пожежа“ (прибільшена моралізація). Взагалі поезії Щ. про природу надзвичайно художні і дуже гарні для педагогічного вжитку.

Чудова по образній красі поезія „Ялта“ вказує, як влучно пензель Щоголіва міг малювати і иншу чужу природу, коли-б він частіш звертав на неї увагу. „Ялті“ шкодить зайвий кінець. І зараз через тридцять з лишком літ мушу повторить те, що тоді я казав самому авторові: багато його надзвичайно гарних поетичних творів понаписувано з невдалими моралізаційними кінцями.

Тестамент.

Вчіться, діти, мудра книжка
Скаже вам чогось багато
З того, що колись другими
І посіяно й пожато.

Тільки ви не озивайтесь
У книжках на кожен голос:
Геть відкиньте чорний кукіль,
Вибирайте чистий колос!

Та і те запам'ятайте,
 Що для всякого народа
 Ще одна є з книжок книжка,
 Та, що ми звемо природа.

Йдіть на гори, тихий берег,
 В гай, зеленую діброву:
 Там ви вчуєте щось друге,
 Інші речі, іншу мову.

На траві й квітках росинки,
 Шелестіння й гомін гілки,
 Щebetання й пісня пташки,
 Скрип жука, гудіння бджілки.

Там, де гаму не буває,
 Другим чимсь на вас подишуть,
 І в душі добра і правди
 Свій святий закон напишуть.

А як станете шукати
 Серед жизненої ниви
 Чоловіка,—не жалійте
 Лити чистої оливи

У лихтарню; бо без світла
 Наткнетесь на ліс дремучий,
 Де розшарпають вас звірі
 І пожале гад шипучий.

Перед сильним не згинайтесь;
 Хто ж на землю впав без сили
 Щоб того нагодували,
 Щоб того ви напоїли!

Прийде щастя вам, так знайте,
 Що за ним сховалось горе;
 Прийде горе—не жахайтесь:
 Хай кипить воно, як море,—

Ви ж ідіть все далі, далі,
 Та глядіть пряму дорогу;
 Сміло хрест беріть на плечі,
 Душу й серце дайте Богу.

І як тіло й дух безсмертний
 Загартуються до сталі,—
 Щоб не діялося з вами,
 Щоб робити вам не стали,—

Гордо й високо над всіми
Можно буде вам піднятись
І нікого в цілім світі,
Опріч Бога, не боятись.

Багато мочі і краси.

Багато мочі і краси
Є в горах сумного Тироля;
Таємні тропиків ліси
Й пустинь незміряне роздолля.
Величні й моря береги,
Коли їх борви не колишуть,
А гріє сонце й округи
Цітрини пахощами дишуть.
Але нащо далеко йти,
Щоб за кордонами знайти
Краси чужої нам природи,—
Високі гори, чисті води,
Пустинь розпалений пісок
Й непевний пальми холодор,—
Коли проміж крайниць родини
Свої ми маємо краси
В чарівній природі України:
Й ті ж тропічні ліси
З багатолистими древами,
І той же вітер над пісками,
І в нетрях вохкість і покій,
І спеку сонця в день палкий
Понад безкраїми степами.

Затим і я відсіль не йду
За грані дальньої чужини,
Що й тут пісні мої знайду
Під небом пишної родини!

Я л т а.

Казали: Ялта—Криму цвіт,—
Над нею краще сонце гріє
І інше небо, інший світ
І дужче листя зеленів.

Як я спускався з хмар густих
По жовтих ребрах Чатирдага,
Здавалась в гранях скель крутих
Якась невідома повага.

На камінь з камню біг Салгирь,
 Вилась гадюкою дорога,
 Де срібний струмінь падав з гір,
 Де скеля виснула убога,

І з неї вибігши на шлях,
 Як неприборкані орлята,
 Лякались коней і в кущах
 Ховались голі татарчата...

Остався геть надхмарний край...
 Оселя тиші і покоя,
 І я спустивсь в зелений рай
 Долин Аутки й Дерикоя.

І правда: Ялта Криму цвіт,—
 У ніг її без грані море;
 Над нею неба інший світ
 І з листом лист не так говоре.

По взбіччах гір і жовтих скель
 Палати в камінь повростали;
 Плющі роскинулись до стель
 І кганки стіни понизали,—

Орішник широко повис;
 Черешні з лаврами сплелися;
 Сяга до неба кипарис,
 Гільки маньольї повилися...

Сюди б спішити тільки тим,
 Хто в світі все, що можна, має:
 Але і тут крилом своїм
 Не всіх же доля пригрівас;

Я бачу німіч, блідий вид
 І щоки, черв'яком покриті,—
 Як є—захід, один захід
 І з ним благанне—„жити, жити“!

Так хто ж живіт тут знайде вам,
 У кого кров уже не грас?
 Ні, мабуть, щастя тільки там,
 Де є той край, що нас немає?

На чужині.

Осінь наближалась. Бліда й недвижима,
З неміччу у грудях, карими очима
Сумно ти дивилась на високі гори,
Ходники чинару, лаври і сікомори.

В озирку твоєму бачилось жаданнє
Жити і любити; але і згасаннє
Всю тебе проймало—люблячу рослину,
І в крайницю иншу звало без упину.

Все перед тобою в'яло й умирало:
Сонцем непригріте листя опадало;
Паростки манньої блякнули і жовкли,
В горах і долинах пісні позамовкли.

Мовила ти: „схніть ви, і лаврове листя
І квітки манньої, літнього захистя
Вам уже не буде; я ж тію порою
З ліжка підіймуся й обновлюсь з весною!

Як сцілющий вітер від долин подише,
Хворі мої лоні міччу заколише,
Я вернуся зн'яву з берегів чужини
Під далеке небо милої родини“!..

Повертало сонце на південні грані;
В горах полилися струмені весняні;
Все кругом кипіло і очам задавалось,
Що й само каміння мочі набиралось.

Тільки ти, дівчино, правди не вгадала:
На веснянім святі в'яла ти та й в'яла;
І тоді, як корні лаврів і азалій
Крилися розцвітом кійлів і конвалій,

Темрява нещадна запиналом ночі
Тихо покривала карі твої очі...
Ні на що докору в серці ти не мала,
Як душа безсмертна тіло покидала:

Тільки в тую пору все мені здавалось,
Що кудись далеко думою ти рвалась
І сказати мала: „нащо ж на чужині?
Дайте мені небо милої родини“!

Н і ч.

Ніч, що без місяця, ніч, що без зірочок,
Темная, темная ніч!
В шати з глибокої темряви убрана,
Маєш над всіма ти міч.

Сильний зове тебе сили впокоїти,
Хворий—щоб врази забудь;
Завжди гулящі і вічні трудівники,—
Всі тільки ніченьки й ждуть,

Щоб одягнувшись темними крилами,
Ти полетіла й з руки
Щедро і сміло бажавим сипала
В вічі снодійні маки.

Ніч, що без місяця, ніч, що без зірочок!
Всіх ти приспиш, та чому,
Сильна впокоїти хворих і втомлених,
Сна не сподієш тому,

Хто проклина свою долю занедбану
Згуби надій молодих:
Є їх по білому світові страдників,
Є їх багато таких!

О, принеси ж ти їм, ніченька темная,
Повні оманою сні,
Щоб хоч у них вони іноді бачили
Просвіт своєї весни!

В е с н а.

Господи, глянь на сирітській сльози!
Моляться люде в-одно:
Поїдом їсть нас зима та морози,—
Весну нам треба давно!

Глянув Господь і із теплого краю
В наші степи вітерком
Тихо повіяло. Знаю я, знаю:
Змінеться скоро кругом!

Слухай: усе вже готує у Бога:
Рушиться по полю сніг,
Свиснув бабак, почорніла дорога,
Струмінь в ярочку побіг.

Ось воно сонце ще більше пригріє,
В лузі закаркає грак;
Повідь низи і долини покриє,
Піде по річці байдак.

В кого душа в і серце ще б'ється;—
Рано вставай на зорі:
Скоро із вирія птиця зав'ється,—
Диво побачиш вгорі.

Гуси під небом почнуть гоготіти;
Стрепета, утят, чайок
Хмари без пам'яті будуть летіти
Жадне у рідний куток.

Ще потепліша і будуть вкриваться
Листом зеленим луги:
З чистої річки почнуть підійматься
Темні пучечки куги.

Паром, як морем, покриється балка:
Сівом одягнеться лан;
Сіті із човна роскине рибалка,
Пусте отару чабан.

Може, жадавш в раю побувати,
Так не барись і рушай
В лісі веселую зорю стрівати:
Там ти побачиш той рай!

Он озерко проміж сосон блиснуло,
Аірож гра вітерок;
Виплила качка, об воду плеснула,
З пасіки в'ється димск.

Слухай: зозулі в гільках закували,
Дятел у сук торохтить,
Іволга свище, шпаки закричали...
Все, що не є там, тріщигы!

Ну ж, коли хочеш в раю побувати,
Так не барись і рушай
В лісі веселую зорю стрівати:
Там ти побачиш той рай!

Веснянка.

Слалась тая стежечка та садком,
Що стрілася дівчина з козаком;
Тоді ж мої ніженьки тряслися,
А він казав: „дівчино, не бійся“!

Зацвітали яблуні у садку,
 Як шила я хусточку козаку;
 Шила йому хусточку з каймою,
 А він обняв дівчину рукою.

Іду, було, стежкою—уморюсь,
 Чи котиться сонечко—подивлюсь,
 Бо все тільки з зореньки я й ждала,
 Щоб темная ніченька настала.

Зійде, було, зіронька угорі,
 Я кажу їй: срібная не гори!
 Не слухала зіронька—горіла,
 А я таки милого любила!

Та вже ж ті яблуні одцвіли,
 А любощі стежечку перейшли;
 Стала стежка травкою вростати,
 Я не стала милого стрівати.

І тепер тій зіроньці угорі
 Я кажу: срібная, не гори!
 Не слухає зіронька—палає,
 Та вже ж мого милого немає!

Н а в е с н і .

Проблищали, як ті крапельки роси,
 Й пролетіли, наче вітер, ті часи,
 Як круг тебе тут, і пишна і ясна,
 Царювала несподівана весна.

З гір в долини віяв свіжий вітерок,
 Шурготів в ярузі бішений потік;
 В різні фарби одягалися квітки
 І до гнізд злітались з щебетом пташки.

Щоб робити у природі щирий рай,
 Рано з сонцем ти під сонцем йшла у гай,
 І як зорі ллють на свіжий лист росу,
 Ти на все лила розвагу і красу.

Де твої ступали срібні підківки:
 Там сміялися і трава і квітки,
 А під промінням жарких твоїх очей
 Заливався безугаву соловей.

І тепер тут грає сонце золоте,
 І тепер такаж весна кругом цвіте,
 Та без тебе плачуть гори і луги,
 І діброви і зелені береги.

Квітка хоче на ушко тобі сказати,
 Що вона тебе бажає привітати
 І, піднявши в гору дзюбики свої.
 „Чом не йде вона“ тьохтьохчуть солов'ї...

Травень.

Не дивуйся, що з весною
 Інший світ настав,
 Поле, лісом і водою
 Травень завладав!

Глянь у поле: по коліна]
 Досяга трава;
 Сонце жито і ярини
 Яр'ю облива.

Подивись на прозір річки,
 Як її вода,
 Ллючи хвилі невеличкі,
 Млод'ю вигляда.

Хлопчик стиха коло броду
 Тягне рогозу;
 Темна сила хиле в воду;
 Вільху і лозу.

А ходім сюди зі мною
 В чорностволоий ліс,—
 Він ще листовою густою
 Не совсім заріс.

Тут тобі остання пташка,
 Жоден черв'ячок;
 На стволині черепашка,
 На траві жучок,—

Скажуть всі вони: „з весною
 Інший світ настав;
 Поле, лісом і травою
 Травень завладав“!

В Діброві.

Колись від скрути й гаму я,
 Пішов в зелену діброву,
 Послухати пісню солов'я,
 І дров таємну розмову.

Був ранок тихий і ясний,
 На взнеб'ї сонце підіймалось;
 В природі силою весни
 Все оживало й поновлялось.

У ярь і виблиск золотий
 Вдягався лист і гілька кожна;
 Блакїть на небі був такий,
 Що й написать його не можна!

Я сїв під явора і став
 В задумі тихо дочуватись,
 Як мир перистий починав
 Помалу з дупел підійматись.

Он чорний шпак співа вгорі,
 Зозуля голосно кукука;
 Скриплять червоні снігірі,
 В дубову кору дятель стука.

Щебече зяблича сім'я
 І сиза горлиця воркує;
 Чудова ж пісня солов'я
 Над всіми співами царює.

Тим часом південь наближав,
 Угамувався мир дібровний;
 В тасмних недрах ліса став
 Покій, словами невимовний,

І тиша півночі була;
 Ніде листком не колихнулось;
 Здавалось бджїлка б загула,
 То й те б у лісові почулось.

І не хотїлося мені,
 В царства тиші і покою,
 Вертатись в улиці курні
 Й стрїватись з гамом і юрбою.

На зрубі.

Знав тебе я в ту ще пору,
 Віковїчний, темний ліс,
 Як, нерушений рукою
 Чоловічою, ти ріс.

Як з—під моху і коріння
 Ледве різалась трава,
 І, мов велетні, стояли
 Чорностволї дерева;

Як в твої глибокі пущі
Тільки олені одні
В спеку з услісся та сарни
Забігали опівдні;

Як від ранку і до ночі
Цілі безліки пташок
Безугаву тріскотіли
Між рясних твоїх гільок.

І величний був ти зранку
Після бурі, як мовчав,
І страшний, як в ніч таємну
Пугач боязно кричав.

Не одну ти бурю бачив
Над собою, темний ліс;
Не одну пожежу стерпів,
Та не падав,—ріс та й ріс!

А прокинули чугунку,
Закипів її казан;
Примостилися до тебе
І сахарня й караван,—

І пішла косить сокира
По твердій твоїй корі;
Повалились, мов колосся,
І дуби й осокові.

Що з землі тягла природа
Не десяток літ, не вік,
Те до скіпки скоренили
Люде з любошу за рік.

І пеньки твої кремезні
Чагарник позакривав;
Збігли сарни прудконогі,
Олень безвісти пропав;

А місць їх женуть пастися
Товарину і овець,
Та іде від-осінь бити
Зайця й валюша стрілець.

П о б р а т и м а.

Верба моя срібна! вітвяну і чисту
Зростили тебе не діброва, не ліс:
Була ти ще гілька, без жодного листу,
Як я тебе в Вербну—Неділю приніс.

Я зрізав і верх і кінець у стволини,
 Дубці невеличкі круг тебе вломив,
 І проміж кущами сухої калини
 На грядці у землю холодну встромив.

Встромив, та й покинув на Божую волю
 Пускати коріння й рости, чи всихать
 Одній без призору, а сам свою долю
 Завіявсь по білому світу шукать.

З тієї пори позагинуло стиха
 Заледве не все те, що з нами росло;
 А що і зісталось, то немічі й лиха
 Багато з собою на плечах несло.

Край милий згадав я тієї години,
 Згадав батьківщину, й схотілось мені
 Побачить і небо і землю родини,
 Де в radoщах перші побачив я дні.

І в город мій рідний прийшов я. Стрі-
 валось
 Багато народу, та тільки що тіх,
 Хто з нами тут ріс, я не бачив: здавалось.
 Серпом та косою позрізано їх.

Знайшов я горід наш: стоїть запустілий
 Тини поламались, садок погорів...
 А де ж та вербиця, той паросток милий,
 Що я колись в землю отут садовив?

Не паросток вздрів я: на грядці стояла
 Унизана листом висока верба;
 І вохкість і тиша кругом царювала
 Під гіллям зеленим рясного стовба.

Зрадівши їй, буцім коханій дитині,
 Сказав я: „вербице, здорова була!“
 И здалося неначе з низу з вершини
 Вона свої гільки до мене тягла.

Пішов я під гільки; верба опустила
 Над мною і низько і бережно їх,
 Од сонця пекучого голову вкрила
 І хаяла в листях зелених своїх.

„Так ти, моє древо, того не забуло,
 Хто дубчиком в землю тебе' посадив
 А людям же все те, як в морі, втонуло;
 Що зміг я зробити і що я зробив!“

Пошли ж тобі, Боже, коріння могуче
 І силу велику в зелених гільках,
 Щоб легко ти зносила сонце пекуче
 Й тепло тебе гріло на мерзлих грядках!"

Р а к и т а.

Густими гільками покрита й повита,
 На райській долині стояла ракита
 Роскішно і пишно. Батьки не зазнали,
 І хто, і коли ту ракиту сажали.

Верхи її сонце південне палило,
 Кругом її вітром гарячим варило;
 А в гіллі й під гіллям жили невиводно
 І тіль заспокійна, і вохкість холодна.

Під срібнозеленим ракиятячим листом:
 Ховалися птиці: і іволга з свистом,
 І одуд чубатий з сумовним дудінням,
 І Божая бджілка з веселим гудінням.

Стояла ракита рясна, без поміхи,
 І втомленим людям, і птиці для втіхи,
 Поки не наплинула чорная хмара
 І торохнули в дерево блискавка й чвара.

Відразу й без жалю розруйнієї сили
 Зелену й хорошу ракиту розбили,
 І замість недавно міцної рослини
 Зістались нікчемні, горілі руїни.

О горе, ти горе! чого без розбору
 Ти ломить і вжиток, і вроду не в пору,
 І нащо минаєш багато на світі
 З того, що давно тут пора б скорінити?

В е р б и ч е н ь к а.

Зеленая вербиченька
 У полі шуміла,
 Як я колись до милого
 Повз неї ходила.

Шумить, було, вербиченька,
 Гільками махає;
 Зове мене, як рідная.
 Зове й привітає.

„Іди сюди, дівчинонько:
 Густе моє листя;
 Під гільками зеленими
 Покій та захистя.
 Між корінем пробилася
 Глибока криниця;
 Дзюрчить з неї, не знать куди,
 Холодна водиця“.

Шуміла та вербиченька,
 До себе манила;
 А я її не слухала,
 Всє мимо ходила.

Я думала: ходитиму,
 Де знала, до віку;
 Ходитиму й любитиму
 Без міри й без ліку.

А хмара йшла, а грім гремів
 Не по-за горою:
 Ударило негодою
 Та прямо над мною.

Згадала я вербиченьку,
 Пішла через рілля;
 Дивлюсь,—стоїть недвижима,—
 Ні листу, ні гілля.

Зеленую під хмарою
 Її запалило;
 Безщасною недолею
 Мене покорило.

Не кличеш ти, вербиченько,
 До себе дівчини;
 Стоїм ми тут, як з каменю:
 Обидві стволіни!

Р у т а.

Я рученьки мила
 В холоднім ставочку,
 Як сіяла руту
 В зеленім садочку,
 Як сіяла руту,
 Грядки поливала;
 Ще й воду носити
 Миленького звала.

На гілках калини
Пташки колихались;
Я пісню співала,
Вони озивались.

Вони озивались,
Неначе казали:
„І ми тобі руту
Сажать помагали“.

Не лай мене, мамо,
Що я полюбила,
Співаючи пісню,
Серденько вразила.

Люблю тебе, нене,
Люблю і милого;
Посіяла руту,
Так знала—про кого.

Як весна настане,
Посію й барвінку;
На любовці руту,
Барвінку до вінку!

Квітка.

Розцвіла червона квітка над водою,
Голову схилила;
Гілки свої темні й листячко зелене
В воду опустила.
Квітка моя мила, квіточка червона,
Нащо ти схилилась;
Попід чистим небом та на чистих водах
Стиха зажурилась?
Покачала сумно квітка головою,
Та ще як заплаче;
Не рушай мого ти бідного покою,
Козаче, козаче!
Царювала наша мати в чистім полі
На широкій волі;
Породила в щасті насіннячко наше
І в хорошій долі;
Та піднялись вітри з холодного краю,
По полю подули;
Захопили разом насіннячко наше
І по світу роздули.
Даве мені біле тілечко латаття,

Аір його ріже;
 Листя моє чорна хвиля роздирає,
 Холод мене ниже.
 Похилися, мати, мати моя рідна,
 З дальньої країни;
 Близче пригорнися, близче притулися
 Та до сиротини.
 Даве мені біле тілечко латаття,
 Аір його ріже;
 Листя моє чорна хвиля роздирає,
 Холод мене ниже! ¹⁾.

О з е р о.

Сонце підіймалось і ясне проміння,
 Падаючи з неба на верхи долин,
 Гріло під землею заспане коріння
 І тягнуло соки в гілля із стволин.
 Гілля колихалось, листям одягалось,
 Вабило до себе голосних пташок:
 В ліжку золотому озеро кохалось,
 І синіли гори і жовтів пісок.
 Берега дійшовши, я схилився на йому,
 В шелестіння травки дочуваться став
 І таку побачив тишу нерухому,
 Мов і небо й землю сон зачарував.
 От-де в Божім світі і покій і згоду
 Можна, я подумав, вбачить хоч на час,—
 Аж поперед мене щось плеснуло в воду:
 Викинулась риба та і зникла враз.
 Сонце пригрівало. В глибиню озірну
 Став я позирати з берегових стін
 Зірко через воду чисту і прозірну
 На жартливий безлик водяних тварин.
 Тріпотно вівсянка з ряски оглядалась
 І миньок з прожогу у норинку плив,
 Микався себелик, плітка викидалась:
 Всюди лютий ворог здобич сторожив..
 Серце защеміло болізно і мляво..
 Проzirати воду перестав я вмить
 І сказав: „природо, все в тобі цікаво,
 Та й на тебе треба здалека глядіть“!

¹⁾ Поезія—символ України. Увага М. С.

С т е п.

Іду шляхом; сонце сяє,
Вітер з травками говоре;
Перед мною і за мною
Степ колишиться, як море;

А затихне вітер буйний,—
Степ, мов камінь, не двигнеться
І, як килимом багатим,
Ввесь квітками убереться.

Он нагнулась тирса біла,
Звіробой скрутив стебельш,
Червоніє материнка,
Як зірки, горять козельці.

Крикнув перепел в ярочку,
Стрепет приснув над тернами;
По кущах між дерезою
Ходять дрохви табунами.

Тихо всюди; тільки де-де
Вітерочок пронесеться,
Та на землю із під неба
Пісня жайворонка ллється...

Степ зелений, степ широкий!
Ще узька твоя дорога:
Тим же тут молитися можно,
Тим тут можно бачить Бога!

Тільки скоро вже і тута
Гострий плуг тебе розчеше;
Закишать жиди, як черви,
Брахунець в судах забреше...

І хто знав тебе, великий,
Як мовчав і розцвітав ти,
Та побаче, що з тобою
Поробили і чим став ти;

Як од свар і од хижацтва
Над тобою світ марніє,—
Коли душу буде мати,
Знаю я—окаменіє.

В с т е п у.

(Д. И. Эварнищому—на память публичныхъ лекцій 1884 г.).

Як іду я шляхом,
Всюди позираю:
Стрінеться оселя—
Я її минаю.

Іхатимуть люде—
Й те мені байдуже;
Бо й з людьми стріватись
Я люблю недуже.

Як же що могила
Де забованіє,
Зараз в мене серце
Так і звеселіє.

Лину я до неї
Наче до родини;
Сяду, уклонюся
Близько до вершини...

Степ і синє небо
Поглядом окину:
Бачу ж мою ненью,
Бачу Україну!

Небо, наче море,
Землю обхватило;
Сонце плине й гріє,
Як одвіку гріло;

Степ-іде за степом
І кінця немає;
Вітер над травою
Вітра доганяє...

Так мені й здається,
Що он—он стрілою
Козаки майнули
Слідом за ордою.

Ось вони настигли,
Ось вони счепились;
Шаблі забряжчали,
Списи полонились;

Б'ються, порубались;
Знову полетіли,
И шапки червоні
Десь геть-геть замріли...

Все кругом затихло;
 А на місці пліка
 Згряя вороняча
 Хижа і велика...

Вітром колихнуло,—
 Марево звелось:
 Ні орди, ні пліка,—
 То воно здалось!..

Як і допреж, небо
 Землю обхватило;
 Сонце плине й гріє,
 Як одівку гріло;

Степ іде за степом
 И кінця немає;
 Вітер над травою
 Вітра доганяє...

Це ж тебе я бачу
 Щирюю родину;
 Бачу ж мою ненью,
 Бачу Україну!

У в а г а. Поезія „В степу“ відома в 2 варіантах—перший був надрукований Щоголівим в „Харьк. Вѣдом.“ 1884 р. № 113, другий в „Слободжанщині“ 1898 р. зі значними відмінами, зробленими самим автором; причиною цього послужили публичні лекції, що читав Дм. І. Еварницький в Харькові в квітні 1884 року про Запорожжя. На останній лекції, після гучних оплесків, Срединський прилюдно подарував свою нову книжку „Флора Новоросійського края“, а Щоголів подарував лекторові свою поезію „В степу“ з посвятою: „Д. И Эварницкому“ на память публичных лекцій (1884 г.). З цією посвятою „В степу“ і побачило світ в „Харьк. Вѣд.“ В 1898 р. Щоголів відкинув цю посвяту, далі викинув два куплети і переробив де-кілька слів, саме: викинуті були 11. (Все кругом затихло) і останні 15 купл. (Це ж тебе я бачу), в 4 купл. замість сл. „до родини“ поставлено „до дружини“, в 5 купл. два останні рядки перероблені, замість „Бачу ж мою ненью, бачу Україну“ в „Бачу ж тебе, бачу, пишну Україну“, в 6 і 12 купл. замість „москалізма“ „обхватило“—поставлено укр. „обхопило“; в 13 купл. замість рідкого „допреж“ поставлено „спершу“. В цім виданні даний раніший вар., як більш повний.

Поле поорано.

Поле поорано, поле зскорожено
Повне і чисте зерно
В землю, дощем перелито, положено.
Поки не встане воно.

Клишчика з житом, ланка із пшеницею
Ми не запрем під замки:
Хто його квапитись буде пашницею,
Як-що не грак та галки?

Натще нам птиця, що нишком завгорює
З оранки зайві крихти:
Он недорід та посуха розорює.
В розум не пусте прийти!

Жінко! побиті ми злою годиною,—
Треба терпіть та терпіть,
Зійде наш хлібець густою щотиною
Й нивка почне зеленить.

В зиму Господь її снігом вкриватиме,
Щоб не померзло стебло,
Й паросток свіжий, зігнувшись, лежатиме.
Поки пригріє тепло.

Де сорочки твої ділись мережані
Мабуть, і плаhti Біг-ма!
Ні кожушини в дітей, ні одежини,
Ні черевиків нема!

Що ж у Пилипівку довгими нічками
Треба напярсти ниток;
Ярманок справим бичком та ягничками
Щоб одягнути діток.

Знайдеться й в скрині карбованець схо-
ваний,

А пошукати-то й два,
Є у сажу кабанець загодований
От і нестрашно Різдва!

Дрова не куплені; хату натопимо.
Борошно в діжці—своє.
Страви смашної на Свят-вечір зробимо
Й справимо свято—як є.

Нащо ж ми будем квилить та журитися
Мов у незнать—який час?
Треба терпіти та Богу молитися,—
Є, ще й бідніші від нас!

Косарі.

Ще роса з житів не спала,
Ми взяли бруски й клепала
І з зорі

Гострим коси, в ручку йдем,
Колос під ноги кладем—
До зорі.

Пройдем гони, другі й треті,
А жита, як очерети,—
Не проб'єм;

Тягнем коси—так блищать,
Вдарим в жито—аж бряжчать,—
Ми все йдем.

Жовте жито переспіло,
Тим і спину надломило,—
Аж болить;

Нуте ж, нуте, косарі,
Недалеко до зорі,—
Потягніть!

День заходе, сонце сяде,
Кашовар таган наладе,—
Над огнем;

Сядим ми до казана,
Поїмо куліш до дна—
Й оддихнем.

На покоси впали роси.
Не бряжчать об жито коси
На ланах,

І до ранньої зорі
Позаснули косарі
На стернах.

Пожежа.

Прокіп ¹⁾ настав, наступило і жниво:
Ось зажовтіла за нивою нива,

Ось поспіває і сиплеться колос...
Все схаменулося, все в один голос:

Годі нам, годі без діла лежати,
Ну за годину косити та жати!

¹⁾ 8 ліній ст. ст.

І піднялися, серпи посталили,
 Справили коси, вози порядили;
 Сало й пшоно в казаночки складали,
 Воду в барила з криниць наливали...
 Дома остались одні тільки діти:
 Нігде їх людям з собою подіти.
 Все потягло, що робити уміло,
 На косовицю; село опустіло.

Гей закипіла на нивах робота:
 Косе і в'яже до поту біднота,
 Косе і день вона, косе і другий,
 Гнегься і в'ється, як гад, от потуги.

Третього дня, як взялися за діло,
 Сонце із неба ще більш запалило.
 Варом їх варе... Коли ж огляділись,
 Аж у селі їх немов закурилось...

Так і скипіли! ось вітер димочок
 З хати на хату кида, як клубочок;
 Далі, мов хмара, кругом почорніло,—
 Все, чому можна, як в пеклі горіло...

Кинулись люде додому, а дома
 Діло вже здійв огонь та солома.
 Тільки одно там небоги й застали:
 Попіл курився та печі стирчали...

Збув ти, сердешний, останню свитину,
 Та побивався на тую хатину;
 Ви, молодички, не Іли, не спали,
 Ночі не спали—куделечки прями.

Де твоя тая худоба, Маруся,
 Що тобі дбала і мати й бабуся.
 Де ваші діти маленьки поділись?
 Лучче б ви, люде, на світ не родились!

Після бурі.

Весело сонце на сході вставало,
 Сяйвом в поверху озера грало;
 Жодна рослина сльозами росилась,
 Скельна вершина огнем золотилась.

Оболок в небі ніде ні шматочка,
 Вітер в гаю не зворуше листочка;
 Чується тільки з криниці дзюрчання,
 Та про—між гілок пташок щебетання.

Все, що трудяще, проснулось і встало:
 Орач давно вже запряг своє рало;
 Взяв чередник жоломійку й скотину
 З шляху курного жене на долину.

Ось, сподіваються люде робочі,
 Буде година до пізньої ночі;
 Але десь оболочок клаптик узявся.
 Білим пірцем по блакїту подався;

Плине по небу і в хмарки розрісся,
 Вітер геть-геть через ниви понїсся;
 Хмарки зібралися в хмари великі,
 Буря завила пісні свої дикі;

Блискавка кинула сяїні іскрини,
 Громом торохнуло в гори й долини...
 Вдарила ж хлюща, рослину обмила,—
 Й буря, затихнувши, дальш полетїла ..

Сонце як спершу, засяло й пригрїло,—
 Й все у природі немов змолоділо:
 Дивляться лист і трава зеленїше,
 Кожна квітина горить веселїше;

Тиша царює і знову дзюрчання
 Чутно в криниці, та птиць щебетання?..
 Так після бурі буває в природі.
 Хочеш, щоб те ж було й в серці! Е, годї!

Серце—не квітка, коли—що у йому
 Знайдеться місце огневі святому!
 Хай в його буря ударе відразу—
 Й пробуй загоїти зроблену вразу!

Дай йому сонце і води сцїлющі,—
 Все в йому холодно буде, як в пущі;
 Сонце в те серце на мить не загляне,
 Аж поки й битись воно перестане!

Н и в а.

Бог мене в полі постлав не з-за того.
 Щоб не давала я миру нічого,
 Щоб я під небом без вжитку чорніла,
 Сили ховала, од вітру марніла.

Я б з тебе брати багато не стала:
 Дай мені тільки гартовані рала;
 Зріж лемішем мою сіру вершину,
 Кинь по тїй оранці зерна частину.

Зерно лежатиме тихо і смирно;
Я до пори догляжу його вірно,
Поки дощем мене хмара не вдаре,
Сонце сцілюще із неба прижаре.

Зерно коріння постеле в ту пору,
Кинє стрункую стеблину угору,—
Йди тоді килим зелений глядіти,
Щоб опісля уже більш не ходити,

А поки соком колосся наллється,
Повне вагою додолу погнеться
Миттю поспіє і золотом чистим
Зачервоніє під сонцем огнистим.

Дай тоді швидче наклепані коси,
Жниво покірне клади у покоси;
Скарб мій багатий вези у стодоли,
Щоб не вертати до мене ніколи.

Все з мене буде, що можно, узято;
Мало даси мені,—знімеш багато;
Що ж тоді матиму я дорогого?
Стерню пожовклу, що не варт нічого!

Серпень настане,—почну я марніти;
Ти перестанеш до мене ходити...
Слухай же: прийде мій час замирати,
Так посилкуйся одно пам'ятати.

Той чоловіком ніколи не буде,
Хто у талані покине й забуде
Те, що у добру годину любилося,
Але в глибоку могилу вклонилось!

Літній ранок.

Тепле сонце встало пишно;
Одягається розкішно
В ярь і золото долина,—
Встань і ти моя дитина!

Ранка тратити нетреба;
Дочувайся: із—під неба
Пісня жайворонка ллється,
То привіт тобі несеться!

Подивися на рослину:
Кожну квітку і травину
Криє Божая сльозинка—
Діаментова росинка.

Вітерок на тебе дише
Джерекгелями колише;
На ушко тобі шепоче,
Щоб вставала ти охоче.

І не счуєшся, як літо
Буде осінню зажито:
Пожовтіє в лісі гілля
І посохне рясне баділля

На долині холод стане;
Як рослина, й серце зв'яне,—
Серце—та ж росяна нива:
Сохне, як стерни після жнива;

Оттоді прохай ти ночі,
Щоб не знали світу очі,
Щоб ти спала і ввижалось
В сні, як літо наближалось;

Як схід сонця був розкішний,
В полі слався килим пишний,
Перед нічми сяли мрії
І в душі жили надії!

М а р е в о .

Не крився пилом темний шлях,
В'ючись між нивами у полі,
Як кидав я мій рідний дах.
Щоб инше—десь шукати доли.

Тоді був ранок. Вітерком
Заледве дуло на рослину,
І бігла тройка холодком,
Баска,—без втоми і упину.

Вставало сонце й на лани
Збиралось глянуть, щоб побачить,
Як під огнем його вони
Почнуть, мов золото, маячить

Минав я полоси житів,—
Передне позад подавалось:,
А повіз мій летів, летів:,
А сонце вгору підіймалось...

Уже пекучий день настав
І стало в повітрі рідіти;
Робилось душно,—я жадав,
Щоб де під деревом спочити;

Аж глянув далі—і зрадів
Геть-геть за жовтими ланами,
Про-між тополєвих рядів
Облямувалось берегами

Широке озеро. Над ним
Клини та явори качались
І тихо в поверху яснім,
Гнучкими гільками купались.

Повисши в небі на крилах,
Клектала хижая орлиця
І, вчувши клекіт, в комишах
Ховалась боязкая птиця.

Скоріш, мій візник, я сказав,
Скоріш вези мене до раю,—
Нема-чим дихать, он де став,
А я з жадови умираю!

Ударив візник коней враз:
Мій повіз швидче покотився;
Малюнок сближувався до нас,
Та тільки блідим становився.

А далі—далі і зовсім
Поблід і марево пропало;
Замість його на місці тім
Колоссям жито хвилювало.

Косили лан жнивів густих,
Брязчали вигострені коси;
Юрба в'язільниць молодих
Ішла з граблями на покоси.

Ї співала пісню. О, смутна
Була та пісня, як руїни,
Як марно зв'янувши весна
Слізьми обливої родини!

Ще довго їхав я... І шлях,
І небо, й марево забулось,
Та тільки пісня на ланах
Мені ще довго, довго чулась.

З тієї далекої пори,
Як те в весну мою робилось,
Немов з високої гори,
Багато років прокотилось.

Повз мене рушили ряди
Чогось жадаючого миру,
І все пливло, не знає куди,
І все жило собі на віру.

Здавалось, морю б „загорись“
Сказав, то й море б загоралось:
Бо в кого кров кипіла,—скрізь
Чудовне марево ввижалось.

Тепер оглянувся я назад:
Юнаків роки зруйнували;
Незнаць де ділись чари лад
І де ті марева пропали.

На все бува своя пора,
І завжди так воно робилось,
Що те бере земля сира,
А те в нікчемність помінялось.

Так і від нащої весни
Одні зісталися руїни,
То заповіт старовини—
Пісні чарівної родини...

Листопад.

Звелось літо і незнаць,
Як день за днем минув,
І серпень дав, що можна дати,
І вересень майнув...

Морозний вітер в гай і ліс
Подув з холодних міст,
І нещадно з дерева обніс
Червоножовтий лист.

І високе небо в ті часи,
Немов циновий дах,
І стигнуть краплі від роси,
Як сльози на гільках.

А ти, що осени настиг,
Та просвітку не знав,
Чи хоч єдиный лист зберіг,
За котрим жалкував?

І ти хоч краплю теплих сліз
Зіставив від весни,
Щоб плакати так, як плаче ліс
За літом в—осені?

О с і н ь.

Висне небо синє,
Синє та не те;
Світе та не гріє
Сонце золоте.

Оголилось поле
Од серпа й коси;
Нігде приліпитись
Крапельці роси.

Темная діброва
Стихла і мовчить;
Листя пожовтіле
З дерева летить.

Хоч би де замріла
Квіточка одна;
Тільки й червоніє,
Ще горобина.

Здалека під небом,
В вирій летючи,
Голосно курличуть
Журавлів ключі.

Все, що зеленіло,
В'яне й умира;
Умира безслідно,—
Та воно й пора!

Квітці хоч і осінь,
Так і літо є;
Людям же й без літа
Осінь настає.

Жалко не того, що
Смерть собі бере
Знівичене роком,
Хворе та старе;

А того, що міцну
Силу і красу
Ломе, як билину,
Суше, як росу!

Зимовий ранок.

Я люблю веселий ранок
 Холоднючої зими,
 Як на двір, на стіни, кганок
 І на шлях за—ворітьми
 Упаде із неба промінь,
 Дим пов'ється з димарів,
 На току підніме гомін
 Зграя галок і граків.
 Школярі свої кгранжоли
 З повіток подастають
 І по вулиці, мов бджоли,
 До сугорка загудуть.
 А в хоромині, як сонце,
 Пишна, гожа і ясна,
 Панна дивиться в віконце
 Й жде, що ось—ось—ось вона
 Тройка з милим пронесеться,
 Присне сніг ізпід копит,
 Дзвоник піснею заллється
 І замре коло воріт!
 Але дзвоника нечутно,
 Тройка з поля не летить,—
 Панні боязно і смутно...
 А мороз—собі кипить,
 Сніг ясним кришталем блище,
 Лютий холод допіка;
 Сонце вгору плине вище,
 Та не гріє здалека...

Зимовий вечір.

Вечоріє і темніє,
 По землі лягає мла
 І не зійде срібний місяць:
 Хмара небо затягла.
 Хукни ти, моя дружино,
 У віконечко на скло:
 Подивись, як замітає
 Сніг і церкву і село.
 Він додме й на нашу хату
 І по стрісі до труби
 І широкі і високі
 Понамітує горби.

Стане холодно на дворі,
І біда тому, кого
Хуртовина в чистім полі
Та настигне одного.

Тільки ти, моя голубко,
Не журись, що зайде ніч:
Я внесу соломи й хмизу,
Затоплю у хаті піч.

Затріщить сира ліщина,
Розгориться, запала,—
І нехай тоді на дворі
Свище вітер, пада мла.

ЗИМОВИЙ ШЛЯХ.

Сіло сонце за горою,
Виплив місяць золотий;
Опізнились ми з тобою,
Мій поштарю молодий!

Хмарка небо затягає,
Вохким снігом порошок;
Тройка куру підймає,
Дзвоник, голосно дзенчить.

Подивись в кущі тернини:
Там, здається, вовк заліг,
Заєць приснув з дерезини
І дорогу перебіг.

Не к добру нам сі приміти!
Вдарь лиш коней, та гляди,
Щоб якої не нажити
Нам серед ночі біди!

І поштарь махнув пугою,
Натягнув свій кобеняк;
Прошмигнули стороною
Ліс, долина і байрак. . . .

Зістається небагато
Вже й до рідного села,
Де нас жде привітна хата,
Повна світу і тепла;

Там іде веселий гомін,
Мила пісеньку співа,
І огнем палає комін,
І вечеря поспіва!

Завирюха.

Звечоріло; ніч заходе,
 Місяць з хмари не виходе;
 А ні зіроньки не мріє,
 Тільки сніг кругом біліє.
 Ось схопилась хуртовина,
 Закурилася долина
 І кипить мороз у полі,
 На просторі та на волі.
 Тільки й чутно, що холодний
 Вітер дує, та голодний
 Вовк помчався по дорозі
 І завив на перелозі.
 Та у лісі щось рубало,
 Все рубало і гукало,
 Далі стихло й перестало:
 Мабудь, там когось не стало...
 А на хуторі я знаю
 Хату бідну, хату з краю;
 Там сьогодні не топилося
 І вечеряти не варилося.
 У віконця мати слуха,
 Як надворі завирюха
 Круте, стріху розриває,
 Снігом хату замітає.
 Слуха бідна і не дише,
 Все колисочку колише,
 Та недужую дитину
 Угортає в кожушину.
 Довго ще свого старого
 Сподівайсь, моя небого,
 Та недужую дитину
 Угортай у кожушину.
 Завирюха ще повіє,
 В хаті ще похолодіє;
 Заголосиш і од муки
 Над хлоп'ятком сціпиш руки.
 А була і в тебе мати:
 Чом було їй не благи,
 Щоб тебе не виростала,
 Та малою поховала?...

Захистя:

На дворі мете хуртеча,
 Ліпе сніг у вікно:
 В нашій горниці захистній
 Вистигло давно.
 Я посипав в клітку сімня,
 Воду наливав:
 Але змерз маленький чижик
 І співать не став.
 Дай—лиш, хлопче, оберемок
 Дров, або хоч два:
 Хай нам горницю потроху
 Грубка нагріва.
 І внесло хлоп'я моторне
 Хмизу та скіпок;
 От взяли ми й затопили
 Теплий комінок.
 Бачу—полом'я палає
 І тріщать дрова;
 Чую—горницю веселу
 Грубка нагріва.
 Самовар мій невеличкий
 Парувать почав,
 Стрепенувсь маленький чижик
 І співати став!

Заєць.

Якось охотник та зайця піймав,
 Виніс на місто і став продавати;
 Я йому копу за нього віддав,
 Тільки щоб людям нікому не дати.
 Вніс його в хату; взяла його дріж;
 Дивиться пильно на мене звірина;
 Так, мов, і хоче сказати: „не рїж;
 Лучше пусти мене,—я сиротина“!
 Взяв я—рукою погладив його,
 Кинув на лаву капусти листочок;
 Думаю: що тобі буде з того,
 Що побіжиш ти у степ чи в лісочок?
 Ну, я й пушу тебе: так як стріла,
 Приснеш ти з рук моїх прудко на волю;
 Думати будеш, що напасть пройшла
 І що знайшов ти, незнать—яку долю?

Вдаришся в поле: оттам-то простір!
 Все б тільки бігав та гриз би ти зілля:
 Ніг, пострідай—лиш: що-часу, як вор,
 Все ти ховайся то в кущик, то в рілля.

Все ти ховайся, та вгору дивись:
 Тільки ж згадаєш, щоб як задрімати,
 А над тобою вже беркут повис;
 Так і трімотить, щоб тебе розідрати!

Хмара простягнеться випаде сніг,—
 Тут не дивись ти на ту холоднечу,
 Тут не жалій уже, зайчику, ніг:
 Все тільки петлі та петлі вимечуй.

В сніг ти спочити зарився, аж ось
 Псарь і хорти уже в поле поспіли;
 Сам ти подався і все подалось:
 Всі біжите ви до лісу, як стріли!

От ти і в лісі; не треба б уже
 В ньому боятись ні звіря, ні птиці;
 В лісі ж-то там все тебе й стереже:
 Сови, тенета, вовки і лисиці...

Ну, я й поніс його, кинув на тіс;
 Зайчик городами в поле подався...
 Так і здавалось, що то чоловік
 Бідний та бідний од миру ховався!

Б р а н к а.

Йде ловець, виносе сітку;
 До землі його рука
 Нахиля тернову вітку
 І ладнає сторожка.

Стала б їсти, так глибокий
 Сніг сугорбками замів
 Й очерету ствіл високий
 І баділля реп'яхів.

Я на гільці колихаюсь,
 Зневажаючи біду,
 І співаю: „ой піймаюсь!
 Ой ні за-що пропаду!

Він принадою обмане,
 Що посипав по сучку!
 А під сітку мене, мане
 Купка сизого мачку!

Я не втерпіла, скакнула,
 Зачепила сторожка,
 Та й піймалась!.. обманула
 Пташку вражая руку!

Зняв ловець зверх мене сітку,
 Думав: визволю з біди,—
 Поготую пташці клітку,
 Та й пущу її туди.

І впустивши, він що ранку
 Повно їжи насипав,
 Лив і воду: тільки бранку
 На свободу не пускав.

Сіла я в кутку на жертці;
 Крізь дротиночки гляжу
 І тугу в маленькім серці
 Стережу тай стережу.

В клітці все мені огидло:
 Я згадала, як жила
 По садках: мовчать обридло
 Й я цвірінькать почала.

Перш цвірінькать, потім стала
 Розважать свою нудьгу
 Й гучно пісню заспівала
 На утіху ворогу.

З того часу, як згадаю
 Рідне кубло у садку,
 Я співати починаю
 Пісню болісну й тяжку.

Я співаю, як попала
 У хороми на вікно,
 Як я волю проміняла
 На мачинкове зерно.

Сторож слухає і дума
 Вчути радощі мої:
 А в тій пісні голос сума,
 Голос муки однії!

Чайчини діти.

Весело чайка під небом летіла
 З вирія в рідні краї;
 Пильно дивилась, болотце уздріла
 Й стиснула крильця свої.

Вдарилась низом, на землю упала:
 Ті ж і купки й береги..
 Округ зирнула, родину пізнала,
 Й крикнула: киги-киги!

Бігала чайка на мокрім подолі,
 Весело й в небі вона
 З тиждень чи зо—два летала по волі,
 Потім зробилась смутна.

Наче знайти щось знайоме хотіла
 В кущиках травки й куги;
 Далі десь ямку під аіром вздріла
 И крикнула: киги-киги!

Чайці не треба багато містечка,
 В ямку вона упаде
 І сонцем пригріта, маленькі яєчка
 Одно—за—одним кладе.

Вивились дітки, слабенькі на ніжки,—
 Довго, поки їм летать!
 Жовті й дрібненькі, як тії горішки, ✓
 Лізуть під крила й пищать.

Мати—як мати: їх гріє й годує;
 Рада віддати їм все:
 То комаря їм, то мушку готує,
 То черв'ячка принесе.

Вийшов стрілець до озір полювати,
 Став та й набій заклада;
 Чуючи лихо, злякалася мати.
 Й зараз пурхнула з гнізда.

Баче, що ворог під діток підходе,
 Хоче його обдурить:
 Плаче—кигиче, від кубла одводе
 Й далі та далі летить.

Вдарив без жалю стрілець із рушниці,—
 В полі, як грім, загуло:
 Дріб досягнула до дикої птиці
 І уразила в крило.

Птиця упала, травою побігла,
 Вразку забула свою;
 Рідного кубла в болоти настигла;
 Та й привітає сім'ю.

Довго боліло крильце перебите;
 Чайці ж про теє й дарма:
 Рада, що діток ні одне не вбите;
 Вражена ж, ну, так сама!

Виросши, діти злетіли; а мати
 Так і зісталась одна;
 Бігать їй можна було, та летати
 Вже не летала вона!

Під—осінь птиці зібралися в зграю,
 В вирій податись хотять;
 Баче небога, що з рідного краю
 Й діти невірні летять.

Чайка й говорить: „навіщо ростила
 Вас я мої вороги?“
 З синіх очиць своїх слізку згубила
 Й крикнула: „киги-киги!“

З о з у л я.

І полем і лугом весна керувала!
 Я чув, як холодна земля одтавала;
 Я бачив, як лізла із корня травинка,
 Під промінем сонця блищала росинка;
 Як яблуні й вишні листки розпускали,
 Як проліски вільхам коріння вкривали.
 По дереву лізли червоні комахи:
 На гілках сідали і гойдалися птахи;
 Як гожий метелик на світ народжався,
 Із куколки виліз і в крильця вряжався.
 В зеленому лузі дівчина стояла,
 Й веселую пісню з пташками співала.
 Усе їй сміялось, усе їй любилося,—
 Їй весело жити, так жити хотілось!
 Співала ту пісню дівчина та й вздріла,
 Що збоку зозуля на дерево сіла,
 І стала хороша у птаха, питати,
 Чи довго їй в світі ще весни стрівати?
 Зирнула їй пильно зозуля у вічі,
 Роззявила ротика й вдарила трічі.
 Заплакала мила, головку схилила,
 Стояла рожева, а то й побіліла.
 „Ох, ненечко-нене, що буду робити?
 Дає ж мені мало зозуленька жити!

Прохала я в неї піввіку—не скільки
 А птах мені каже: три роки, та й тільки!
 Три роки минуло: весна керувала,
 І яблуня й вишня листям розпускала,
 Червоний метелик на світ нарожався:
 Із куколки виліз і в крильця вряжався;
 По дереву лізли купками комахи,
 На гілках сиділи й гойдались птахи.
 І знову у лузі дівчина стояла,
 Та тільки вже пісні вона не співала,
 Раз-пораз за серце хапалась рукою...
 Що ж, мила, зробилось в три роки з тобою?
 Черкнула зозуля на яблуню сіла;
 Невесело й смутно пита її мила:
 „Скажи мені, пташко, чи довго ще жити“?
 І стала зозуля їй носиком бити.
 І десять і двадцять і тридцять пробила...
 Лічила дівчина та й лік загубила.
 „Навіщо, говорю, життя у незгоді.
 Не була б ти краще ні разу—тай годі!“

П і в е н ь .

Як повіє завирюха,
 Борва з вулиці засвище,
 Я сховаю веретенце,
 Гребінь, прядиво і днище.

Гніт в каганчику тихенько
 Стане мріти й притухати;
 Цвіркуні покинуть пісню
 Невгавчу цвірінчати.

Хай же й свище хуртовина,
 Снігом вікна замітає:
 В хаті тихо, все послуло,
 І ніхто ж тебе не лає!

Роздягнусь я, потягнуся,
 В теплий запічок полізу;
 У кожух ніжки холодні
 Заверну вгорі і знизу.

А почне мені дріматись,
Я під голови мнякеньку,
Щоб було спокійно спати,
Підгорну мою рученьку.

Тільки шкода те, що мати,
Мабуть, мулила та гривня,
Так взяла вона й купила
На лиху годину півня.

І не дасть же він і нічку
Задрімати чоловіку:
Шию витягне, та зразу
Так і крикне: кукуріку!

Ох, як би була я злюча,
Та на те ще й волю мала,
Я б сьому горланю—півню
Певно голову зірвала!

М е т е л и к.

Веселий метелик по плечю летав,
На гайстри, на зорі, на ромен сідав;
І пурхав у пахощах пишних квіток,
Та пив смаковитий, солодкий їх сок.
І фарбами й золотом сяючих крил
Пишався метелик, аж вибивсь із сил,
І вусиком ротика пораз торкав,
Неначе до когось промовити мав:
„Дивіться на мене: я краще квіток!
Нехай на їх дуне легкий вітерок,—
Вони тільки гнуться, я ж сам, як вітрець,
Летаю по плечю з кінця у кінець“!
Пишався метелик; аж вечір настав;
Далеко в хоромях огонь заблищав:
На світло сердега в вікно полетів,
До свічки наткнувся, та й крильця спалив...
І ти, мій юначе, у блищах надій
І вродою й щастям пишаться постій!
На сяючих зорях небережних літ
Ти підеш в нещадний, злодіючий світ:
Там буде багато огнистих буртів:
Гляди ж, щоб ти крилець своїх не спалив!

Українська історія в спогадах і мріях.

В 40-роках панувала козакофільська течія, настільки міцна по своїй ідеалізації, що захопила не тільки українських письменників Метлинського, Костомарова, Шевченка, але й польських, де виникла навіть особлива галузь літературна, в якій особливо метушився Тимко Падура, автор історичних „Україна“ 1842 р. Щоголів цілком входе в цю козакофільську письменну течію, з більшим таланом, ніж мав Падура, але однаково однобічним, як і останній. Штучна, архаїчна ідеалізація козацтва, яка була взята ним ще в 40-роках, зісталась не порушеною і в 80-роках в кінці життя. Його козацькі переспіви занадто опізнались. Для кінця XVIII в. вони були б сучасними, для 40 років— найкращими, але в 70—80 роках виглядали вже перестарілими. Нехтувать цими поезіями, одначе, не можна через те, що їх у Щоголіва багато. В цім виданні вони скупчені—вийшло 21, в тому числі дві найкраще оброблених, що ввійшли у відділ поем.

Переглядаючи поезії, що до козацтва, бачимо в одних загальний начерк степового життя, як осередку Січі, в других Січ за часи її існування, як тягло до неї жваве козацтво, ще далі—Січ конаючу, на передодні смерті і нарешті—Січ померлу.

Найкращі поезії („Хортиця“, „Остання Січа“, „В степу“) присвячені саме Січі. Взагалі Січ і запорожці головні мотиви поета, що зв'язано з одного боку з впливом харківського українського гуртка 40 років, з Костомаровим на чолі, а з другого, пізніш, з впливом Еварницького, науковими працями котрого Щоголів був дуже зацікавлений.

„Орлячий сон“, „Запорожець над конем“ вперше були надруковані в „Южн. Край“ 1894 р. № 4602, потім без змін в „Слобожанщині“ 1898 р. Щоголів справедливо вважав „Орл. сон“ одною з найкращих своїх поезій, бо дав її для „Южн. Края“ до видання „Слоб. Тут степ знайшов для себе гарний вираз.

Хоч „Хортиця“ й має де що подібне в попередніх творах Шевченка вона була тепло привітана щирими українцями, напр. Дерев'янкиним, бо в дійсности поезія щира, суцільна, соковита.

Козацьким поезіям Щоголіва шкодить загальний одноманітний їх сумний настрій і очевидне ідеалізування Січі, ніби „великого товариства“, почасти брак ясного світогляду, напр. в назві Січі „нерозумна мати“. Чому „нерозумна“ так і остається загадковим. Мляві гереспіви де-яких народніх пісень козацького мотиву (шукання долі, рущниця—серце, ворожа до козака дівчина й інше). Шкодить Щоголіву ще помилковий погляд, що перехід Січі на хліборобство ніби було початком її загибелі, тоді як навпаки, це було тільки ознакою її

культурного зросту, що швидко доглядів і російський уряд і не гаючи часу запахнув собі в глибоку кишеню працюючих грецькосіів.

Ось фальсіфікована поезія „Козак“, що надрукована в альманасі „Луна“ 1891 р.

Б о в а к.

Ой попович молоденький
Книжки не читає,
У шинкарки мед із чарки
З вечора кружає.

* * *

Та й вибили поповича
Дрібними різками,—
„Бодай же ви погинули
Префекти з книжками!“

* * *

З-за калини, з-за ялини
Вітер повіває;
Молодий паниченько
З бурси утікає.

* * *

„Прійми, каже, мене, Січе!
Прійми мене, мати:
Буду тобі, моя нене,
Вірно працювати!“

* * *

Взяла Січа пригорнула
Гриця молодого,
Виряжає на турчина
Козака нового.

* * *

Іде козак на турчина
Іде, виграває,
Матір свою великую
Січу величає.

Підпис: Я. Щоголів. Але Я. І. на моїм примірнику „Луни“ власною рукою написав: „Чорт его знает, откуда он выкопал то, чего и в моемъ сборникѣ нѣту. Этого я не давалъ“; останню фразу він навіть підкреслив червоним олівцем. В свої збірники Щоголів не ввів цієї поезії.

Окрім козацьких мотивів, є ще історично-побутові поезії, здебільше місцевого слобожанського змісту. В значінні загального песимистичного погляду звертає перш за все увагу поезія „Старовина“, в якій відбився осуд усієї сучасности, яко неправдивої і хижої, в порівнянні зі старовиною. Виразна й міцна в цьому відділу поезія „Верцадло“ з коротким історичним оглядом Слобожанщини. Звертає увагу „Покинтий хутір“, яко один з найбільш раніх нарисів занепаду панського хазяйства. Слабенька поезія „До бурсаків“ викликала поміж громадянства незадоволення, особливо в Києві, як це було з'ясовано вже в статті про листування з Дерев'янкіним.

Родина.

В блакіт замуроване небо родини,
Лани і подоли, гаї і долини,
З тропичного цвіту ліси;
Безкрайні і дикі степи України
З рослиною в блищах роси!

Кришталюве Ворскло, лугами повите,
Одвіку зеленими горами вкрите,
Найкращая стежка Дніпра,
І ти, моє поле, могилами зрите,
Де соїть наша слава стара!

Тягли мене змолоду сяїні надії
По щастя блискуче в країни чужії;
Та проклятий був би той час,
В якій мої перли на пишній мрії
Зміняв би й покинув я вас!

О, ні! я не дався лукавій гордині
І вірним душею зістався родині;
Зате й умиратиму я,
А й в час предсмертний скажу Україні:
Тобі і могила моя!

Палацами мав я тасмні діброви,
Пахущими ліжками трави шовкові,
Кущі в приголов'ї росли:
І вранці і ввечері води Ворсклови
За купель сцілющий були.

В степу й на зелених долинах нічого
Душі невідомого, серцю чужого,
Як зріс я, ніколи не знав;
Мов аркуші в книжці, казання булого

На темніх могилах читав.

І в спеку південну високі могили
Таємно і сумно мені говорили,
Що мало зісталося тих,
Хто б з мальства до смерги гартовані
сили

На лубощ родині зберіг.

Усе по-користь без упину погналось...
І що-ж, хіба правда по світові сталась?
Не вірте надії своїй,
Щоб темне життя та к добру наближа-
лось

То в клятому пеклі розбій.

Запорожський марш.

Ми прийшли до кошового,
Кажем: волю нам вволи;
Гей, немає ж в нас нічого,
Бо що й мали—пропили!
Загула козацька рада:

Батько волю нам вволив,
Й колихнулася громада
До кордону з куринів.

Ржуть на волі добрі коні,
Гострі шаблі брязкотять,
І шапок верхи червоні,
Як маки, на нас горять.

В небі хмарки не нахмаре,
Сонце в промінях блищить,
З півдня вітер варом варе,
Тирса в'яне, степ мовчить.

На могилі ворон кряче,
І орли десь клекотять;
Ворон в полі здобич баче,
На бенкет орли летять.

Гей, летить орли охочі,
Та пазури нагострять
Роздирати чорні очі
Тим, кому недовго жить.

Лютій ворог лихо чує;
Зна він, чим годити нам:
Про орлів бенкет готує,
Срібло й злото козакам.

І багаті і веселі,
Славні славою дідів,
Ми від вражої оселі
Подемося до степів.
Будуть коні у попони:
Золочені остроги,
З рипом чоботи червоні
І жупани дорогі.

Бачим кадівби з кірцями:
Вік короткий, треба жись!
Хай гуде земля під нами
Й Січа кипинем кипить.
Лірник візьме кобзу в руки,
Вдаре пісню по ладам,
Щоб згадали пізні внуки,
Як жилося їх дідам!

Д і б р о в а .

Загула зелена дїброва. . . .
Дїброва, дїброва!
Все у тебе смутне: і твій гомін
І твоя розмова.

Загуди мені, дїброва, пісню,
Пісню, та такую,
Щоб згадав я щастя своє дїтське
Й долю молодую.

Обїзвалась темна дїброва:
Козаче, козаче!
Од такої пісні жодна гілька,
Жоден лист заплаче.

Молодая безсоромна мати
Люто проклинала
Щастя твоє дїтське, долю твою бідну,
Як тебе рожала,

Потім твоє личко біле та хороше
Дощі обмивали,
Кучерявую головку вітри
Буйнії чесали.

Пострівай, козаче мій козаче,
Ще тобі згадаю,

Як отруту дівчина варила
В зеленому гаю.

Бодай же ти, темная діброва,
Більше не гуділа,
Як ти мою головоньку бідну
Навік засмутила!

Воля.

Зажурився козаченько,
Як в похід зібрався;
„Коли-б, каже, та не турок,
Дома б я зістався“.

Батько лає, жінка плаче,
Мати все голосе;
Пильно дивляться дівчатка,
Хлопчик їсти просе.

І задумався вояка:
„Що за-лихо враже?
А колись, було, нічого
Не боюсь я, каже.“

Чи нівже-ж мені під турком
Голову зложити;
Чи нівже-ж оттут погинути
Сиротами діти?

Заступи їх, Боже правий,
Од біди й напасти!“
Це казав він, та вже й мусив
На полицю класти

цвяхований жупан свій,
Шаблю й спис товстючий,
І pistolь і дробівницю,
І мушкет важучий;

Аж як глянув: під віконцем
Гра його коняка...
Батька, матір, жінку, діток—
Все забув вояка!

Тільки димом закрутилась
Курява з дороги...
Довго ж батька дожидайте,
Сироти-небоги!

Орел.

Он летить орел під небом
 Із чужого краю;
 Пострівай же, я про сина
 У орла спитаю.

Одвічай мені, мій орле,
 Каже йому мати:
 Із якої сторони я
 Буду сина ждати?

Та й чи ждати, чи не ждати?
 Ждала дні і ночі;
 Не доіла, не доспала,
 Виплакала очі!

Замахав орел крилами,
 Крикнув ізпід неба:
 Мати моя, матусенько,
 Плакати не треба!

Бились наші під турчином,
 Славу добували,
 Та й вертаються шляхами,
 Поле позаслали.

Прибирай, стара, у хаті,
 Помолися Богу,
 Та й виходь мерщій стрівати
 Сина на дорогу.

Іде син твій перед військом
 Важний та хороший,
 І везе з собою й славу
 І багато грошей“.

Прокричав орел під небом,
 Замахав крилами,
 Та й поплив—собі тихеньк
 Геть понад степами. . . .

„Орел“ сперш був надрукований в альманасі „Луна“ 1881 р.
 Автор був незадоволений його формою й переробив його цілком. В пер-
 шій редакції поезія ця мала таку постать:

Летить орел по-над степом
 З далекого краю,
 А я того, орла мого,

Про сина питаю,
 Скажи мені, орличеньку!
 Пита орла мати—
 Із якої сторіноньки
 Сина дождати?
 Та й чи ждати, чи не ждати?
 Ждала дні і ночі,
 Виплакала по милому
 Свої старі очі!
 Стрепенув орел крилами,
 Крикнув із під неба:
 Мати моя! матусенько!
 Журитись не треба:
 Були наші під турчином,
 Славу добували
 І на волю із неволі
 Братів визволяли.
 Прибирай стара у маті
 Помолися Богу,
 Бери свічку восковую—
 Виходь на дорогу.
 Іде син твій перед військом
 По шляху—дорозі,
 Іде славою покритий
 На високім возі.
 Прокричав орел під небом
 Стрепенув крилами,
 А стара убога мати
 Залилась сльозами.

Таким робом цей сумний зміст перероблений був у веселий.

Запорожець.

Іде з Січи запорожець
 В рідну Гетьманщину:
 Там він кинув батька й матірь
 Та ще й дівчину.

Шапку на бакір насунув,
 Кунтуш відкидає;
 Дике—Поле переїхав
 Та коню й гукає:

„Гей мій коню, коню милий!
Ось і Гетьманщина:
Тут нам води по поводи
Й сіна по коліна!“

Іде далі: Кремінь ¹⁾ кинув,
Ворскло переїхав;
В слободу коня звертає,
Вулицю проїхав;

Вдарив ратищем в ворота,
Крикнув: „пугу, пугу!“
Вийшла дівчина, пізнала
Запорожця з Лугу.

„Гей була—здорова, тітко!
Де ж це батько й мати,
Що і досі не виходять
Сина зустрічати?“

Батько й мати! довго, синку,
Довго тебе ждали;
Мабуть, ждати їм обридло,
Так повмирили.—

Як учув козак про тебе,
Взяв—перехрестився:
Подививсь на рідну хату,
В землю уклонився.

„Добре, тітко! це я чую;
Що ж ти про дівчину
Скажеш тую, що любив я,—
Гей про Катерину?“

Може, заміж вийшла дівка
Й діточок придбала,—
Хай їй легко буде жити,
Коли не вмирала!“

Умирати не вмирала;
А як засмутилась,
Так в черницях, мій казаче,
Онде опинилась!

Ох, яка була хороша,
Та як надівала
Перед постригом на личко
Чорне запинало!—

¹⁾ Кремінчук.

Як учув козак про те,—
 Не сказав нічого,
 Тільки ткнув у зуби люльку,
 Лягнув вороного;

Крикнув: „гайда, гайда, коню“.
 До сідла вклонився,
 Та назад у Дике-Поле,
 Як стріла, й завився....

О г и р ь.

На просторі і на волі
 Мчитьс'я огирь в Дикім-Полі:
 Поле дике, та й в коню
 Море полон'я й вогню.

Поводи й узда у його
 Наче з золота ясного,
 І стремена і сідло
 Лиснуть карбами, як скло;

Ще й попона з кармазину
 Перекинута на спину:
 Але блиск того добра
 Криє негідь і кура.

Все пошарпане, побите,
 Кров'ю чорною облите...
 Огирь бігу не спиня,—
 Страшно глянуть на коня!

Ось на терін він наткнеться,
 Ось на камінь він спіткнеться,
 Упаде ж він, упаде,
 Й незавіщо пропаде!

Неудержний, неслух'яний,
 Кінь-арабець, кінь огняний!
 Де, кажи, хазяїн твій,
 Запорожець молодий?

Чи в степу, чи коло стана
 Ти свого покинув пана;
 Й нащо кинув ти його
 Помирати одного?

Кінь ірже, та не говоре,
 Тільки з вітром в гоні споре,
 Тільки землю б'є в одвіт,
 Не жаліючи копит;

Все летить, летить тернами,
 Будяками, бур'янами,
 По безкедам і ярам,
 В здобич беркуту й орлам...

Запорожець над конем.

Пливе сонце над Ореллю
 І в воді її горить;
 Вітер тирсу колихає,
 З дерезою гомонить.

На степу пекельна спека;
 З неба жаре, як огнем...
 Серед шляху похилився
 Запорожець над конем.

На йому жупан шовковий,
 Пояс в золоті повис,
 Кармазинові вільоти,
 В дорогій оправі спис.

Вірний огирь ледве дише:
 Зна, що згинуті пора,
 І померклими очима
 На вояку позира.

Зроду бравий запорожець
 Ні сльозинки не пролив;
 А тепер стоїть понурий,—
 Вид його затуманів;

Вдарив ратищем у землю,
 Та й говоре він коню:
 „Виніс ти мене на волю
 Із пекельного огню!

А ні милої родини,
 А ні брата я не знав:
 В Дикім-Полі на роздоллі
 Я тебе за брата мав.

Підіймися, вдарь ти копитом,
 Все моє собі візьми:
 Дорогі мої одежі,
 Казани мої з грішми.

Роспусти по вітру гриву,
 Понесися з козаком
 Шляхом, балками, степами,
 Непрохідним байраком!“

Але огирь ледве дише,
Зна, що згинуті поря,
І померклими очима
На вояку позира....

Нерозумна мати.

На степах зелених вітри загуділи,
Вітри загуділи, тирсу похилили.
Похилилась тирса, бо вже добре знає,
Що наш край веселий віку доживає;
Що настиг Текеля дніпрові пороги,
Що скоро погинуть козаки-небоги;
Що стали москалі Січу руйнувати,
В сурми засурмили, вдарили з гармати,
Січа замовкала, Січа замирала,
Гей, велику смуту дітям зіставляла!
Вдарилися діти в Тилигул до лямі,
А ми все лугами та очеретами.
Нас Дніпро розносив; нас степи
вкривали;
Нас луги од спеки і людей ховали.
Й де не опинилось бідних небораків?
Бігли ми й до Турка і до Австріяків;
Бігли й до Мальтизів і до Анатолі!
Щоб шукати щастя, щоб шукати долі.
І шукали долі, та того не знали,
Що з Дніпром та з степом ми її сховали,—
Вдруге заховали; а про те й забули,
Що ще та й недавно Січу нам вернули.
Гей, ти Січе-Січе, нерозумна мати.
Чом ти не з'уміла віку протягати?
Гей, ти Січе-Січе, що ти наробила,
Що й сама пропала, та й дітей згубила!

Хортиця.

Стугонить Дніпро по скелях,
Б'ється об пороги;
Все питає: „де ж ви, діти?
Де мої небоги?“

Стугонить Дніпро з порогів,
Лине до Хортиці;
Каже: „Байдо! де ж твій город
Стяг і гаківниці?

Де та Січа, що як море,
Силою кипіла;
Тая воля, що в роздоллі
Пеклом клекотіла?

Розвалилися редути
І рови густою
Від низів і до вершини
Вкрилися травою.

В гранях Січі спить нерушно
Кам'яна планина;
Землю, славою покриту,
Топче товариною!

На козачім вжитку німці
Хат набудували;
Ґрунт пошарпали, побили
Й ралом заорали.

Воля, ретязом повита,
В плавнях спочиває;
Слава, кров'ю перелита,
По-світу летє.

А Дніпро біжить до моря,
Все пита Хортиці:
„Де ж та Січа, де ж той Байда,
Стяг і гаківниці?“

Січа.

Сумно сонце з неба світе,
Степ безкрайний топне в млі...
Мати—Січа! поклонитись
Я прийшов твоїй землі.

І молюсь тобі, як святу:
Покажи тепер мені
Свій гассан, свій кош, ґрамниці,
Церкву й башти й куріні.

Хай в літаври вдаре довбиш,
Хай заграють сурмачі;
Сутим золотом засяють
Корогви й пірначі.

Де старшина, де клейноди?
 Нащо клик войовий стих?
 Чом не плине по майдану
 Лава лицарів твоїх?

„Все що можно, я зробила“,
 Січа мовила на спит:
 „Віру в Бога боронила,
 Берегла батьків завіт,

Та сама не вбереглася...
 І тепер проміж руїн
 Ти не вздриш ні товариства,
 Ні клейнодів, ні старшині

Животу, але і смерті—
 Всьому є своя черга;
 Ти ще в світі хочеш жити,
 Так яка тобі пильга

Із гробів на землю кликать
 Те, що тут колись жило,
 Міццю моря клекотало
 І в неміччі полягло?

Подивись на кладовище,
 Де лежать мої сини:
 Їх могили розмиває
 Повінь жодної весни!

Всім до тіх могил байдуже
 І нема тії руки,
 Щоб, як свято, поховала
 Черепи і кістяки!“

Чую: стих могильний галас,
 Віє вітер округи
 І хлюпошуться по пісках
 Чортомляка береги...

Остання Січа.

(І. Н. Дерев'янкину).

Ти бажав знайти руїни,
 Де остання Січа вмерла?
 Не шукай: доба бігуча,
 Як усе, і Їх пожерла!

Онде швандяють по хатах
Гречкосії, хлібороби,—
Володільники убогі
Запорожської худоби.

Віл і рало на задвірках;
По тинах горшки і глеки;
На грядках маки червоні
Сохнуть і хилються від спеки.

Сонце гріє, як і гріло;
З плавень тягне вітер вільний;
Плачуть верби й очерети
Обіч берега Підпільни.

Ти не вбачиш ні Покрови,
Де молилася громада,
Ні широкого майдана.
Де гула козацька рада.

І нема тепер нічого,
Щоб тобі проговорило,
Як велике товариство
І жило тут і кипіло.

Там де полум'ям блискучим
Пронислось життя козаче,
Смирна ластівка летає,
Ворон іноді закряче

На могилі, та по зорях
Тягне з плавень вітер вільний;
Плачуть верби й очерети.
Обіч берега Підпільни...

Одновідь.

Іде юнак дорогою,
Питає могили:
„Ой деж вони—стеги твої,
Що тут зеленіли!

Ой деж тая трава росла,
Що коні ховались;
Кущі того чорнобилю,
Що з вітром кохались?“

На спит його озвалася
Висока могила:
І я колись у роскошах
Жила й зеленіла.

Дощі в мене з віків лили
І сонце палило;
А ні дощем, ні спекою
Та й не ворушило!

Прийшли свої одшукувать,
Чого не поклали;
Нутро моє порізали,
Верхи карбували.

Знайшли горщик пощерблений,
Уламочок стрілки,
В труні кістяк запорожця,
Та пляшку горілки.

Дивилися на знахідку,
Плечима здвигали;
Та й випили горілочку,
Кістки ж пошпурляли;

А йде пора, що й всю мене
Колись розкопають:
Оттак—воно, юначенько;
Й степи пропадають!—

Орлячий сон.

Спить орел на темній скелі
І покій царя свого
Хають сосни, що, як релі,
Густо виснуть круг його.

Спить орел не ворухнеться,
Мов трава в південний жар;
А у сні йому здається,
Що летить він вище хмар;

Що під ним степи широкі,
Повз дороги могилки;
У ярках терни й глибокі
Дишуть холодом балки;

Що без пам'яті татари
Мчаться в зеленях степів;
А в догін їм, наче хмари,
Лави бравих козаків.

Тріпонуєсь орел крилами,
Вгору голову підняв
Й клекче: бенкет перед нами
Буде десь з татарських страв!

Тихо знявсь орляка з скелі,
Сизі крила розпустив
І од скель в степи веселі
По-під хмарами поплив,

Та й подався в Дике-Поле,
Верстви й милі пролетів;
Баче поле всюди голе,
Ні татар, ні козаків...

Тільки й чутно, що з тернам
Зашелеще вітерок;
Тільки й видно між кущами,
Що гадючка й ящірок.

Розпластавсь орел на крила
В небі крапкою дріжить;
Кров кипить в орлячих жилах:
Жде він—ворог побіжить...

Аж піднявся вітер буйний,
По—над степом полетів;
Рвав кущи й траву розруйний,
Та орлові й загудів:

Не побачиш, орле брате,
Що ти бачити ізвик:
Поле слагою багате,
Втихомирилось навік...

Вітер далі й далі мчався,
Все щось жалібно гудів;
А орел до скель подався,
Та проклін всьому клетків..

Опізнився.

У недобрую годину
Та вподобав я дівчину,
А вона, як позирнула,
Каже: „геть!“ та й відпихнула.

Гей, покинув я дівчину,
На плече бурхнув свитину,
Трічи свиснув потихеньку,
Пихнув люльку коротеньку;

Похожаю у хатину,—
А ні хвіртки, а ні тину!
Став свого питати роду,
Що його не малось зроду;

А ні роду, ні родини,
 Ні дворища, ні хатини:
 Те в землі давно потліло,
 Те з пожежою злетіло...

Та про все є воля Божа!..
 Кинувсь я до Запорожжа;
 А про те собі й не дбаю,
 Що нема—чого шукаю.

Воля Божа, воля Божа:
 Гей пропало Запорожжа!
 Йду та й бачу: степ широкий
 Стугонить Дніпро глибокий;

Стугонить, об скелі б'ється,
 З скель до моря подається...
 Я Дніпра давай питати,
 Де б те військо одшукати;

А Дніпро реве—гуркоче,
 Говорить мені не хоче,
 І сердитий в скелі б'ється,
 З скель до моря подається....

З моря вітер повіває.
 Материнку колихає;
 Материнка важко плаче,
 „Опізнився ти, козаче!“

Щ а с т я

Породила сина мати,
 Та й прохала Бога дати
 Молодому козакові
 Долю, силу й чорні брові.

От і зріс козак на славу,
 Роздобув козацьку справу;
 Баче шлях широкий в полі,
 Та й пішов шукати долі.

Іде степом, позирає,
 Де та воля спочиває;
 А вона кудись поділась,—
 Мабудь, з вітром закрутилась.

Не схотів козак у полі
 Та розшукувати долі;
 Каже: „довго треба ждати,
 Щоб знайти її та взяти.

Є у мене чорні брові:
 Не в степу, так у діброві,
 Як шукати щастя буду,
 То його я й роздобуду”.

І зустрів козак дівчину;
 Каже: „от знайшов рибчину!“
 А вона, як озирнулась,
 Баче—бідний й одвернулась.

„Ну, колись із мене сила,
 Каже, так джерелом і біла“!
 Взяв мушкет, за плечі кинув,
 На коня гукнув та й згинув.

Так і є: велика сила
 Козакові послужила:
 Як за Неман він подався,
 Так живий і не вертався.

Старовина.

Як полине в час півночі
 Дума в рідну далину
 І крізь млу поглянуть очі
 На святу старовину,—

Виступають перед мною
 Інші люде, інший світ,
 Світ простоти і покою—
 Стародавній заповіт.

Бачу хати: ні цеглини,
 Ні замок не стереже:
 Стіни з вільхи та вербини,
 Правда двері береже.

Примх, іграшок і роскошей
 З-за кордону не везли;
 Не шпурляли дурно грошей.—
 Та в кого вони й були?

Стереглись солодкі речі
 Гірчаками підправлять:
 Правду різали у вічі,
 Щоб за вічми не брехать.

З страв отрути не робили,
 Просто їли і пили,
 І по простому ходили
 І по простому жили.

На квітки собі папіру
 Не хапалиєь добувать:
 Позичали—так на віру,
 Щоб на віру і вертать...
 Де ж та щирість і простота,
 Де без заздроси покій?
 Чую галас: злота, злота!
 Бачу хижство і розбій!
 Дорогі у нас палати;
 Але прадіди й діди
 Не схотіли б з трун вставати,
 Щоб вертатися сюди!

Верцадло.

Колись в хороми я зайшов,
 Давно покинуті панами,
 І ряд покоїв перейшов,
 Набитих зерном та мішками.

Сітками сірих павутин
 Кутки личина заснувала;
 Горорізьба і з стель і з стін
 Давно додолу поспадала.

Ощадок пізній старини,
 Покрите чорною габою,
 Повздовш високої стіни
 Верцадло висло перед мною,

Я з нього тую стяг габу
 І кору пилу стер доценту;
 Тоді, у пізнюю добу,
 Дивитись в нього став без встренту.

Тонуло все в вечерній млі;
 Мені ж вчало воно здаватись,
 Що в дорогому кришталі
 Неначе стало вияснятись.

Неначе сонце піднялось,
 На землю весело гляділо,
 І морем світа облилось
 Все, що під небом зеленіло.

Сміялися озір круги,
 Степи, діброви і долини,
 Гаї, подоли і луги
 Моєї пишної родини.

Із—за широкого Дніпра
Сюди від лядської неволі
Ішов нарід шукать добра,
Ніким нерушимої долі.

З тії далекої пори
Степи побачили оселі:
Вставали в балках хутори,
Селились слободи веселі...

Задумавсь я. Тим—часом світ
Почав в верцадлі примеркати
І ин цих став мені приміт
Кришталь чудовий виявляти:

Мов не такі степи й луги,
Мов иншу бачу я планину;
Широка хмара округи
Покрила бідну Україну.

В хоромах аляр і огні,
Хижацтва й ліні темне царство:
Без сна й покою, ночі й дні
Веде бенкети господарство.

А той нарід, що з—за Дніпра
Колись од лядської неволі
Сюди прийшов шукать добра,
Нічим нерушимої долі,

В важких кайданах на ногах,
З залізним ланцюгом на спині,
Став кметом пана і потяг
Свій піт гарячий в панські скрині...

В верцадлі инший світ пробіг:
Десь ділись барми і жупани;
Дивлюся я: з мужицьких ніг
Упали ланцюги й кайдани.

І бажав я в той великий час,
Щоб сонце з неба засміялось,—
Так промінь гаснув і погас
І сонце в хмари заховалось.

Ізвикши ретязи таскать,
Не мавши розуму, ні сили,
Щоб щастя в праці відшукать,
Побрів нарід, як очманілий.

Побрів од шинку до шинка,
 Та й впала там його рахуба:
 А тричі проклята рука
 Жидюги, німця й салогуба,

Простягши з молоду пугу,
 Тепер грішми набиту жменю,
 Грабаста землю золоту
 В свою безодню кишению....

Верцадло чисте тепло в млі;
 Ще довго в нього я дивився,
 Та тільки в темнім кришталі
 Із неба промінь не світився.....

Покинутий хутір.

Он хутір той у бальці під горою,
 Що ще колись дитиною малою
 Його я знав. Тоді ще темний бір
 Нерушимий стояв; а панський двір,
 Як килим той, коло хоромів слався
 І, ввесь в квітках, здавалось, аж сміявся
 Ніде кінця не бачилось ланам,
 Од жовтих скирд ломило землю там;
 На вільний степ, як хмара з-по-за хмари,
 Без ліку йшло овечої отари.
 І рибою кипів холодний став;
 Високий млин на ньому аж стогнав;
 Невидимо бджоли тії гуділо.
 На вигоні од птиці тільки мріло;
 В дворі комор—як вулиці було;
 Зерна туди зсипалось, аж гуло...
 А понад всим блакитне небо слалось
 І сонце йшло та хутору сміялось...
 Здавалося, що тільки рай святий
 Колись стояв шанований такий!
 Але годи пливли—собі, як хвилі,
 Щоб все в одній збіраться могилі;
 А з ними й все, що тільки не жило,
 Кудись пливло, усе собі пливло...
 Старі пани, котрі худобу дбали,
 Уже давно по трунах спочивали;
 А молоді із хутора кудись
 По світові далеко розбрелись.

Тоді його здоліла інша сила:
 Найперше бір сокира повалила;
 Потім посохли рожеві квітки
 І вкрили двір бур'ян та будяки;
 Ті, що були незлічені, отари
 Погнав чабан із степу на базари;
 Без призору заплинув мулом став,
 Підгнивший млин молоти перестав;
 Бджола в ліси далеко залетіла
 І птиця більш по вигону не мріла;
 В коморах тих, що гнулись од зерна,
 Нема дверей, ні стелі, ні вікна...
 А небо те—ж. все висне, не двигнеться,
 І сонце йде та хутору сміється.....

Побутові малюнки.

Щоголів мав нахил до поезій промислових і подібних їм відповідно своему епічному талану. Він залюбки до них звертався і часом найбільш ретельно і старанно їх обробляв. З приводу цього він мав в українському письменстві попередника в постаті ченця Климентія на початку XVIII в.

На Україні за старі часи було багато промислів; ремесники й інші трудящі люде були в великій пошані. Климентій ухваляє хліборобів, шевців, кравців, токарів, торяників (що добували сіль), римарів, слюсарів, для усих знаходить ласкаве, прихильне слово, навіть до винників, що виробляли „потрібний трунок“ горілку.

Щоголів у поезіях про людеї праці, сам того не помічаючи, опинився на національному ґрунті. В поезії „Батюшка“ є в ричці вказівка що поет тутечки згадує про свого діда, який теж звався Яково, улюбленим йменням в сім'ї Щоголіва. Один з його рідних братів теж звався Яків.

Батюшка.

Дибзє батюшка з церкви й кахика;
 Кажє він: служба б воно й невелика.
 Але ж мороз—таки дуже діймає;
 Бо по церквах у нас грубок немає.
 В городі грубки, та те не про всіх!
 Господи! ремства прости мені гріх!
 Ишов на село я не грошей зажити,
 А щоб і Богові й людяи служити;
 П'ятий десяток служу—не лінуюсь;
 А як погляну кругом, то й дивуюсь:

Праця висока, та хліб наш гіркий.
 Боже, прости мені гріх мій тяжкий!
 Родиться й гине чимало народу;
 Ходиш на треби і в ніч і в негоду;
 Добре ж, як шкапу, хто пришло дохять,
 А як та пошесть; то ніколи й дихать;
 Ох, тая пошесть запекла, страшна;
 Тільки й на Бога надія одна!
 Бідний добуток від миру: а дерти
 Гроші з народу боїшся, як смерти:
 Трьошник за сповідь; а в кого родини,
 Той притаскає тобі за хрестини
 Курку старанку, з олією книш,—
 Хочеш—дивися; а хочеш—так їж!
 Діти у бурсі. За їх заплатити—
 З трьошників треба цілкові зробити.
 От і роби їх та й вигай казку,
 Як його шити шовкову ряску!
 Наче б то ряски шовкові на всіх?
 Господи, ремства прости мені гріх!
 Ось доберуся помалу до хати:
 Хай лиш стара моя знайде гербати,—
 Треба і об тім подумать, щоб тіло
 Тепле що-небудь хоч зрідка погірло!
 Вже ж таки й холод невірний дійма:
 Пале та й пале, зима та й зима.

Знав я таким мого рідного діда;
 Тих батюшок уже швидко і сліда,
 Може, не буде; либонь вимирають...
 Хай же з святими вони спочивають!
 То була щирая старовина:
 В злиднях багата і в горі ясна!

Чернець.

В ту раню пору, в ті годи,
 Як людям мріють сни веселі,
 Пришов ти здалека сюди
 За мури Божої оселі.

Нікчемність світа ти пізнав
 І гордування стяг в укови,
 Умаливсь духом і сказав:
 „Я всім на послугу готовий!“

Робота чорна і важка
Тобі такою не здавалась,
Як перед працею рука,
Було, від немочі згиналась.

Погорда щастя в силу й міч
Твій дух упертий закувала;
Молитва тепла в день і в ніч
От грішних дум тебе вкривала.

І щось невідоме в той час,
Як млою криються долини,
Тебе тягло сюди що—раз
Під дах високої храмини.

Таємно й мряво в їй було:
В їй чулось Бога пробуваннє,
В їй тиху душу не пекло
Даремних радощів жаданнє.

А дні тим часом йшли кудись
І круг тебе давно не стало
Багато з того, що колись
Жило, росло і розцвітало...

Огонь в очах твоїх потух,
Здалася в погляді знемога;
Ослабло тіло; але дух
Змагався в далечинь до Бога....

І під вагою пізніх літ,
По тілу ретязом повитий,
Одяг ти схимника габит,
Пругами черепа покритий;

В убогій келії своїй
Поставив чорну домовину,
Щоб ночі пізньої у їй
Заснути де-яку годину.

І бачиш ти в той тихий час
Ясні краси святого краю,
Краси невідомі про нас,
Краси блискучих кущів раю.

І знаю я: ти був би рад,
Щоб там повік твоя зісталась
Душа, в тих кущах, і назад
В долину смерти не верталась.

До бурсаків.

Знаю тебе, бурсо; знаю тебе здавна,
 Як по всім країнам та була ти славна;
 Галушки глитала, сирівець смоктала,
 З вибійки халатом не вередувала;
 Непота учила, Бургія зубрила,
 На Різдво з вертепом до панів ходила.
 Правда, що тягла ти добре оковиту,
 Іноді харцизтом обридала світу;
 Тільки вже за тее коштувала й ліки—
 З свіжої берези віники великі.
 От ти й справлялась, вчилась та потрошку
 Вибиралась в люде на пряму дорожку,
 І в кожух одягши спину свою голу,
 Дякувала дуже префектам за школу!
 А тепер, як вчитись моторошно стане,
 Так за лінь до тебе префект не пристане:
 Втрапилося всюди поучення модне—
 Неподоба парить тіло благородне!
 Кажуть би то лучче випровадить тихо
 Бельбаса на волю; а тобі на лихо
 Лодирі та стриги завели вербунку,
 Щоб тягнути всяких дурнів у комунку.
 От тебе і тягнуть. Схаменися, бурса!
 Злодіїв не слухай та кінчай до курса.
 Лучче кілька років галушок поїсти,
 Ніж на ту погану шибеницю лізти:
 Хай на їй тихенько злодій поповисне,
 А тобі, біднязі, тепле сонце блисне! ¹⁾

Т к а ч .

Бережно зняв з верстака я основу,
 Людям роботу розніс і роздав;—
 То ж мій спочинок; теперечки знову
 Берди направив, нитки наснував.

От і роблю я. Застукала ляда;
 Бігає човник відтіль і відсіль...
 Човник і ляда—гкачеві порада;
 Берди і цівки—ви хліб мій і сіль!

¹⁾ Поезія слабенька і автора за неї вже немало докорали як видно з його листа до Дерев'янкина. *Ред.*

Добре багатому: він, коли скоче,
Знайде роботі начало й кінець;
В хаті ж у бідного ляда стукоче,
Поки до дна не згорить каганець.

Вчіться ви, дітки, у мене робити;
Вивчитесь—будете добрі ткачі;
Дасть вам верстак ваш і їсти і пити,
Тільки ж робіть ви і в день і вночі!

Зхочете спати,—а лихо присниться;
З ліжка зжене воно вас до зорі;
Ляжте ж тихенько та спіть, поки спиться;
Спіть, мої діги, в теплі та в добрі!

От і заснули по лавках хлоп'ята;
Крикнув цвіркун, догора каганець;
Трохи притихло; побільшала хата;
Швидко вже буде й роботи кінець.

Швидко, а все—таки стукає ляда,
Бігає човник відтіль і відсіль...
Човник і ляда—ткачеві порада;
Берди і цівки—ви хліб його й сіль!

П р я х а.

Рано вранці я вставала,
Мичку микала, та пряла;
А серденько занудилось,
Веретенце не крутилось.

Рано вранці я вставала,
Пів—починка не напряла:
Думка серденько мутила,
Все до милого лезіла...

Я боялась: буде мати
За роботу дорікати;
А матуся догадалась,
Чом та нитка не сукалась,

І, заглянувши в давнину,
Вже не лаяла дитину.
Пострівай же, в инчу нічку,
Не одну спряду я мичку:

Сокіл мій мені присниться,
Веретенце завертиться;

Нитка чиста і тоненька
 Побіжить з пучок рівненько;
 І поки те сонце зійде,
 Не один починок вийде!

Швець.

Пану чоботи він краєв,
 Та купця корив і лаяв:
 Взяв я в крамаря товару,
 Щоб, як слід, пошити пару;
 А лихий і вдіяв шкоду:
 Зверху й чисто, а спідсподу,
 Подивись, із'яну скільки...
 Просто горе та і тільки!
 Пан, ні—слова, в плате гроші;
 Ший же й чоботи хороші,
 Та по моді, а без моди
 Лучче ти й не край—та й годі!
 Зараз він тобі і скаже:
 „Що це ти подіяв, враже?
 Як у ці я одягнуся,
 То нікуди й не згожуся!
 Хочеш бути чоловіком,
 Так іди прямцем за віком:
 Люде он—шо люблять, стало,
 Щоб у тебе все блищало,
 Щоб ти був увесь по моді;
 А без моди—годі, годі!“...
 Гей я сміху раз набрався,
 Як узяв та поїднався
 Черевички пані шити:
 Ось попробуй їй вгодити!
 Каже: „шій, голубчик, гарні;
 Щоб, як є; були шикарні.
 Це тобі не з канифасу:
 Ший із чистого атласу!“
 Я пошив їй; пані вбула,—
 Так, кажу, землі не вчула
 Під собою! тиче гроші...
 Що хороші—так хороші!
 Стій же, дума, у хоромах
 Удивлю моїх знайомих!
 Коли це, згодивши трішки,
 Я іду у город пішки;

Бачу: пишні похорони,
 Духовенство, цугом коні,
 Свічі, півчі у киреях,
 Гайдуки стирчать в ливреях,

І з вінками мартопляси,
 А позаду все коляси...
 Коли ж я, як оглядівся,
 Та на дроги подивився,—

На покійній невелички
 Ті, що шив я, черевички!...
 Оттаке! уже й не хваста:
 Вмерла пані—та і баста.

Кравець.

Дорогий струмент у мене —
 Голка, шило й ніж:
 Не поломляться, хоч скільки
 Іми ший і ріж:

Тільки я вже, панібрате,
 Дбаю не такі
 Бідним людям на одержу
 Смухи та нитки.

Смух у мене дуже добрий,—
 Лізе без ножа;
 Нитка рветься те—і—діло!
 Смуху догожа.

Так зате ж кожух я вволю
 Крейдою наб'ю,
 Мережками і цяцьками
 Береги прош'ю.

Цілим тиждень безпримінно
 Виносиш його;
 А потім, як стане драться;
 Що тобі з того?

Так і треба, щоб до жару
 Ти не привикав,
 Щоб в дірки за спину вітер
 Трішки продував.

Ти на те й на світ радився,
 Щоб, як віл, робив;
 А волю хіба коли хто
 Кожушину шив!

Та її в гробовище
 Не дадуть тобі;—
 Скажуть: як ти народився,
 Так і йди—собі!

Келих (Сніцер).

Сніцеру дана ¹⁾ урочна робота:
 Взяв він уламок од чистого злата
 І для бенкетів, запевне веселих,
 Викував сутий і хупавий келих.
 Глибоко карбами грані обводив,
 Паростки й листя по стінках виводив,
 Кгрони родзинок роскидав усюди,—
 Каже „йди тепер, келих мій, в люде!
 Дно твоє, келих, глибоке і чисте,
 Блище і сяє, як кубло огнисте;
 Кгрони родзинок заледві не дишуть,
 Паростки листям прозірним колишуть“.
 Гонор великий, велика й шаноба
 Бучній утворі запевне подоба:
 Сяючи йшов по бенкетах веселих
 З чистого золота кований келих.
 Повзкрай вино з його искрами било,
 Блищами мріло, струмочком кипіло;
 Дружно пили з нього люде за сильних,
 Славу войовників, серцю прихильних,
 Ступінь послуги, за владу і пліки,
 За ізборони блискучі й великі...
 Сяючи йшов по бенкетах веселих
 З чистого золота кований келих,
 Поки позгодом мені не дістався,
 Бережно я за бростки його взявся;
 Лив, як і другі, вино в нього сміло,—
 Але утомлене серце щиміло!
 Серцю згадалися давнішні ночі,
 Лади дависької ввічливі очі,
 Віра без грані, любов без докору...
 Стиснув я келих руками в ту пору!
 Сплющились кгрони блискучих родзинок,
 Паростки й листя прилипли до стінок,
 Повзкрай прозірне вино полилося...
 Що ж тобі, серце, в давнині здалося?

¹⁾ В 1 виданні дата. Ред.

Мірошник.

І в годину і в негоду
Безперестанно народу
Плине з хурами зерна
До знакового млина.

Лотоків я не заставляю,
Ще й нароком так підправляю,
Щоб вода з крутих коліс
Кипнем рвалася, як біс.

Круг млина мого завізно;
Я роблю і рано й пізно,—
Де поставлю, де прийму,
Одпушу і підійму;

Жорни витру й поготую,
Гречку й просо шеретую,
І під низом і вгорі
Доглядаю ступирі.

Ізпід водяного плеса
Підриваються колеса;
Млин мій ходором іде
І грюкоче і гуде.

Відставляй муку готову,
Зерно сип на камінь знову;
Жде крупа тебе давно,
В ступах виспіло пшоно.

Так бери ж од мене сміло
Те, що в моставах поспіло:
Тут ні пилу, ні піску,
Ні в єдиному мішку.

А вже дома ти, я знаю,
Здобриш борошно докраю,
І поставиш на базар
Що є найлуччий товар:

Житну щедрою рукою
Ти з вівсяною мукою
Пересиплеш, та піску
Нишком втрусеш по мішку

В жоден віз, то вже хто купе,
Тільки очі в скибку втупе,
Та й прокаже: „зłodій, мов,
Той мірошник, що молів!“

Пасішник.

Поки дітей я годував,
То й діти батька поважали;
Зробивсь немічним, хирий став,
Так тижня дурно не держали.

От я з домівки і пішов,
Де хліба зручного шукати.
Та ось на старість і знайшов
роботу—бджілок доглядати.

Щасти вам Бог, мої сини;
А я й без вас добуток маю;
Шью черевички в осени,
Зимою вулики добваю.

Як прийде ж квітень, так мене
Не вдержеш часу на оселі,—
Так щось невідоме й почне
Тебе тягти в гаї веселі!

Знайду я плець над озерком,
Загорожу курінь лісковий:
Поставлю вулики рядком,
А повзбіч їх тинок лозовий.

Круг мене буде справжній рай!
Із неба сонечко пригріє,
Зелене листя вкриє гай,
Як ярь, трава зазеленіє.

Покормиш бджілок; казанок
На кашу пшоняну наладиш;
Примостиш липовий пеньок,
Або ослінчика та й сядеш.

І поки тлітимуть скіпки
Під таганком, сиди звичайно,
Та й причувайся, як пташки
Почнуть тріщати одностайно.

В очеретах бугай реве,
На берестині ворон крюка;
Кричить ракша—дружину зве,
У кору клюйдерево стука.

А я все жду, нерушно жду,
Щоб гомін птахів не порвався;
В той час забудеш і їду,
Та все б до співів дочувався.

Настане літо; жовтий цвіт
Укриє липу до вершини
І позолоте сонця світ
Квітками вряжені долини.

Тоді вже бджілку не годуй:
Вона сама себе годує;
Не спи, та вулики готуй;
Проспиш—так рій тобі й змандрує.

Ні, він від мене не втече,
Бо я його звичаї знаю:
Мерщій колодку на плече,
Та в неї муху й позбираю!

А йтиме Спас, так ти кадки,
Бери та в улики поглядуй;
Де буде повно—сцільники
Різцем підрізуй та й відкладуй!

Робить важке не по мені;
А бджілка діло—підходяще:
Ти дай сити їй по весні,
А вже вона тобі оддяче.

Гай, гай, колиб—пак не зима,
А все те літо золотилось,
Й не лізла неміч крадькома,
То і вмирати б не хотілось!

Ч у м а к.

Ніч уже проходе, почина світати,
Свіжим вітерочком стало подихати;
Жайворонок в небо весело завився,
Крильцями тріпоче, піснею залився.
З-під гори в тумані розіслалась балка,
Простяглась по бальці з чумаками валка.

Чом же тая валка та неїде далі,
Чумаки співати пісню перестали?
А того та валка та не йде в дорогу,
Що зломила неміч чумака—небогу.

Час його приходе, треба умирати;
Зве він товариство, почина казати:
„Братця-товариство! от я і вмираю;
Все, що було любо, марно покидаю.

Довго мене мила з вами не пускала;
Чи вернусь додому—все мене питала.
Не схотів остаться та й казав я дівці:
Сій ти на вгороді, мила, чорнобривці.

Як вони посходять, стануть розцвітати,
То тоді до себе будеш мене ждати.
Довго ж моя мила буде дожидатися
Чумака з дороги! Так глядіть же, братця,

Вернитесь додому, то скажить ви дівці
 Хай вона зриває з грядок чорнобривці
 І ікони в хаті почина квітчати,
 То вже все про мене буде вона знати.
 Та ще ж я оттута, у дикому краю,
 Гей сім пар полових воликів кидаю!
 Ви ж їх нагодуйте, та ще й напувайте,
 Вернитесь додому—батькові оддайте:
 Хай в добрі їх батько догляда повіки!
 Це він приказав їм та й замовк навіки
 Викопали хлопці яму чумакові;
 Наспід положили дошки ясинові;
 Бережно сердегу в землю опустили,
 Грішне його тіло, чим було, прикрили;
 Вивели могилу, помолились Богу,
 Та й пішли збираться мовчки у дорогу.
 Подалася далі з чумаками валка;
 Зеленіло поле; зеленіла балка,—
 Всюди зеленіло; тільки та могила
 Сумно при дорозі без хреста чорніла...
 Гей та вже й багато, як у лісі гільок,
 По степах широких вас, таких могилок!

Останній з могилок.

Іде чумак заморений,
 Куряю покритий;
 Іде шляхом—Сагайдаком
 Помимо ракити.
 Не б'є чумак волів своїх,
 Бичем не махає;
 Іде-собі та ввічливо
 Ракиті гукає:
 „Ракито ж ти, ракитонько!
 Рясне твоє листя,—
 Сховай мене й волів моїх
 До себе в захистя.
 Один я йду,—товаришів
 Шукав, так немає:
 Старі степи зруйновано
 Й чумак вимирає.“
 Гука чумак закурений;
 А яструб з ракити
 Одвічує „широкий степ,
 Та тісно прожити!“

Колодязі рандовані,
 Вода висихає;
 Воли ідуть, та все ревуть,
 Що паші немає.
 Гей-гей, воли, воли мої,
 Воли круторогі!
 Покопані й поорані
 Чумацькі дороги.
 Уже ж по тим доріженькам
 Нам хур не возити:
 В-останнє ми до Криму йдем,
 Та й годі ходити!

Дочумакувався.

Запріг би я волів моїх,
 Та віз поламався;
 Оттак же ти, чумаченько,
 Дочумакувався!
 Не п'ю, а йду хитаюся,
 Вморюся до квіту;
 Кричать мені, що впився я
 Горілки до світу.
 А я того хитаюся,
 Що мочі не маю;
 Гуля вона та моченька
 В чумацькому краю!
 Ніяково пролинули
 Годи молодії;
 Покинув я вози мої
 Й воли половії.
 Хотів же я женитися,
 За розум узятись:
 Почав ходити на досвітки,
 Та все женихатись.
 Ходив на їх не рік, не два,
 Та вже й доходився,
 Що став ходити ще парубком,
 Та й дядьком зробився.
 Сміялися дівчатовька,
 Та ще й говорили:
 Бодай його дядьки сюди
 Та вже й не ходили!

А я тоді тихесенько
Додому подався:
Оттак же ти, чумаченько,
Дочумакувався!

По закону.

Раз я чумацтвом занятись схотів,
Та й роздобув собі пару волів.
Зараз про теє жиди і дізнались,
Хто його зна—відкіля й позбігались:
Радять, щоб віз я пров'янт на війну.
Думав я, думав: давай потягну!
От почали ми пров'янт накладати:
Бачу, що вугілля. Я їх питати:
„Нащо це вугілля.“—Що ти, здурів?
Це ми салдатам везем сухарів!—
От привезли їх у саме сраження:
Боже, яке там кипіло страшення!
Я свою хуру мерщій слобонив,
Та й утікати додому хотів.
„Ні, кажуть, дядюшка, ви пострівайте:
Ранених трішки оттут постягайте!“
Треба тягнути: один без руки,
Другому куля пробила виски,
В третього ноги висять, як канати,
П'ятий.. та ну його, страшно й казати!
Що це, я думаю, тут за закон?
Дома не так у нас, дома в нас он:
Носа не можна без страху розбити,
Вражу кобилу прикажуть любити.
Хай же, як в дворі волів одпряжу,
Зараз всім хлопцям про те й розкажу:
Хочуть по—закону ока рішитись,
Так щоб до турка йшли вони битись!

Чабан.

Мій чабан—на вид смальовий,
Ввесь неначе з жил сухих,
Чорновусий, чорнобривий,—
Вугіль в очах молодих.
Гола шия і груднина;
А з кремезного плеча
Висне зі стравою торбина
І широка опонча.

Округи його отара,
Між кущами побрела,
І немов широка хмара,
Степ зелений залягла.

Похилився він на кгерликгу,
Та й говорє: я тут пан!
Степ мій—царство; тут велику
Владу й волю ма чабан.

Сало, люлька, креміль, криця,
Казанок, мішок пщона,
В бальці став, в ярку криниця,—
Ось худоба чабана!

Дикий звір сюди не зайде:
Зна, що кулі не минуть;
Злодій иншу стежку знайде:
Бо вівчарки загризуть.

І кажи мені, хто хоче:
Кинь отару, та іди
З степу вільного схоче
В кам'янії городи;---

Ні, нехай я тут погину,
Страчу долю молоду;
А степів моїх не кину
І між люде не піду!

В і в ч а р и к.

Випливала лебедочка по воді
Дожидалась неминучої біди;

Заячала, в воду вдарила крилом,
Озирається по озеру кругом.

Дума: де їй діточок своїх найти?
Аж почувала—шелестять очерети,—

Почали з їх дитинята випливать;
Матір вгляділи, до рідної спішать.

Поспливалися до купочки усі,
Полічила їх лебедочка—аж всі;

Поховала повід крила, стала грить;
А сама схиляє голову—глядить,

Чи не мріє де шуліка угорі,
Чи не зробиє він пригоди дітворі?

А шуліка вже діток не доглядав:
Вдарив низом, в полі ящірку піймав,

Сів із нею десь обідать на землі,—
І лебедята веселі попливли...

В тую пору хлопчик череду пригнав
Напувати; сам на березі стояв.

Бачив все він: як шуліка угорі
Тихо плинув, позирав по дівворі;

Як лебедята ховались в комиші,
Як лебедка, що не чула в їх душі,

Сумувала, озиралася кругом;
Як прикрила і пригріла їх крилом.

І вівчарик на кгерликту похилився.
Стиснув руки, побілів, слізьми обливсь.

Мабуть, знає непривітане хлоп'я,
Що його не гріла рідная сім'я;

Що хиляючись під тиннями одно,
Не тулилося до матері воно;

Що із сироти не буде чоловік:
Сирота одно—бурлака цілий вік!..

Ч е р е д н и ч к а.

Гомонять, що я сирітка
І сиріткою зроста;
Що мене ще змалку тітка
В череднички оддала.

От від ранку і до нічки
Все пасу я теличок...
Гей телички, гей телички!
Час нам з вами у лісок!

Знаю я, що ви дрочені,
І що тільки задивись,—
Зараз ви в чужі ячмені
Піднялись і подались.

Так з ячменів вас швиденько
На толоку проженуть;
А мене поб'ють любенько,
Ще й заплакати не дадуть.

Будуть лаяти й казати:
„П'ять рублів тобі на рік,
Годувати, одягати,
Ще й свитина й черевик!“

Де ж та свита й черевички?
Відкіля вони взялись?
Гей телички, гей телички!
Добре літечком пастись!

А полле осіння хлюща
І посиплеться листок,—
Нам огидне гай і пуща,
Як промокнем до кісток.

Встань, матусю, з домовини,
Та на доню подивись;
Пригорнися до дитини,
Як горнулася колись.

А не схочеш, мамо, встати,
Так одна сирітці річ:
В чередничках пропадати
Літо й осінь, день і ніч.

Вечір хилиться до нічки,
Світ тікає від очей...
Гей телички, гей телички!
Час до дому нам,—гей, гей!

К р а м а р ь.

Вийшла дівчина на місто,
Молочко несла продати,
Та й лічила, що їй неня
Наказала купувати.

Глек на сіль, а два на сало,
Ще й пшона й олії трішки;
А отсе тобі глечатко
Буде, доню, на горішки.

Продала дівчина глеки,
Та й іде по сіль і сало,—
Коли повзбіч із піддашку
Щось взяло та й загукало:

„Хто до краму, хто до краму?
О, який мій крам хороший!
Заверни та подивися:
Я продам тобі без грошей!

Вибирай, дівчино, перстник,
А хоч стьожку, чи корали,
Щоб до тебе, наче мухи,
Парубки поприлипали;

Та хоч трішки купервасу,
 В свято брови насурмити,—
 Та кгудзинчик, та сережки,
 Щоб у друге не ходити;

А як візьмеш ще й білила,
 Та свій вид коли підбілиш,—
 О, тоді вже безпремінно
 Парубків побожевілиш*!

Запалились у дівчини
 Очі, дивлячись до краму,
 Що вона не те—що сало,
 А забула й батька й маму!

Грошенята, що за глеки
 На базарі виручила,
 Узяла та москалеві
 За нікчемне й одлічила!

Я те вбачив, та й кажу їй:
 „Що ти злиха наробила?
 Де пшоно, та сіль, та сало?“
 А вона аж затремтіла.

„Що ж тобі прокаже мати?“
 Але жалко бідну стало.
 Так я взяв, та й покупив їй
 Сіль, пшоно, олію й сало.

П о ш т а р ь .

Минає тройка поле й ліс;
 За вітром геть ізпід коліс
 Велика курява летить,—
 Це пошта здалека біжить.

І день і ніч поштарь не спить
 Боїться сумку загубить;
 Бо зна, що бережно листи
 До міста треба довести.

Не поспішай, поштарю мій!
 Перги багато в сумці тій:
 Сьогодні, завтра—все одно,—
 Аби б до рук дійшло воно!

Але в тій сумці є й листи,
 Котрі би лучче й не везти:
 Який із їх не розгорни—
 Всі кров'ю писані вони!

В однім стоїть, що син умер
що зістануться тепер,
батько й мати в час лихий
Без його вік кінчати свій;

А в тім—що й батька вже нема,
Що брата вшорила тюрма;
Що тая вродниця взяла
Та й зради милому дала...

І привезеш у город ти
Страшні і прокляті листи,
Щоб серце кров'ю облилось—
Кому їх взяти довелось!

Чого ж спішиш, поштарю мій?
Перги багато в сумці тій:
Сьогодні, завтра—все одно,—
Аби б до рук дійшло воно!

А ті, що я кажу, листи,
Котрих би лучче й не везти,
Хоч на який єдиний час
Нехай загаються до нас!

Кобзарь.

Мій кобзарь—не той вояка,
Що колись в старовину
Вкупі з келепом та списом
Брав бандуру на війну.
Мій кобзарь—не запорожець,
Що, одягнутий в шовки,
Грав, як стіни Трапезунта
Руйнували козаки.

Невидючий і убогий,
З бідним гралом за плечем,
Він чвалає полохливо
За малим поводитирем.
Із двора у двір заходе,
На бандурі виграва
І під дзики струн то псальму,
То про Лазаря співа...

„А заграй мені, кобзарю,
Про Підкову та Сомка,
Про Хмеля та Дорошенка,
Ще й про грізного Сірка!“

— Ні, не знаю! може, грати
 Попадевої біди,
 Про Хому, та про Ярему,
 Та хіба Сквороди?
 Як Чичиточка ходила
 Гостювати до зятів?
 Чи міщанки, чи дворянки,
 Сих так я б тобі зумів!—
 Грай, що хоч, бо й те ізгине,
 Гей ізгине, як туман...
 Грай, мій лірник невидющий!
 Грай останній з Могикан!

Л і р н и к.

Ти б наладив, лірник, струни,
 Та заграв нам хоч одну
 Пісню весни; пісню щастя
 І веселу й голосну!
 Взяв він ліру, довго ладив,
 І здавалося, що рад
 Був щось звати із давнини,
 Та не йшло йому на лад...
 Але очі заблищали,
 Лірник миле щось згадав;
 По струні пробіг рукою,
 Гучно й весело заграв.
 І як грав він—струни рвались:
 Перш що й натонша струна,
 Далі друга, далі третя,—
 Всі порвались, як одна!
 Впали руки і на ліру
 Похилилась голова...
 „Не цвіте, сказав він, в лютець
 Оксамитная трава!“

С т а р е ц ь.

„Дай копівечку, паночє!“
 Просє старець у вікна.
 Бачу, що вояк. Питаю:
 — Відкіля ти, старина?
 „В світі, каже, хат багато,—
 Я їх маю не одну:
 Де захочу, там і сяду;
 Де захочу, там засну.“

А як мушиш, пане, знати,
 Що я їм і що я п'ю
 Так свої страви, ні-ні;
 Не зміню я на твою!

Не затим, що я не схочу
 Їсти те, що ти їси;
 А що ти свого обіду
 Замість мого не даси.

Так за те вже їм, де схочу:
 І під тинню і в хліві,
 І на килимі багатім—
 В оксамитовій траві!

Не дивуйсь, що в мене висне
 Генеральський епалет:
 То порвалась трішки свита,
 Так сорочка лізе геть!

Але я вже не боюся
 Ні пожару, ні ворів:
 Все, що маю я багатства,
 Все на себе я надів.

Та й за те спасибі Богу,
 Що й подасть мені усяк,
 Що я сплю під чистим небом,
 Що на спині є сіряк!

Н о в о б р а н е ц ь .

Гей, збірались в город наші парубки
 До призиву—розбірати жеребки.

Брали всі і я за ними вибірав,
 Та не втрапилось—щасливого не взяв.

Повернули нас в казарму,—все прощай:
 Рідна хата, темний ліс, зелений гай!

Що нам звиклось—треба хлопцям забувати;
 Нас почнуть в казармі в ранець одягати;

Рано збудять, оглядітись не дадуть,
 Перекличуть, до майдану поведуть:

Стануть вчити, як в турка тикати ружжом,
 Та махати вгору шаблюю кругом.

Намахаємось ми за день: зніє все!
Тільки вечір наше лихо рознесе.

Прийде вечір,—скажуть: „стройся на міста!“
Барабанщик вдаре тра-та, та-та-та...

Крикнуть всі за барабаном, крикну й я:
„Здрастуй, милая хорошая моя!“

Здрастуй, милая... а мила Бо-зна де:
Ломе руки, плаче, парубка не жде.

Гей ти, мила чорнобрива, не журись,
Що з тобою ми не довго нажились!

Гей ти, мила, рученятю не ламай,
Що іде твій новобранець за Дунай!

Ось гукають вже рівнятись на міста;
Барабанщик вдарив тра-та, та-та-та...

Всі кричать за барабаном, крикну й я:
„Здрастуй, милая хорошая моя!“

Б у р л а к и.

От уже п'ятнадцять літ
Ми все тягнемо в забрід,
І од спеки наше тіло
І змарніло й почорніло.

Гей, гей, панібрате,
І змарніло й почорніло!

Пізно спати ми лягли,
Як опівночи прийшли;
А вже сонечко край неба,
За роботу братись треба.

Гей, гей, панібрате,
За роботу братись треба!

Хліба з сіллю поїмо,
А водою зап'ємо;
Вітер з Дону повіває,
З неба сонце припікає.

Гей, гей, панібрате,
З неба сонце припікає!

Наша їжа голодна,
Вода в Дону холодна:

Ми, як звірі виростали,
До всього попривикали.

Гей, гей, панібрате,
До всього попривикали!

Як до Тройці проробим,
На одержу заробим;
А ще треба нам робити,
Щоб і їсти, щоб і пити.

Гей, гей, панібрате,
Щоб і їсти, щоб і пити!

От уже п'ятнадцять літ
Ми все тягнемо в забрід,
І од спеки наше тіло
І змарніло й почорніло

Гей, гей, панібрате,
І змарніло й почорніло!

Ш и н о к.

Не велику й не багату
Чоловік построїв хату,—
Та й поставив у селі
Коло міста на шпилі.

Потім він, як в клітці пташку,
Над вікном повісив пляшку,—
, як вітер похитне,
Пляшка візьме та й кивне.

А хіба ж воно одвіку
Теє можна чоловіку,
Щоб, як пляшка закива,
Не здуріла голова?

От як пляшка закизає,
Він до шинку й повертає;
Сяде, гляне в поставець,
Та й потягне гаманець,—

А вже грошей і не ліче...
Чоловіче, чоловіче!
Що в тій бочці онде є,—
Все воно до дна твоє!

Там сидить твій заробіток,
Там лежить худоба діток;
Сіно те, що ти косив,
Жито те, що Бог вродив;

Там твоя свитина сіра,
Хомути, ярмо, сокира
Дрова ті, що ти продав,
Садовина, що збірив;

Сили ті, що їх не стало,
Те здоров'я що пропало;
Сльози жінки, серця міч,
П'яна лайка день і ніч...

Все воно туди пірнуло,
Все в тій бочці потонуло,
А вона все теж одна—
І без верху і без дна!

Чую: вітер повиває,
Пляшку хиле та хитає;
А вона—собі кива
Та до шинку зазива.

Ч у п р и н а.

Стрівся з кумом кум, та й каже:
„Що се, куме; за причина,
Що у тебе незвичайно
Настовбурчена чуприна?“

Одвічає кум до кума:
Тее значе, що, згодився
Я на ярманок поїхати,
Та старій і похвалився.

А вона за ту новину
Ухопилась, як за вітку,—
Тягне з прискринку дуката,
Та й кладе в мою калитку.

За сього мені дуката,
Каже, ти купи чоботи,
Та з сап'яну, та червоні,
Та хорошої роботи,

Щоб блищали так, як сонце!
Не пропий же, та не гайся;
А процвиндриш капітала,
Так до дому не вертайся!

Я на ярманок приїхав;
А живіт і розходився;
Люде кажуть, щоб до шинку
Швидче їхав, та лічився.

Там, спасибі їм, давали
 Все якогось ліку з перцем,
 Поки й справді з того ліку
 Не полегшало під серцем.

І зісталися у мене
 Капитали невеликі,
 Так, що жінці тільки й стало
 На гарненькі черевики.

А вона на їх лукава
 Й подивитись не схотіла:
 „Де чоботи, де сап'янці?“
 Та чуприну і вхопила...

І тебе я, куме, раю
 Стане жінка турбувати,
 Щоб купив ти їй чоботи,—
 Не берися купувати! —

Г о р і л к а.

Ще я був малим, як батько
 Зве було, та каже: „синку!
 На посудину та збігай
 По горілочку до шинку.“

І примчу я ту горілку:
 Почина наш батько пити;
 Все він п'є та матір лає,—
 Плаче мати, плачуть діти.

Прокляли ми ту горілку,
 Бідували, діувались,
 Як вона людей привчила,
 Як ті люде напивались!

Так ішло все і минало;
 Почали ми виростати;
 Позростали, а тим часом,
 Захворала наша мати.

Як сховали—сумно стало;
 В бідній хаті опусгіло;
 Випив я, щоб хоть забутись,
 Щоб хоч серце заніміло.

І один на всіх роблю я,
 А кругом кричить біднота;
 Силу нівиче й ламає
 Неперестанна робота.

Та в голодний год старшина
 За подушне поцінила,
 І почав я часом пити,
 Щоб хоч серце не кипіло.

Все ж іще тяглось як-небудь,
 Так нова біда зіклалась:
 Погоріли ми навіки
 І нічого не зісталось!

От я й п'ю та й п'ю, а пляшка
 Не дає мені покою:
 Я б і рад від неї бігти,
 Т. к вона біжить за мною...

Не врікай.

Не врікай злидаря, брате,
 Що гірку вживає,
 Як життя його прокляте
 Пити заставляє.

З ранку ранього у жмені
 Грошей ні алтина;
 Позіхас і в кишені
 Дірка в пів-аршина.

Та й не станеш гордувати
 В кунтушах шовкових,
 Як худоби будеш мати—
 Шкапу в три цілкових.

В Гершка хата на росточі,
 Гору підпирає,
 А моя лежить на боці
 В землю пуринає.

Гей ти, Гершку, бісів жиде,
 Виглянь у квартиру:
 Чоловік до тебе їде,
 Питиме горілку!

Що ти з мене станеш брати,
 Як нема нічого?
 Буду тиждень відробляти,
 От і тільки всього!

Гершко ходе у каптані,
 Чоботи сміються,—
 І пляшки ж його погані
 В скалки не поб'ються!

Ц и г а н.

Не на шовкових подушках
 Ти вперше Божий світ побачив;
 Ніхто на теплих пелюшках
 Не сповивав тебе й не нянчив.

Колиски срібними грішми
 Циганська мати не придбала;
 Хуртеча лютої зими
 Твої родини привітала.

Убоге ліжко з дерюги
 Тобі під спину помостили;
 Холодне тіло округи
 Манаттям де-яким прикрили.

І ось, як той дубовий ліс,
 Ніким некоханий, негрітий,
 І ти, по Божій волі, зріс,
 Міцними жилами повитий.

І не страшна тобі зима,
 Осіння хлюща, спека й голод:
 Спижева спина все прийма—
 Пекельну спеку, хлющу й холод.

Зате степи, луги й гаї,
 Величні саги і подоли,
 Діброва й ліс—вони твої,
 Твої палати і стодоли!

Держися ж їх і не ходи
 Туди, де люде бенкетують:
 Багаті й пишні городи;
 Та не циганам їх будують.

Ти, кажуть, левенець і гід,
 Твій тор—ховатися од миру;
 Так хай ти мирові й обрид,
 Душі не маєш, згаяв віру,—

А тільки злодій між таких
 Хіба іти тобі порад;
 Поневаж хто ходив між їх
 Та додивлявся, той добре знає:

Там все пазурами порвуть,
 З душі потягнуть міч і сили,
 Що буде в серці—попсують
 І з тіла вимотають жили!

Ворожіння (Циганка).

(К. А. Біллівському).

Пале сонце в південь душний,
Мла стоїть над слободою...
Вийшла з відрами дівчина
Із садочка за водою.

Утомилася небога
І, дійшовши до криниці,
Відра кинула та й стала
По-під гіллями вербиці.

З зруба вохкістю дмухнуло,
Вітерець подув над нею;
І задумалась дівчина
Та над долею своєю.

І про те що далі буде,
І про те, що вже минуло...
А за спиною тихенько
Щось в плече її торкнуло.

Обернулася дівчина
Позад себе та й жажнулася,
Як циганка плашувата
Їй під руку підвернулася.

З-під червоної намітки
Блищать очі; вид смальовий;
А з запаленої спини
Висне клапоть опанчовий.

„Чорнобрива та вродлива!
Заспокійся помаленьку:
Ось тобі поворожу я,—
Простягни мені рученьку!“

І не чулася дівчина,
Як ту руку ухопила
Плашувата і долоню
Мимовільно їй розкрила.

„Бачу, каже, по очицях,
Що ти тут з самого ранку
В холодочку під вербою
Дожидалася циганку!“

Їй добре робиш; бо дивлюся
По руці я, мов по стежці...
Боже, Боже! Скільки щастя
Тільки в цій одній мережці...

А ся жилка поперешня?
 Е, тобі не треба й віна:
 Парубки і так полинуть,
 Ще й з багатого коліна!
 Парубки, кажу, дівчино,
 Чорнобриві та хороші...
 А ого пружок під пальцем?
 Е, сє гроші, гроші, гроші!
 Мліє дівчина й циганку
 Слуха приязно й охоче!
 А вона верзе дурницю,
 А вона її мороче...
 Я не вірю, щоб циганка
 По руці що—небудь знала
 І яка буває доля—
 По долоні угадала.
 І щоб з того ворожіння
 Вийшла правда; а як, може,
 Вийде й правда? О, як правда,—
 То пошли їй щастя, Боже!

Українське жіноцтво.

У Щоголівіа багато поезій, де перед читачем виступають дівчата і жінки, жіноча доля і недоля, пестування дитини і т. д., біля 35 поезій. Здебільше вони описательні. Найкращий зразок цих поезій „Бабусина Казка“ йде в відділу поем. Деякі драматизовані, як в народній словесности. Суто ліричних обмаль. У автора не вистачало для того почуття. Він і в жіночих поезіях зістається епіком, спокійно розмовляє про гаряче кохання. Жіночим поезіям шкодить головна хиба Щоголівіа—нахил до похоронних і смертних мотивів. В одних поезіях під ріжними оглавами—„Веснянка“, „Маруся“, „Горішки“, „Півень“ і др. висловлено взагалі кохання; в других—саме дівоче кохання в символічних формах—„Над потоком“, „Черевички“, в третіх—туга по милу—„Чередниця“, „Не чує“, в багатьох—недоля, збірання в домовину, смерть.

Найкращі з жіночих поезій—„Півень“, Вінок“, „Жадання“ „Добридень“, „Недорід“, „Баю-баю“, „Пісня“, „Бабусина казка“, „Хата“.

Подекуди на жіночих піснях відбився вплив народніх пісень, напр. „Рута“.

В жіночих поезіях заховані, де-які автобіографічні риси, що не піддаються певному аналізу.

Чом не дали долі.

Мамо, мамо! ви хвалились,
Що жили та й не журились;
Так чому ж ви вашій доні
Не дали своєї долі?

Сватав писарь—ви раділи,
З москалем би заручили;
А спитать, то я б сказала,
Що Василечка кохала.

Круг мене весна пишиться,
Кожній травці любов щ сниться,
Квітка п'є росинку чисту
І шепоче лист до листу;

Сонце озеру сміється,
Коло рибки рибка в'ється,
Птах, що крихту серця має,
Милу піснею вітає!

А моя весна настала
Без привіту, та й пропала!
Мамо, мамо! чом ви доні
Не дали своєї долі?

С е р д е н ь к о.

Стрів козак дівчину,
Став їй казати:
Дівчино—рибчино,
Як тебе звати?

Глянула дівчина
Й зачервоніла,
Та і не стямилась,
Як говорила:

Звуть мене донею
Батько та ненька;
Ти ж, як зустрінешся,
Скажеш: „серденько!“

Над потоком.

По зеленому садочку
 Гожа дівчинка іде
 І квітки зриває з грядок,
 Та в передничок кладе.
 Рве і ружу й незабутьки,
 І любисток молодий:
 Рве без ліку. рве без жалю
 Жоден паросток хиткий.

І як рвала—все співала
 Пісню весело вона;
 Бо її малому серцю
 Усміхалася весна...

Збігла дівчинка з сutorбка
 До долини на поток,
 Щоб роскидати по ньому
 Жмутки зірваних квіток.

Кида ружу й незабутьки,
 любисток молодий..
 Не пустуй моя пустушко,
 Не раскидуйся-постій!

То ж ти віру, то ж надію,
 То ж коханнячко своє,
 Все ти кидаєш потоку,
 Що найкраще в тебе є!

А як ружу і любисток,
 Й незабутьки голубі
 Понесе поток з собою,—
 Що зостанеться тобі?...

І на жах мій заспівала
 Пісню весело вона;
 Бо її малому серцю
 Усміхалася весна.

Х а т а.

Наша хата під горою, край долини,
 У вишневому садочку та в калині;
 Попід лісом млин подався у ставочок
 Через воду перекинувся місточок.
 Наші ниви золотіють так, як сонце;
 Вишні й сливи лізуть з гілок у віконце.
 Наші гору всі кругом далеко знають,
 Добрі люде нашу хату привітають.

Мати дба мені худоби повну скриню,
 Батько любе і коха свою дитину.
 І зрсла я в добрій долі та на волі,
 Як на березі зеленій тополі.
 В мене брови—як той собіль; в мене коси
 В'ються з шиї молодої, як покоси;
 І смальові щоки жаром не палають,
 Чорні очі ясно зіроньками сяють.
 Я ніколи ще нікого не любила;
 І любити ще нікого не хотіла;
 Та вже ж коли й треба буде, що полюблю,
 То того навік до себе приголублю!

П і с н я.

Кажуть, я хоч молода ще,
 Так другі дівчата краще;
 А козак мені моргає,
 Що він кращої не знає.

Поспішають чарівниці
 Жартувать на вечерниці;
 А я милому не вважу:
 Рано встану, рано й ляжу.

Тим у других в хаті пусто,
 Бур'яну по двору густо;
 А у нас хатина біла:
 Я й полола я й білила.

На червоні чоботята
 Побиваються дівчата;
 А я хусточку купую,
 Козакові подарую.

Хай же кажуть—другі й краще,
 Хоч тепер я й молода ще,
 Так козак мені моргає,
 Що він кращої не знає!

Г о р і ш к и.

В ліс зелений по горішки
 Літом я ходила
 Та на греблі коло броду
 Парубка зустріла

Я б зірвала той горішок—
Не достану тільки;
А він візьме та й підійме
До самої гілки.

Як зірву один горішок—
Жменю розсипаю;
Щоб не впасти—козакові
Шию обіймаю.

Як почну ж я ті горішки
Долі підбирати,
Та наткнуся йому до личка—
Треба цілувати.

Кажуть люде, що ліщина.
Уродила густо;
А як в торбу подивлюся,
Так у їй і пусто.

Прийде вечір, буде треба
На село вертатись;
Гляне мати моя в торбу—
Стане дивуватись.

Скаже: „день ти працювала,
Де ж твої горішки;
Чи невжеж-то не вродило,
Що їх в тебе трішки?“

Я одвічу: „на ліщині
Спіють ті горішки,
Так я спала під кущами,
Натрудивши ніжки!“.

Чередниця.

Котилося сонечко за гору,
Гонила я череду в ту пору:
Жену мою череду-втомлюся,
Осталась би на ніч там-боюся.
Не того ж я ввечері журилась,
Що, ходючи по лісу, втомилась:
Хожу одна—милого не бачу,
Жену мою череду та й плачу.
Не одна ж журюся я в діброві:
Ревуть мої й волики полові;
Не хочеться й воликам до дому,
Бо чують дороженьку до Дону.

Та хоч би всю череду погнали,—
 Очі б мої плакати не стали:
 Отто ж будуть серденьку та біди,—
 Пошлють з ними парубка сусіди.
 Та хто ж тоді буде їм робити,
 З дівчиною череду гонити;
 Та хто ж тоді буде їм орати,
 Ще й милу від дощичку вкривати?
 Не того ж я ввечері журилась,
 Що, ходючи по лісу, втомилась:
 Хожу одна— милого не бачу,
 Жену мою череду та й плачу!

Ж а д а н н є.

Струнка, як тополя,
 Гнучка, як лозина,
 Ростеш ти в коханні
 У батька дитина.
 Ніхто над тобою
 Призору не має,—
 Ти вільна, як птиця;
 Що в небі лігась.
 Так ти ж сперед себе
 Й очей не спускаєш:
 І серце і розум
 Сама доглядаєш.
 Ти вродниця видом
 І в стані огряда
 Самій тобі видно,
 Що лада ж ти, лада!
 Так ти й не пишишся
 Своєю красою,
 Хоч всіми керуєш,
 Як вітер водою.
 Що жде тебе в світі—
 Того я не знаю;
 Але з всього серця
 У Бога благаю,
 Щоб ранок твій чистий
 Пройшов без омани
 І теплого літа
 Не крили тумани!

С О Н.

Теплим ранком сонце встало,
 Піднялось і запалало;
 Що ні спало—все проснулось;
 Кожна п'яшка стрепенулась,
 З вітки злітує на вітку
 І метелик впився в квітку;
 Чередник погнав скотину
 Попід гори на долину;
 З димарів димок завився,
 Мир увесь заворушився.
 А вона на пишнім ліжку,
 Простягнувши білу ніжку,
 І в жару палкої крові
 Порозмечував покрови,
 Безпробудно спочиває,—
 Понад нею сон літає.
 Сниться їй десь край розкішний,
 Синє небо, берег пишний,
 Темнолістії діброви,
 Круг озір подол шовковий,
 Срібних гір круті вершини,
 Цвітом всипані долини,
 І на скелі крутобокій
 З мур кріпких палац високий,
 Округ банями покритий
 І плющами перевитий.
 Несподіваний і дикий
 Там іде бенкет великий,
 Повні лицарів хороми,
 Блещуть теляги й шеломи,
 Од музики стогнуть стіни,
 Грають арфи й мандоліни,
 І посереду громади
 Легкий танець водять ладі;
 А вона над всім царює,
 Пправе раду і керує...
 Стій, не руш її покою!
 Хай рожевою манюю
 Понад нею сон літає...
 Поки лихо не заграє..!

Нечує.

Я в нові одежини
Уберуся:
Вийду на дороженьку
Подивлюся.

По дорозі дощиком
Накрапає;
Як поїхав милий мій,
Та й немає.

Виплинь з хмари сонечко,
Верх долини;
Ой вернися, серденько,
До дівчини!

Щоб долина весело
Зеленіла:
Щоб дівчина плачучи,
Не марніла.

Хмара сонце застує,
Ще й мурує,
Чи живий лиш милий мій,
Що й не чує?..

Добрідень

Добрідень, Василечко,
Добрідень!
А де ж це ти гаявся
Весь тиждень?

Чи не скажеш: сіно ми
Косили?
Чи не греблю правити
Ходили?

Гомоніли увечері
Дівчата,
Що є вдова в городі
Багата;

Що там якийсь парубок
Виляє.
Перелазив з півночі
Тамає.

Чи він тобі иноді
 Не стрівся?
 Чого ж це ти, серденько,
 Смутився?

Гляди мені, голубе:
 Побачу;
 Ой я ж тобі, знаю як,
 Оддячу!

Та й тупнула ніжкою
 Дівчина,—
 Згорів козак, мов тая
 Калина.

Лялька.

Щира і мила, сама з тію лялькою схожа,
 Граєшся з лялькою ти, моя дівчинко гожа.
 Чорні їй коси розчешеш у сукню вдягаєш,
 В стьожки червоні, в намисто ясне убіраєш;
 Вдіниш їй в уші сережки, обуєш їй ніжки,
 То їй голову підіймеш, то схилюєш трішки.
 Стиснеш до лонь своїх щиро і щиро милуєш,
 І в оченята і в губки рожеві цілуєш;
 Граться ж обридне тобі, так іграшок нікчемний
 Схопиш за ніжку, та й кинеш у закуток темний.

Я прозираю, дитино, далеко, і дуже
 Жаль мені й ляльки і няньки, маленький мій друже!
 Ти і не бачиш, як роки за роками плинуть...
 Щирому сердцю на світі недовго загинуть!
 З ляльки малої ти станеш огрядна дівчина;
 Зачервоніє твій вид молодий як, калина;
 Очі, мов сонце на сході, огнем загоряться...
 Люде захочуть з тобою, як з лялькою, граться:
 Світа поправді й завчасу тобі не покажуть;
 Дум, що почнуть полошити тебе, не розважуть;
 В любляче серце твоє заглядати не будуть,
 Сил, що даремно дрімають в душі, не розбудять;
 Лястяться стануть і стануть до ніг твоїх линуть,
 Щоб, як обридне, в закуток ляльку закинуть!

Т и н и.

Та вже ж наші слобожане
Тини городили;
Із під лугу, із під гаю
Лозу волочили.

А я почав городити
Коло тії хати,
Та де мене моя мила
Буде привітати.

Ой хто ставе берестину,
Щоб надовго сталась;
А я тичу шелюжину,
Щоб швидче ламалась.

Не хочу ж я городити
Того перелазу,
Та що його я не можу
Проскочити зразу.

Нехай лоза—шелюжина
Згинається низче;
А дівчина до милого
Притулиться ближче.

М а р у с ь к а.

Як сонечко закотиться,
Як зіронька зійде,
Нехай моя Марусенька
На вулицю вийде.

Іди, мила, хорошая,
Мене привітати,
Щоб ще того й не бачили
Ні батько, ні мати.

Старий дізна—розсердиться,
А мати і гірше,
Хоч я тебе й любитиму
За теє ще й більше.

Замрів місяць між хмарами,
Замрів, та не дуже;
О сусід моя матусенька,
А батько й байдуже.

Нехай вони й дізнаються,
Та тільки не зразу;
А я черкну, як ластівка,
Та до перелазу.

Д а р у н о к.

Як недоля вам сказала:
Йдіть ви різно, в ті часи
Ти дала йому дарунок—
Стьожку з темної коси.

Той дарунок неоцінний
В білий аркуш він вложив
І від втрати довгі роки
І стеріг і боронив.

Йшли годи; води багато
По безоднях утекло;
Не було чого—рожалось
Умірало—що жило...

І під захід днів бездольних
Він про аркуш свій згадав,
Положив перед собою,
Білу стьожку розгортав.

А за нею розгортались,
Як в таємних мріях сна,
Чисте небо, гай зелений,
Над долинами весна;

Темні коси, сині очі,
Мат любастрових плечей,
Невимовна міч і сила
В душу линучих річей;

Далі сльози, туга, распач,
Розруй згублених надій,
Шлях, ялиною покритий,
І могила пишних мрій...

П л я ц.

Я пам'ятаю вечір темний
Тепер далекої весни,
Зелений беріг, ліс таємний,
Смоляні пахощі сосни.

З мого проквічаного пляца
Я ждав тебе. Тії пори
Од брам далекого палаца,
Як сарна, збігла ти з гори.

Висока й гожа, мов гополя,
Гнучка, як в осени тала,
Ти, серед пишного роздолля,
До мене руки простягла;

Пером до рам моїх припала,
Лицем черкнулася лица,
І, вся в дріготі, вішувала,
Що наше щастя без кінця!

А без кінця нема нічого
На обездоленій землі:
Не стало серця дорогого,
Сподія змеркла в темній млі...

В утомі, знівечений роком,
Я довго по—світу бродив,
І ось, під старість, ненароком
В одчизну здалека забрів.

І захотілося в останнє
Ще раз поглянути на пляц,
Що бачив наше розставанне,
На сосну, беріг і палац.

І що знайшов я? ніч спадала,
В руїнах мур вітри гули,
На вежах скрипли завівала,
Плющами брами заросли;

А пляц, що повний був квітками,
Тепер плодив клубки гадюк,
І над помрілими лугами
З сосни драпежний каркав крюк...

Незабутня.

Глухої ночі в пізній час
На ліжку пишному ти спала...
Давно те діялось у нас,
Давно тії пори не стало!

По плечам марморним твоїм
Збігали коси, як потоки;
Нерівно полом'ям жарким
Горіли, завжди бліді, щоки.

Округ тебе чарівні сни;
Як вітреці в гаю, літали
Й на свято пишної весни
Іти з собою зазивали.

Тоді ввижалася тобі
 Квітками всипана дорога,
 Гаї, озера голубі
 І ярь широкого полога.
 Од того часу мрій святих
 Багато весен пролітало;
 А ні тебе ні снів твоїх
 Уже давно, давно не стало!
 Куди ж ті весни пронеслись;
 Куди ті мрії подівались,
 І де юнаки, що колись
 Перед тобою уклонялись?
 Тебе один я не забуду;
 Один я пам'ятаю милу.
 І що б не діяв, де б не був,
 Твою провідую могилу...
 Я довго плакав, та не став
 Даремно сліз гарячих лити,
 Як, все ізвідавши, дізнав,
 Що вік не солодко прожити.
 А як би йшли години злі?
 Так, може, й краще ти зробила,
 Що все забувши на землі,
 В могилі тихо започила!

До молодії.

В навечірню годину од шлюбу,
 В діаментах, у газі й квітках,
 Привезли тебе й гожу і любу,
 І веселу під батьківський дах.
 В сніжнобілі одягнута шати
 І в хитких померанцях вінка;
 Ти ввійшла у блискучі палати,
 Більш од кійла і біла й струнка.
 І як в синьому небі півночі
 Заколихані вітром зірки,
 Під габою горять твої очі,—
 Ті ж жарини огнисті й палки.
 Линуть всі до тебе привітати,
 Всі завидують долі твоїй;
 Стану й я тобі, мила, благи:
 Без скорботи життя і надій.

Виповняй твої, Боже, стодоли,
Звесели тебе щастям дітей,
Щоб не знала ти лиха ніколи,
Р. ні сліз, ні безсонних ночей.

Як же іноді, крадучись зтиха,
Уразить тебе смуток який,—
Пам'ятай, що бездольному втіха,—
То блискуча веселка надій.

Бережи ж ти надії щочасне,
Щоб, бува, їх слізьми не залить;
Бо як промнь їх теплий погасне,
О, тоді уже й краще не жити!

До чарівниці.

Ти гордуєш своєю красою,
Міччу чорних, блискучих очей,
Пишним сганом, густою косою,
Чистим мармором білих плечей.

Ти пишаєшся тим, що усякний
Не погляне на тебе дарма,
І що линуть до тебе юнаки,
Що ти владна звести їх з ума.

Знали й ми колись вродниць чимало,
І у їх грали іскри в очах,
Джерекгелями плечі вкривало
І коралі були на губах.

Теж саме, ті часи божевільні,
Вже покинутий їх черевик
Ми, палкі й необачно—прихильні,
Підняли б, щоб сховати повік.

Але млодість і пишную вроду,
Що, здавалось, їй мір не було,
Як листки у осінню негоду,
Бо-зна як і куди рознесло.

І в той час, як вони нами гралисьь,
Вже від їх утікала весна,
Біль плечей і коралі стиралисьь,
В джеркгелі плелась сивина:

О, багато з тих вродниць не стало;
А котрі до зими дожили,
Щастя їх, як нікчемного мало
На свій захід вони зберегли!

Раю й я тобі. дівчино пишна:
 Пам'ятай собі накріпко те,
 Що весна і весела й роєкішна
 Двічі людям у нас не цвіте.

Проживи її так, щоб зуміла
 І під старість згадати не раз,
 Як ти впору жила і любила,
 Мавши чистою душу в той час!

Черевички,

Як до милого ходила,
 Черевички я купила.
 Черевички з підківками,
 Та й натерпілась я з вами!
 Чорнобрива й білолиця,
 Як прийду, було, до Гриця,
 Черевички тільки рипнуть—
 Вже у його й двері скрипнуть.

Він ті двері відчиняє,
 А на мене поглядає.
 Черевички з підківками,
 Та й й натерпілась я з вами!

Як іти, було, зберуся,
 Все, немов, чогось боюся;
 А моя тим часом мати
 Почина мені казати:

„Доню, доню, в темні нічки
 Знапастиш ти черевички!“
 Мати правдоньку казала:
 Черевички я зтоптала.

Вже ж у їх не стало рипу,
 А у Гриця в дверях скрипу;
 Що ж подіялося з вами,
 Черевички з підківками?

Поки ви були новенькі,
 Був до мене й Гриць любенький;
 З того ж часу, як зтоптались,
 Щось та інше з Грицем сталось.

Черевички—невеличкі,
 Ви зтоптались в темні нічки,
 Та і все стопталось з вами,
 Черевички з підківками!

ДІВЧИНА.

Ходє дівчина в садочку,
Терен обриває;
Терен рученьки їй коле,
Аж кров виступає.

Зажурилася дівчина
Та й заголосила:
„Нащо мене мати моя
На світ породила?“

Породила та й кинула,
Кинула й забула,
Як в дубовій домовині
Рученьки згорнула.

А казала: Василечко
Любить мене буде!
Де ж той, мамо, Василечко,
Де він світом нуде?

Лежить моя хустиночка,
Що я вишивала,
Як я свого чумаченька
З Криму дожидала.

Дожидала, не діждалась:
Проклятая доля
Розвіяла моє щастя,
Як мак серед поля.

Кличу його, як рідного,
А він і не чує;
Чи він в лузі лугарює,
Чи він чумакує“.

Прилетіла зозуленька,
Сіла на калині;
Закувала жалібненько,
Та й каже дівчині:

„Не зови їх, дівчинонько,—
Мати не озветься
І чумак твій молоденький
Вже не одкликнеться.

Серед степу широкого
Любе він другу
Веселую паняночку—
Могилу крутую“!

Закувала зозуленька
Та разом де й ділась,
А дівчина рученьками
За серце вхопилась..

П і с н я.

Раньою зорею

Козаки вставали,
Зброю готували,
Коней посідлали;
Коники заграли,
Козаки майнули;
А за козаками
Й радощі минули.....

Де ж вона та стежка,
Що до хати йвася
Від мого садочка
Весело тяглася?

Все я виглядала,
Все я його ждала;
А тим-часом стежка
Терном заростала....

Вийду ж я у поле,
Та орла побачу;
Дику мою птицю
Вбачу та й заплачу.

Птице моя дика!
Полети по-волі
До мого Івася,
Що гуляє в полі.
Заклекчи з-під хмари,—

Він тебе почує,
Що його дівчина
Все за їм сумує.

А не схоче вчути,---
Ти вже догадайся,
Та до мене, орле,
Краще й не вертайся!

Кохання.

Любив козак дівчиноньку,
 Любив та й покинув;
 Пішов шукать лугариків,
 Пішов та й загинув.
 Ненадовго зійшлися ми,
 Серденько з тобою;
 Ненадовго зкохалися,
 Як риба з водою.
 Вгада орел, що й день і ніч
 Горлиці воркують,—
 Махне крилом, уб'є обох,
 Уб'є—і не вчують.
 Дізнаються вороженьки
 Про щире кохання,
 Піде слава, піде слава,
 Піде й нарікання.
 Отта, скажуть, дівчинонька,
 Що чорні брови,
 Не хотіла цуратися
 Чужої любови.
 Отта, скажуть, дівчинонька,
 Що карі очі,
 Прогайдала навик сором
 У темні ночі.
 Нашо було кохатися
 Нам, милий, з тобою,
 Нашо було дружитися,
 Як рибі з водою?
 Зав'янь, рута зелененька,
 Понад берегами,—
 Знапастила я славоньку
 Темними ночами.

Г а л я.

Полюбив я дівчину Галю,
 Що жила в зеленому гаю.
 Та й кохала ж парубка дівка,
 Рідная моя чорнобривка!
 Вороженьки нас не займали,
 Бо нашого щастя не знали;
 Тільки гай та небо й дивились,
 Як ми з моїм серцем любились.

Та згнула добра година:
 Вмерла моя вірна дівчина
 Я заприг волів своїх сивих
 Та й пішов орати по нивах.
 Ниви хліба нам не вродили:
 Бурьяни все поле покрили.
 Едарився я в Крим з чумаками:
 Чумаки вернулись з волами;
 А мої вози поламались,
 А мої воли згайновались.
 Як кинула світ моя мила,
 Доля моя в гай залетіла,
 Та й літа в зеленому гаю,
 Одшукує дізчину Галю...

Л и с т.

Довго я до тебе, Грицю, не писала;
 Бо не мала часу й писаря не мала;
 А тепер, робити ходючи по миру,
 Здобулась потрошку писаря й папіру.
 Та отсе й кажу я писарю писати,
 Що тобі уперше кланяються мати,
 Кланяються й батько щиро і низенько;
 Ще ж тебе вітаю й я, мов серденько!
 Змучилась без тебе, змучилась, нудьгую;
 Іноді заплачу, іноді сумую.
 Все б тобі у вічі пильно я дивилась,
 До твого личенька чолом уклонилась;
 Тільки не хотіла б де-чого казати,
 Щоб твого, миленький, серця не вражати.
 Та й мовчать не можна; ні, ніяк неможно!
 Хай би вже свекруха,—тож ятрівка кожна,
 Кожная зовиця,—всі ж вони кепкують,
 Нудно їм робити: сплять та порядкують!
 Наче тую квітку, і струнку і гоку.
 Брав мене ти в батька білу та хорошу;
 А тепер побачиш: очі ізмарніли,
 Руки від роботи схнули й почорніли!
 Брав мене ти бідну; але все ж я мала
 Скриню, худібчину і добра чимало:
 Два нових дукати, стрічки з кісниками,
 Сім разків намиста, перстник з камінцями.
 Все-ж вони забрали, ще й кожух забрали,
 Той, що як побрались, ми самі придбали!

На Кубань ішов ти, та й казав: „три годи
 Там я пороблюся, та тоді вже й годі!
 Заробивши грошей повернусь з чужини
 До тебе, моєї вірної дружини!
 Купимо ми ґрунту, хату у садочку;
 Житимем в одділі, наче у райочку!
 От уже, здається, й третій рік минає;
 Щож тебе і досі, голубе, немає?
 Ідь уже до—дому; я ж кажу, нужуся
 Жду тебе, серденько, жду і не діждуся!

Баю—баю.

Мати сина колихала;
 Колихаючи, співала:
 „Ніч заходе, треба спати,—
 Коло тебе рідна мати.

Я тебе нагодувала
 І сповила і приспала;
 Колишу тебе й співаю;
 Спи, дитино! Баю, баю!

Будеш ти рости помалу,
 І нікому на поталу
 Я не дам тебе, мій сину,
 Поки ляжу в домовину

Геть від нас усяке лихо;
 Хай круг тебе буде тихо!
 Над тобою я співаю:
 Спи, дитино! баю, баю!

Ти зростеш собі на славу,
 Будеш мати силу жваву
 І одягнешся в лудани.
 Кармазинові жупани.

А поки рости ти будеш,
 Та ту славу роздобудеш,
 Я не сплю, тебе качаю.
 Спи, дитино! баю, баю!

Я знайду тобі коханку—
 Чорнобривую панянку:
 Ожену тебе, мій сину.
 Та тоді хоч в домовину!

Спи-ж, нехай Господь з тобою!
 Ніч покрила землю млою.
 Ч че сплю, тобі співаю:
 Спи, дитино! баю, баю!

Н е н я.

Поле вранці на вгороді
 Зілячко бабуся;
 А між зіллям, похилившись,
 Спить її Маруся.

Чорнобрива та вродлива,
 Спить вона й не чує,
 Як її небога—неня
 Плаче та сумує.

Каже: „Спи, моя голубко,
 Спи, поки дівуєш;
 Пробіжать твої годочки,
 Так, що і не вчуєш.

Горечка тепер не знаєш
 Ти, моя дитино;
 Підеш заміж—наберешся
 Всякої години.

Істимуть тебе зовиці,
 Істиме свекруха;
 Злиднів повно, діти плачуть,
 Чоловік не слуха.

Всяке діло за тобою,
 І не стане мочі
 Все робити та робити
 З ранку і до ночі.

От і схилишся і станеш
 Ти, моя Маруся,
 В тридцять літ уже старенька,
 А в сорок—бабуся.

Так і-я, моя кохана,
 Поки діувала,
 Як той день, була хороша,
 Маком розцвітала.

Вийшла заміж—все минулось,
Вийшла та й пропала;
Ізгнунулась, ізмарніла,
Навіки пропала“!

А вродлива, чорнобрива
Спить—собі й не чує,
Як її небога-неня
Плаче та сумує.

Недорід.

Чом не спиш ти, сиротино,
В пізній ночі час?
Спи тихесенько, дитино:
Бог не спить за нас!

Вчора я проголодала
В горі та журбі,
Так тому і не давала
Молочка тобі.

Недорід у нас: нічого
Поле не дало;
А коли й зійшло у кого.—
Сонцем попекло.

Так тепер хвалити, Бога,
Царь звелів дарма
Дати хліба, скільки змога,
У кого нема!

Спи ж, мале моє тихенько;
Завтра про біду
Ми забудемо; раненько
В волость я піду.

Хай запише писарь в книжку
Позив мій, як зна,
То й мені дадуть потрішку
Борошна й пшона.

Я горща води нагрію,
Вкину голушок,
На підсмажечку олію,
Чи сальца шматок,

Втихомирся ж сиротино,
В пізній ночі час,
Та й засни, моя дитино:
Бог не спить за нас!

С О Н.

В пізній час важкої ночі,
В час злигодньої години,
Мама з горя і скорботи,
Прихилилась до одрини.

Прихилилася й забулась,
У дрімоті їй приснилось,
Що з її малими дїтьми
Несподіване зробилось.

Що лежать вони без руху,
Що огнем вони палають;
Що нещадної хвороби
Ліки вже не заливають;

Що вона прохала Бога
В світі все од неї взяти,
Що є краще й наймиліше,
Та дїтей її не брати:

Що вона їв лонь без жалю
Тепле серце .виривала
Розривала й небіжчатам
На допомогу роздавала.

Сон важкий її порвався;
Стрепенулась і жажнулась;
Краще б спала, не вставала;
Краще б більше не проснулась!

Я крізь мури кам'яні
Серце материне бачу:
Знав і я її злигодню,—
Сліз не стало, але плачу...

Ждала щастя ти багато,—
Щастя пилом розлетілось;
Стисни ж в лонях тепле серце,
Щоб до щенту не розбилось!

Ж М У Т О К.

Достав він схований свій жмуток
Давно пожовкнувших листів,—
Старий і дорогий здобуток
В безодню сплинувших годів.

Огнем палив той жмуток руки;
Бо беручи його він знав,
Що, повний тріпота і муки,
В останній раз його він брав

Ось розгорнувся лист закритий,
Дорогий лист про між всіми;
То лист од милої, облитий,
Колись гарячими слізьми.

Вона писала: „сонце сходе
І світ ясний на землю лле;
А по-над мною ніч заходе,
Що людям світу не дає!“

Вона йому казала: „друзе,
Веселий погляд мій погас:
В немічних грудях ние дуже
Важкою вразою підчас.

Ти знаєш сам, що в иншу пору,
Як сон очей, було, біжить,
Я без омани і докору
Уміла вірить і любить.

Тепер, коли—що ти згадаєш
Заглянуть иноді сюди,—
Свої лади не пізнаєш,—
Так краще чекай і не йди!“

І стиснув він листа рукою,
До його чолом припадав...
Що ж, мила здійлось з тобою,—
Пожовклий жмуток не сказав!

Н а в з а х о д і.

Боязна, як сарна та, вільна, без припини,
Я не знала в матері смутної години;
До колін спускала я косу мою чорну,
Мали мої оченьки силу необорну.
По своїй огряді я рівної не знала;
Все, що мене бачило, все я чарувала...
Все ж я й оддала тобі: коси мої чорні,
Руки любастровії, очі необорні,
Лоні мої білії, пишную огряду,
Серце незневірене, любовці й пораду.
Бачу, мов теперечки: зранку і до ночі
Все, було, ти дивишся в карі мої очі,
Все, було, жахаєшся,—не того, що любиш,
А того, що милую, може, ти загубиш.
Я ж до тебе линула, я не сумувала,
Що тобі і серденько й душу оддавала.
Важна й непозибкая, панна й господиня
В рям'я б одяглася я, наче та кметиня,

Тільки щоб розвагою бути тобі, милий,
 Скоро вже побіденний і осиротілий!
 От ми вже й побралися,--марне ми побрались!
 Чи не лучче б в каміню та замурувались?
 Все, чим одпочила я, чим жила з тобою,
 Скоро поробилося смутною маною.
 Віри ти не ймав уже щирій моїй мові,
 Слухав тільки злодіїв наклепи й намови...
 Все, що можна стерпіти: лихо, нехтування,—
 Все я перетерпіла, все до закінчання!
 Тільки вже тоді в тобі серце й закипіло,
 Як у мене в грудоньках та заклекотіло...
 От я і навзаході! дбай же домовину,
 Бережно клади в неї вірную дружину.
 Скоро моє серденько биться перестане,
 Холодом покриється чоло завітчане.
 Там я втихомирюся, там я відпочию,—
 Тільки вже візьму собі всю твою надію;
 Все візьму з собою я: коси мої чорні,
 Руки любастровії, очі необорні,
 Лоні мої білії, пишную огряду,
 Серце незневірене, любощі й пораду.

В і н о к.

Звитий із мирту дорогого
 З щиро—коханих квіток,
 Не коштуєш ти нічого,
 Наскрізь висхнувший вінок!

Ті листки, що зеленіли,
 Ті пестки, що як росли,
 Густо фарбами горіли,—
 І пов'яли, і посхли!

Але й досі пам'ятую,
 Ранок теплої весни,
 В небі зорю золотую,
 Гомін одуда й жовни.

Білу ніжку, що ступала
 Там на росяні грядки,
 Теплу ручку, що зривала
 Листя мирта і квітки:

Пишний кудель, що з вітками
 Ніжну шию обвивав;
 Біле чоло, що квітками
 Ти прихильно покривав...

Все годи взяли з собою
 Від щасливої весни;
 Тільки ти, вінок, зі мною,
 Заповіт старовини!

Автобіографічні поезії.

В дійсности у письменника кожна поезія більш—менш автобіографічна, як відбиток думки або почуття, і всі поезії вкупі певна автобіографія, коли є можливість прослідкувати за розвитком поета. Але першорядні, великі, поети не вкладаються цілком в рамку своїх поезій. У одних, як у Шевченка, життя відбилось в численних рисах, бо це бідолашне життя було вельми кольорове—Київщина, Петербург, Арад, царі, мужики, найкращі письменники, як Квітка, Жуковський, Куліш, Марко Вовчок, найкращі майстри, як Брюлов, Бруні—все відбилось в життєві творах поета. У других, як у Щоголіва, життя було через край одноманітне—брудна Чеботарська вулиця в Харькові, найблизча приходська церква, кладовище з могилами любих дітей, в найкращім разі Охтирка, річка Ворскло, і тільки. Врештіннів у поета було занадто мало. Для поширення їх не було умов у місцевім м'яккім громадському життю. В кінці життя зрідка трапились впливи, що до українського руху, напр. лекції Яворницького про Запоріжжя, котрі зацікавили поета. Недивно, що власне автобіографічних поезій у Щоголіва обмаль. Він не любив про себе оповідать, окрім висловлювання горювання з-за дорогих сімейних могил.

В поезії „Батюшка“ Щоголів мимохідь висловився про свого діда. в „Ікона“ про свою мати; в „Пісня юнаків“ і в „Братерство“ пролунали далекі спогади про університетське життя; далі йдуть дуже численні й сумні похоронні і смертні почуття і думки. В „Вітер“ 1881 р. поет висловив, що бурі надломилі йому серце, і його навіки вкрило „чорне запинало“. Ще з перших кроків літературної творчости він вдарився в сум, в песимизм; потім „чорне запинало“ заняло першорядне місце: за що він не брався усе огортав у „чорне запинало“.

В виданнях „Ворскло“ і „Слобожанщина“ занадто сумних поезій 37 (на стор. 61, 84, 141, 138, 99, 62, 139, 89, 121, 135, 60, 141, 119, 78, 53, 63, 65, 46, 118, 127, 49, 24, 73, 125, 161, 58, 133, 73, 131, 137, 139, 57, 123, 128, 106, 6). В цім виданню частина їх відійшла в відділі історичний, промисловий і інші. В автобіографічнім zostались найбільш особисті, що криються в сімейних обставинах поета. Призвикнув з

малих літ до сумування в поезії, автор часто переносить його навіть на зовнішню природу, напр. в „Рокіта“. Поміж поезій з „чорним запиналом“ знайдеться дуже мало, дві—три, які звертають ще на себе увагу („Три дороги“, „Годинник“, „Жмуток“), а то усе занадто нудне, місцями навіть вороже до життя, напр. „Сподівання“ (все тлін), „Покій“ (тільки на кладовищі), „Хвороба“ (смерть краще життя).

Особливий відділ складають декілька поезій з поглядом автора на свою поезію—„До дітей“, „Зерно“, „Струни“, „Лебідь“.

І к о н а.

Малий і хворий я лежав,
Пригрітий теплою рукою
Моєї матері, і знав,
Що лихо коїлось зо мною.

Казали гойники смутні,
Що помігти немає мочи;
І в ту годину, як мені
Вже смерть заглядувала в очі,

Упала рідна до землі
Перед іконою святою
Й молилась довго; а далі,
З стіни несмілою рукою

Достягнувши тріпотно її,
Мені на лоні положила
І губи сціплені мої
Водою з свята окропила.

І щось невідоме тоді
Зі мною здійлось,—казали:
Ізникнув пал і як в воді
Мої одежини лежали.

Здавалось, камінь з мене впав,
Наліг на очі сон упертий,
І янгол весело літав
Над ліжком немочі і смерти.

З тієї пори не рік пробіг,
В недолях сила надломилась;
А я забудь того не зміг,
Як мати тріпотно молилась.

Весь повний віри я гляжу
 Й тепер на Божую ікону,
 І, як те свято, бережу
 Мою надію й оборону,

Х в о р о б а.

Підгорнувши невеличке
 Рученя під біле личко,
 У колисці, бачу я,
 Спить в палу мале хлоп'я.

Спить нерушно; тільки трішки
 Видно іноді усмішки
 На коральових губах:
 То над ним у Божих снах

Лави янголів літають,
 Звуть його і підмовляють,
 Щоб воно на крилах їх
 В сяйні кущі міст святих,

На землі забувши тіло,
 З ними весело летіло
 І на небі в хор святий
 Приложило голос свій.

і дитина вже хотіла
 Сісти янголам на крила,
 Та зирнула, аж воно
 Над колискою давно

Мати, бліда й недвижима,
 Впившись темними очима
 В його очі, вся німа,
 Ручки й ніжки обійма.

Сина кинула хвороба;
 Мати рада, не вподоба,
 Як його нагодувать,
 Як пригріти, як приспять...

І тепер, те невеличке
 Рученя під біле личко
 Підгорнувши, бачу я,
 У колисці спить хлоп'я.

Тільки першої усмішки
 На губах нема ні трішки;
 Але вже його не ті
 Сни привітують святі:

Вкрита тернами, убога
 Перед ним лежить дорога,
 Повна крем'яха, курна,
 І далека і страшна.

І хлоп'ятко пожаліло,
 Що воно не залетіло
 Од дороженьки тії
 У небесні краї.

Н Я Н Я.

В темний вечір зім холодних,
 В парту кинувши книжки,
 Ми збирались коло грубки
 Слухати няніні казки.

Надворі, було, хуртеча
 Та метелиця мете;
 За ворітьми коло вікон
 Сніг горбами наросте;

По задвірках круте вітер,
 Аж віконниці риплять;
 А у нас у грубці дрова
 І палають і тріщать.

От ми й кинемось на шию
 Нашій няні, щоб вона,
 Няня мила та хороша,
 Розказала нам, що зна,

Про Івашечка, про відьму,
 І про пекло, і про рай...
 І почне писати казка,
 Тільки слухай—не зивай!

А зіма змінила зіму,—
 Теж віконниці риплять;
 Теж горби високі снігу
 По-під вікнами лежать;

Теж збираємось ми вкупку
 І палає комінок;
 Та немає з нами няні
 І нема її казок

Де ж ти, няня, мила няня!
Йди нам казку говорить!
А братуха встав та й каже:
„Сійте, хлопці, подождіть!

Коло цвинтаря, я бачив,
Там могилка є одна;
А у їй і наша няня,—
Кажуть всі, що спить вона.

Так ходімо ми до неї
І до себе позвемо,
Варенухою напоїм
І вареничків дамо“.

—Підем, підемо до няні!—
Закричали ми в-одно;
А дідусь нам каже: „дурні,
А загляньте у вікно!

Бач, як круте! помоліться!—
Та й засніть—собі в теплі“
Ми й лягли, та тільки сльози,
По щоках у нас текли!

Пісня юнаків.

Ми до пристані пристали,
Ретязи з завіс упали,
Й наша Мати перед нами
Відчинила навстяж брами.

І ввійшли ми сміло в стіни
Світу й розуму храмину;
Почнемо ж тепер орати,
Щоб жнива колись зібрати.

Розум наш жадає світа,
А душа-тепла й привіта;
Слава ж тім, хто нас освіте
І пригріє і привіте!

Але книжка—лід холодний,
Хліб зацвівший і незгодний,
Як-що серце без призору
Зароста в холодну кору.

Так і дяка ж вічна буде
Тим, хто й в серце не забуде
Нам хоч краплю правди влити,
Щоб і ми змігли любити.

Що юнаків жде на світі
 По-за стінами освіти,—
 Шлях легкий, чи темна доля,—
 Пробачать не наша воля.
 Та й не станем пробачати,—
 Всяк повинен ¹⁾ чергу мати:
 Холод старісти старому;
 Необачність молодому!
 Нал'ємо ж до краю келих
 І в годину мрій веселих
 Скажем: bene studeamus!
 І згадаєм gaudeamus!

Братерство.

Взічливу й безсумну я згадав давнину:
 З вірою в високе ми ішли в храмину
 Розуму й освіти, в ту щасливу пору,
 Як не знав серце смути, ні докору.

Млоддю і цвічезем ми тоді пишились,
 В стекла веселкові в—осліпі дивились:
 Фарбами з бакану, ярі і цінобрі
 Пенз ль краєвиди нам писав на обрі.

Як в огню, на скелях вежі підіймались;
 В оболоках легких кораблі качались;
 На високі гори налягали гори;
 Верх їм корунили лаври й сікомори...

Більше а ніж себе других ми любили;
 Бо гарячим килнем сили в нас кипіли;
 І не раз здавалось, що такій омані,
 Скільки б не жили ми, то не буде грані.

Ледве ж по-за нами здалечились стіни
 Нашої святої й чистої храмини,
 Зараз стуманіли, смеркли і побились
 Стекла, скрізь котрі ми в осліпі дивились.

Кожному упала нарізна дорога,—
 Смілому багата, смирному убога:
 Беркути відразу вдарилися вгору,
 Полапцем полізли равлики у нору.

¹⁾ В рукоп. „Кожний винен“ поправлено в 1 вид. „Всяк повинен“. Ред.

Незнать ніч за ніччу, день за днем летіли,
Сильні собі гнізда високо мостили
І, порвавши зразу спільність панібратства,
Вдарились до мочі, шани і багатства;

Опісля ж, як з меншим иноді стрівались.
То й признать при людях злидаря боллись:
Так орел, осягши скельної вершини,
Дивиться зневажно на малі тварини.

СПОМИНКИ.

(На могилу Н. Ар. Кул-ва).

Північний край, сніги родини,
Убоге зело сірих нив
На синє небо України
Ти в ранню пору помінив.

Сам з інших звичаїв і стану,
З душею щирою в той час,
Не по користь і не по шану
Прийшов ти здалека до нас;

Але, як щирий син природи,¹⁾
Любив ти розкіш наших нив,
Річок прозорних чисті води,
Холодну темряву лісів.

О, скільки ми разів стрівали
З тобою зорю з темних гір
І в південь пристані шукали
В захисті нетрів і озір!

Палацу панського руїни,
Стара папирня на воді,
Вербовий човен, млин. долини—
Тягли до себе нас тоді...

Так і тебе нема вже з нами!
Захистя інше ти знайшов
І не веселими стежками
Свою крайницю перейшов.

А наша трохи запізнилась
Черга; та й наш не довгий час,—
На небі зірка закотилась:
Де крайниця і до нас!

¹⁾ В рукоп. „Існий син ізроди“; справлено автором в першій виданні в „Ширій син природи“ Ред.

Три дороги ¹⁾.

На-світ прийшов я, щоб в світі змігти
 Легшу дорогу до долі найти.
 Дітство пробігло, і з рідної хати
 Весело вийшов я долі шукати.

Вийшов, та й бачу, що прямо зпід ніг
 Шлях у триручча далеко побіг...

Думаю: як би щасливу дорогу
 Вибрати з трьох, що лягли по пологу?

Взяв я правою і єю пішов
 Сміло, мов тут уже й долю знайшов.
 Пахло весною, земля парувала;
 Крізь її кору трава пробивала

Жилки листочків своїх молодих,
 Вохких і сьйних од рос золотих;
 Хмари по синьому небу не плили;
 Снігом холодним яри не білили;

З норок глибоких до теплого дня
 Лізла купками мала комашня...

Далі ішов я: озера блищали;
 Крилами крячки об воду черкали,

Проліски лізли крізь корні вільшин,
 Лист пробивався із сірих стволин...

Бачу й дивуюсь: що далі, то більше
 Стали ярини й жита зеленійше,

І починає трава до колін
 Лізти по взбіччах веселих долин.

Прямо іду я, дохожу до гаю,—
 З гаю веселого, наче із раю,

Теплим подуло в мене вітерком,
 Вкрилося листями древо кругом;
 Сонце весняне світило і гріло,
 Рослінь з землі і тягло й золстило;

Тисячі пташок в убранні весни
 Пісні тріщали свої голосні

І величання природи вражали
 Тими піснями, як вмiли і знали.

Думи мутилися, кидало в жар...
 Повний святих і невідомих чар,

Далі б ішов я, так ось перед мною
 Шлях заставлявся крутою горою,

Й ходу крізь неї ніде не було...
 Щось мене сумом і жалем взяло

¹⁾ Вперше було надруковано в галицк. „Зоря“ 1895 р. № 1—2 Ред.

І, як крізь сльози, душі говорило:
 „Все пропадає, що серце любило!
 Думку про весну од себе жени,—
 Вдруге не вбачиш своєї весни“¹
 Треба було мені знову вертатись,
 Іншого шляху до долі питатись.

Я і вернувся, триручча знайшов,
 Ліву дорогу узяв і пішов;
 Сонце над нею пекло і горіло,
 Рослинь без жалю, як кипнем, варило;

А ні хмаринки, нема й вітерця;
 Вохкість сцілюща не йде з озерця;
 Те, що недавно з землі вилізало,
 Витяглось вгору і спить починало.

Йшов я все далі. Зелені жити
 Силу з землі перестали тягти;
 Вниз похилилось високе колосся
 Й золотом з верху до корня взялося.

Спішно піднявшись на ранній зорі,
 З косами йшли на жнива косарі;
 Коси від жодного маху блищали.
 Різали колос і дзвінко бряжчали.

В поле далеко веселі й гучні
 Дужих в'язільниць летіли пісні...
 Потім вже й коси бряжчать перестали;
 Важко у копи снопи полягали;

Й ті, що колоссям пишались, лани
 Спали в сухій і убогій ¹) стерні..
 Далі не йшлося; та вже перед мною
 Й шлях заставлявся ²) крутою горою..

Де ж воно літо? І літо пройшло!
 Щось мене сумом і жалем взяло
 І, як крізь сльози, душі говорило:
 „Все пропадає, що серце любило!

Шлях ти далекий зробив; та дарма!
 Долі твоєї тут, мабуть, нема!“
 Жаль було й літа; а треба вертатись
 Іншого шляху до долі питатись.

Я і вернувся, триручча знайшов
 по середній дорозі пішов...

О, то найгірша тяглася дорога!
 Вкрита грудками і зелом убога,

Вся у тумані, кальна і смутна,
 Не звеселила б нікого вона!

¹) В рукоп. „заблідій“; справлено самим автором. Ред.

²) В рукоп. „постилався“; виправлено в 1 вид. Ред.

З поля вже забрані жито й пшениця,
 Даве стодоли багата пашниця;
 Ключ за ключем голосних журавлів
 В вирий далекий давно пролетів;
 Гнеться під вітром вершина дубова,
 Плаче й сумує за літом діброва;
 Плаче й сумує діброва, а сніг
 Білою скатертю по полю ліг..
 Вітром і холодом дише від його,
 Втішити серце не знайдеш нікого.
 Серцю прихильних немає уже;
 Що ж після нас прийшло,—те нам чуже.
 Все нам чуже тут-природа і люде:
 Холодно, темно і сумно усюди!
 Гони пройшов я і взяв мене жах:
 Вмить перенявся холодний мій шлях,—
 Край його чорна бескеда лежала
 Й темрява землю кругом облягала.
 Іншого шляху я більше не знав
 І над безоднею каменем став;
 А невідома, таємная сила
 Із-за безодні мені говорила:
 „Долі позаду ти більше не жди,
 Через безодню безбоязно йди
 І не жахайся тієї дороги,
 Що поведе тебе в інші пологи!“
 Глянув я прямо; а прямо зорить;
 Віра веде мене в світ, що горить..
 О, як би там та не стало зоріти,—
 Краще було б нам і в світ не ходити!

Г О Д И Н Н И К .

В високій горниці моїй,
 Годинник ржавий і старий,
 За двірьми виснеш ти. Наш дід
 Назад тому багато літ
 Тебе в цім місці прилучив,
 Щоб ти годину нам лічив.
 І довго виснув ти у нас
 І вірно дзенькав жаден раз.
 Удень ти дзенькав і вночі,
 Все стрілки далі ведучи,
 І під ходу твоїх коліс
 Кріпких безбоязно я ріс.

Весела чиста і ясна,
 Як сон, пройшла моя весна,
 І літо все те принесло,
 Що можна прагнути було
 Я вірно з ранньої зорі
 Робив до пізньої пори;
 Бо знав, що все, що не робив,
 Робив на тих, кого любив,
 І не хотілося мені,
 Щоб тії ночі, тії дні
 Минали в безр'ік; я благав,
 Щоб ти коліс не повертав,
 І щоб твого вагадла дзик
 Нечутний був мені повік.
 Але ти слухать не хотів,
 Все стрілки чергою вертів;
 А під ходу твоїх коліс
 Бурун добу щасливу ніс.
 Одну за другою я брав
 Свої перлини та ховав
 В землі, поки переховав
 Все, те, що в світі миле мав.
 Тоді, і ржавий і старий,
 Укритий пилом і німий,
 Ти кинув дзенькати зовсім,—
 Хоч я й прошу тебе об тім,
 Щоб стрілку далі ти вертів,
 Та ту хвилину швидче бив,
 В котру і я під пізній дзик,
 Зрадів би змовкнути навік!

Л е б і д ь .

Гордовитий, повний сили,
 Розсікаючи траву,
 Плавав лебідь білокрилий
 По глибокому ставу.
 Й пливучи під темним дахом
 Вільх і аїра кущів,
 Все чогось ховався з жахом
 Від таких же лебедів.
 І як в вирій в пору ранню
 Гурт лебедячий летів,
 Він немерзнучу ковбаню
 Покидати не хотів.

Плавав лебідь на роздоллі;
 А щоб вирія знайти,
 Прагнув тільки волі, волі,
 Та спокою в самоті.

Не журилась птиця дика,
 Що за днем то день і гас,
 Як згасає все одвіка;
 А прийшов останній час,—

Заячав мій лебідь білий
 Вгору голову підняв,
 Стріпонувся і без сили
 В хвилях крила розпластав.

Так, в той час, як настагає
 В самоті його кнець,
 Гордовито умірає
 Непривітаний співець.

Погляди Щоголіва на власну поезію.

Щоголів на початку „Ворскло“ 1883 р. поставив поезію „Струни“, а на початку „Слобожанщини“ 1898 р. „Багато мочи і краси“, яко провідні по думках, відокремив їх хронологічно від останніх. Цікаві ці поезії тільки, яко відбиток поглядів автора; штучно для того пристосовані обидві поезії належать до слабійших творів, як з художнього, так і з побутового погляду; в провідні вони не ввійшли, бо не тільки не поширюють розуміння про поета і поезію, а навпаки збивають читача з пантелику обіцянками, які в дійсності в творах Щоголіва не виправдані, і з вадами в мові і виразах, яких нема в інших його поезіях.

В „Струни“ поет присвячує свої поезії людям неволі і горя, безщасним зроду, непривітаним дівчатам, сіромам, що тиняються підтинню, позаяк поет бачив „як сильні правду бішено топтали, як у бідного багаті крихту виривали“. Після такого вступу легко подумать, що творчість Щоголіва збудована на громадських мотивах, але в дійсності Щоголів стоїть далеко від „гражданської поезії“. Пролетарського у нього обмаль. Скарги і жалі мають штучний вигляд, та і мало їх. В складі його розуму і характеру дуже мало лірики. Щоголів людина обміркованого, почасти холодного епічного силаду. Як епікові йому особливо удаються малюнки з природи, історичні спогади про старовину і побутові етнографічні риси.

Провідна поезія в „Слобожанщині“ „Багато мочи і краси“ теж не з кращих. Поет каже, що хоч і багато мочи і краси в горах сумного Тироля, в тропічних лісах, в країнах пальм, але він не йде до них, бо йому ближче українська природа, бо свої ми маємо краси.

В чарній природі України:
 І ті ж тропичні (?) ліси
 З багатолістими деревами,
 І той же вітер над пісками,
 І в нетрях вохкість і покій,
 І спеку сонця в день палкий
 По над безкрайними степами.

В передмові до „Слоб.“ Щоголів ближче підходить до цієї теми, кажучи, що оглав його першого збірника „Ворскло“ був „долгомъ памяти и благодарности поэтической рѣкѣ, орошающей волшебныя по своей красѣ мѣстности, родной рѣкѣ, вспоившей и вскормившей мое дѣтство, отрочество и юность и вдохнувшей въ меня первыя поэтическія мысли“.

Хоч українська природа в творах Щоголіва найшла гарний вираз, але вона не займає домінуючого місця. Поезія „Багато мочи і краси“ ніби пробачення поета, що він не займається де-чим кращім і більш величним. Поруч з поезією „Ялта“ вона має автобіографічне значіння, але нема ніякої рації відокремлювати її як головне або по думці провідне. Далеко міцнішим і кращим стає поезія „Родина“, з тою же провідною думкою.

До дітей.

Господь талан мені послав
 Розумним словом володіти,
 Щоб я народу повідав
 Із серця вирвані завіти.

І попливли мої пісні
 Узькими стежками в оселі;
 Але були вони смутні
 І, як те горе, невеселі.

Я дочувавсь, що про їх
 Почнуть між миром говорити,
 І вбачив диво: силу тіх
 Журних пісень пізнали діти!

Коли траплялось в інші дні
 Мені в хоромину вступати, ¹⁾
 До мене кидались вони
 І силкувались щебетати,

Як ткач над цівками згинавсь,
 Як схла дівчина, мати билась;
 Трудівник щастя добувавсь,
 А щастя геть—кудись котилось,—

¹⁾ Так в рукопису. В перш. виданні „вложати“. Ред.

Котилось безвісти; а він
 Читав на аркушах недолі,
 Що, опріч його, не один
 Несе хреста по Божій волі.

Я знаю, діти: се зерно
 На вашій ниві сил не страте;
 Рясне стебло зростить воно,
 Щоб жниво виросло багате.

І хай Господь вам пору дасть
 Не ту, що наші діти мали,
 Як нерозумно у напасть
 Нізащо лізли й пропадали.

Коли ж пройти лучиться вам
 Помимо лірника могили,
 Скажіть: „жадав він щастя нам,
 І ми пісні його любили“!

Колодязь.

В жадобі змучений, утомлений від спеки,
 З домівки рідної ти йдеш в краї далекі,
 Так заверни мерщій сюди
 Напитись чистої води.

Дивись: мій простий зруб із дерева старого;
 Ні мрамору мені, ні спижу дорогого.

Ніхто ніколи не приніс,
 Щоб струмень мохом не заріс;
 Але спокійно глянь у глиб мою безмірну,
 Щоб вбачить воду в їй холодну і прозірну,
 Якої довго будеш ти
 Шукать, щоб в мармарах знайти.

Ні в ходниках льодниць, ні в льохах непроглядних
 Ніколи і ніде з посудин виноградних
 Вина такого не текло.
 Щоб більш від неї сил дало.

І буде та вода і чиста і сцілюща,
 Поки круг мене ліс, яружини і яуща;
 А зроби стежку чоловік,—
 І я потрачу силу лік.

Він береги мої, тепер травкою вкриті,
 Вмурус з каміні, з далеких скель відбиті,
 І крати тут постановить,
 Так мулом воду забагнить!

Ти правди і добра ідеш відсінь шукати;
 Так слухай! маю я тобі провіщувати:

Багато світла стратиш ти,
 Поки їх трапиться знайти
 В хоробах, фарбами і золотом покритих!
 Шукай ти їх у тих, таланом непригритих,
 Хто сам шукати їх любив,
 Поки лихтарню не розбив,
 І в кого серця ще ні мармори, ні крвати
 Від неба чистого не стали закривати;
 А дна душі його повік
 Глейовий мул не заволік!

Струни.

Проліта мій вік, як буйний
 Вітер понад морем,
 Бідний долею ясною
 Та багатий горем.

І дивлюсь я округ себе
 Од краю до краю:
 Що ж там милого знайду я,
 Що я там згадаю?

Бігли годи, як ті води
 По долині плача,
 І кропила ту долину
 Скрізь сльоза гаряча.

Бачив я, як сильні правду
 Бішено топтали,
 Як у бідного багаті
 Крихту одривали;

Як сірома попід тинню
 Згорблена тулялась;
 Над роботою за скибку
 Кровью обливалась;

І як мати неодмовна
 Хворую дитину,
 Пригортаючи до серця,
 Кутала в ряднину,

Як ту вродницю побідну
 Лихо заїдало
 Й молоде та пишне тіло
 Дарма пропадало.

Все я бачив; од усього
Серце надривалось,—
І тоді журливе слово
На папір прохалось.

Не тобі я, добродію,
Ситий та щасливий,
Друковатиму мій гомін
Щирий і мисливий.

Щоб тобі його утямить,
Щоб з ним одружитись,
Треба знову без сорочки
На світ народитись.

Це ось вам: безщасний зроду,
Неодмовна мати,
Непривітана дівчино,
Я почну співати.

В мене струни, повні гарту,
Кожному не грають;
Так зате кого й полюблюють—
Дуже привітають!

Зерно.

І даючи тобі талан до ліри,
Господь сказав: „гляди—його не згай!
Не в сторону добра, надії й віри.
Ти йдеш в гріхи давно погрузший край.

Не кукіль Я даю тобі нікчемний
І не пергу, занедбану давно:
Дарунок Мій високий і тавмний—
Просіяне і вимите зерно.

Неси його хоч в поле, дроком вкритє,
Посій його хоч в дикі бурьяни,
І хай воно, водою неполите,
Вкриватиме нерушені лани.—

Але така в йому велика сила,
Що дасть воно коріння і бростки,
Щоб в літній день вся нива зеленіла
Й сповнялися мукою колоски“.

І гордий тим дарунком надзвичайним,
Котрий Господь тобі на долю дав,

Ти кожен день горів огнем потайним,
Як в дикий степ зерно своє кидав.

А круг тебе ішли народу чати,
Й сміялися, що сів ти не так,
Щоб сіяво годилося пожати,
І колос мав і залюбок і смак.

Ти слухав їх, та ні ваги, ні міри
Занедбаним тим ричам не давав,—
І що народ без серця і без віри
На річ твою сказати б краще мав?

Тепер важке життя твоє скінчалось
І попіл твій земля собі бере;
Але в піснях душа твоя зосталась
І голос їх ніколи не замре.

Як струмень той, що вирвався зпід скелі,
Вони уже не вернуться назад
І потечуть, смутні і невеселі,
До дна душі і юнаків і лад!

А сі колись твій неумовкний голос
Постережуть, щоб дітям передать,
І з году в год зерном багатий колос
Почне лани родючі покривать...

«Ч о р н е з а п и н а л о.»

В поезії „Вітрові“ Щоголів означив, що його серце „перегоріло“ і вкрило його „чорне запинало“. Ця сумна тінь йшла за ним, починаючи з молодих його років. Вона вже стояла, над поетом в 1842 році коли йому було біля 20 років, у його російських поезіях, і в перших десяти його українських поезіях, і запанувала в кінці життя, здебільшого в наступних поезіях:

Вітрові.

Вітре буйний, непощадний!
Маєш силу ти велику:
Через степ, діброви й море
Дмеш і крутишся одвіку.

Як солону, серед лісу
Дуба з корінем положиш;
Я ж один стою нерушній,—
Ти зломить мене не зможеш.

Ревучи, великі бурі
 Понад мною пролетіли,
 Та зігнути не зігнули,—
 Тільки серце надломили.

Студень дує округ його,—
 Бо йому минуло літо;
 Чім воно розкошувало:
 Цвіт і корінь—все побито!

Що-ж, воно й перегоріло
 І, як золото, чисте стало;
 Так зате його навіки
 Вкрило чорне зипинало...

П о п і л.

Я не дивуюся тому,
 Юначе, силами багатий,
 Що ти весіллю одному
 Радів би віки слугувати;
 На те в тобі і кров кипить,
 На те твій вид здоров'єм дише,
 У очах полон'ям горить,
 І сила грудями колише.

Але той бішений поток
 Несе і радощі, і скруту,—
 Так пий з його сцілющий сок
 І геть розхлюпуй злу отруту.

Направ свій човен так, щоб він
 Не в нетри плинув по потоку,
 А ніс тебе в раї долини,
 У пристань тиху і глибоку...

І довго, довго човен біг,
 Все між безоднями хитався,
 Поки до пристані настиг
 І вітром більш не колихався.

Там подорожній захотів
 Зирнуть на кинуту країну,
 Та і жахнувся: ряд годів
 Поруйнував його родину.

Де ділись ті, що силу й міч,
 Мов що нікчемне, розкидали;
 Що ніч у день, а день у ніч,
 Як божевільні повертали?

Де ті, що шаною жили
І перед владою вклонялись,
Хіття до праці не несли
Й по горло в золоті купались?

Пропало все воно в гурті:
І шана й влада, міч і сила,
Без міри золото, та й ті,
Що всім безсумно володіли.

А хто жадав собі за смак
Згинати спину перед сильним,
Уже не в'ється, як черв'як,
Над його попідом могильним!

Г р а л о .

Я нераз тобі казала:
„Милий, серця не вражай!
В йому струни з шовковинок,
Так, не вмючи, не грай!“

Ти не слухав: переборів
Золотих не розбірав,—
Необачно бив по струнах,
Аж поки їх не порвав.

Так скажи їм щоб заграли,
Як попереду!—Дарма!
Грало теж, та одголоску
В струнах порваних нема!

Г о р а .

Стоїть гора високая,
Та й світ заступає,—
Кому ж воно той Божий світ
На світі мішає?

Гора моя, гора моя,
Гора крутобока!
Аж в небо ти змагаєшся
Як дума глибока!

Простір тобі великий є,
Та й нам його треба;
Не застуй же вершиною
Ні сонця, ні неба,

Щоб можна їм і нас було
Теплом обливати:
Обридне ще й в сирій землі
Без світу лежати!

С п о д і в а н н я .

Бачиш сам ти, що діється в світі негарно,
 Що ти ждеш про людей чогось кращого марно;
 Що де щастя одному іде крадькома,
 Там бездольним і згибшим і ліку нема!

Ось народ поуз нас прохожав юрбою:
 Ні у кого не лиснуться очі сльозою;
 Наче весело всім, і ніхто напоказ
 Не несе своїх лютих, задавнених враз.

А розкрий сьому мирові глибоко груди,—
 Й з дріготою побачиш ти ледве не всюди
 Коли-що не скорботу і проклін біди,
 Так безвірного віку болячок сліди...

Перед мною повиснув проклятий малюнок,—
 Бачу: білний таскає убогий оклунок
 І, голодний, йдучи повз крамниці добра,
 Повний задрісти, в сяйне вікно зазира.

Сей змінив на домівку і шани і владу,
 Щоб знайти біля коміна тишу й пораду;
 Він сімі свій серце і душу оддав,
 Та й не счувся, як рідне за рідним зховав.

Божевільна повія говоре: й без Бога
 Все однакова буде у тебе дорога;
 І юнаки, почувши такий заповіт,
 До пістоля несуть нерозцвівший живіт.

І не стануть щасливі вдивлятись до лиха,
 Що в могилу жене нерозумного зтиха:
 Вік такий, що їм тільки у золоті рай,—
 І кричать вони: золота, золота дай!

А ти весело кажеш, собі на утіху,
 Що не всеж керувати бездоллю і лиху;
 Що віки проминуть і настане пора
 Правди, любощів, тиші і згоди й добра;

Що під скирдами хліба стодоли погнутья,
 Що медяними хвилями ріки польютья:
 Що обіймуться люде і, наче брати,
 Один одному будуть на поміч іти...

О прозорник! дивлюся я, повний жахання,
 На хитку твою віру в свої сподівання:
 Не віки проминули, як світ наш стоїть,
 А добро тобі в супрiч від світу біжить.

Але хай би і світ досягнув тії грані,
 Щоб побігли по каміню ріки медянi,
 Так навіщо мені те, що буде в той час,
 У який тільки попiл зостанеться з нас?..

Р о д и н и.

Не блещало сонечко,
 Місяць не дививсь,—
 Дощ ішов і вітер вив
 В мить, що ти родивсь,

Мати молода твоя
 Не знесла родин;
 Так тепер і підеш ти
 По-світу один!

Взяв тебе маленького
 На руки отець;
 Гляне то на тебе він,
 То на той стіпець.

Де його хорошая,
 Милая лягла,
 Що от-от нема того
 Й часу, як жила.

Сльози покотилися
 З його темних вій,
 Щоб засхнути краплями
 На щоці твоїй.

Напоїли роменом, |
 Сповили тебе
 В пелюшки шовкові,
 Кволе та слабе.

Ніч ішла, як всі вони
 Безперіч ідуть,—
 Одному—щоб мучитись,
 Другому—заснуть.

Так і ця ніч рівною
 Не усім була:
 Без кінця в хоромину
 Мук вона внесла.

Вранці сонце виплило
 Колом золотим,
 В сумний зал ударило
 Промінем ясним.

Світ і на покійницю
 Блиснув із вікна:
 Бачилось, що з мarmору
 Вилита вона.

Чоло без морщиночки,
 Чиста і свята;
 Тільки наче блідні
 Мовили уста:

„Чим же я тут—вродниця—
 Винная і як,
 Нащо і для кого це
 Здіялося так?“

Н а м о г и л і.

В понеділок хлопчика люди поховали;
 Ім воно чуже було, так не сумували.
 Доле нещасливая, бідна сиротино!
 Нащо вас у содом цей кидають, дитино?
 Бачу, як на світ тебе мати породила;
 Бачу, як ти маялась і як започила.
 Бачу й твою слободу: онде під горою
 Вулиця послалася стрункою прямою;
 Хата у веселому, тихому садочку,
 Верби над колодязем, хлівчик в холодочку.
 Хто подума: гарно тут? Ні, воно погано!
 Ляжете опівночі, встанете ви рано;
 Батько ліде на поле, мати на вгороді;
 „Доню, кажуть, день уже, гаяться годі“.
 Діти прочуляються, Істи й пити просять;
 Істи дати нічого, так вони голосять.
 Холодно та голодно; горе та робота;
 Лихо неперестанне, злидні та голота...
 Тут нате і ти, хлоп'я, у дочки вродилось;
 Все тоді на неї там грімом напустилось:
 „Йди від нас; не хочемо правити хрестини;

Бачити не можемо ми цієї дитини!^а
 Плакала ти, плакала, нила, сумувала,
 Та уже як сльози ті всі повиливала,
 Оддала ти хлопчика людям годувати,
 А сама ударилась в город мамкувати.
 І дитину наймити добре доглядали:
 Тільки що на вулицю геть не викидали.
 От воно тут важити довго й не схотіло:
 З голоду та з холоду так і захиріло..
 Збігались хазяїни, шлють свою невістку,
 Щоб ішла до матері та несла повістку.
 „Треба, кажуть, правити поминки хорощі,
 Так скажи ти пробі їй, щоб давала гроші!“
 Вчула мати вістоньку та й заголосила,
 До-господи кинулась, билась та просила:
 „Рідная голубонько, серденько—паньматко!
 Одпусти в село мене поховать дитятко!“
 Пані як розходиться,—зразу до одказу:
 „Ти сюди ще, каже їй, занесеш заразу!
 Грошей так я дам тобі: з ними і без тебе
 Справляться з дитиною, зроблять їй—що треба“.
 Сім цілоквих всунула матінка невістці;
 Просе, щоб хоч труночку збудували дітці;
 Щоб покрили хусткою рученьки біленькі,
 Вбули в черевиченьки ніженьки маленькі.
 Як вернулась в слободу з города невістка,
 Одвіча: „однесена матері повістка.
 Так і так казала вам: добру душу майте,—
 В черевичках хлопчика, в трунці поховайте“.
 — От іще вигадусь трунку й черевики:
 Мов би то прислала нам тисячі великі!
 Там нема заперту їй трунки витівати;
 Лучче, як сховаємо, будем поминати!—
 Так тебе, малесеньке, тут і закопали;
 Грошики, як слідує, вірно поділяли:
 Копу поєдналися батюшці—попові,
 Другу копу нарівно дякону й дякові;
 А що зоставалося так про те казали:
 „Нам воно за тебе—що ямку ми копали!“
 Та з горища витягнувши боклаг здоровенний,
 „Збігай лиш, невістонько, кажуть, в обчественний!“
 І невістка збігала. Як вчала ж горілка
 Безперіч дурити їм мозок з понеділка,
 Так вони все плакали, боклаг обмивали.
 Цілий тиждень хлопчика п'яні поминали...

Похорони.

Ишов я по городу в грязь і негоду;
 З хмар безперестанно дощ хлюпотів
 І не стрівалось нікого народу,—
 Вітер холодний гудів, та гудів...
 Тихо з-за шпилью на биту дорогу
 До кладовища повертував віз;
 Бачу: труну, неприкриту й убогу,
 Хлопчик-погонич на йому повіз.
 Прості і бідні були похорони:
 До упокою їх причит не вів,
 І не співали, не били й у дзвони;
 А ні хреста, ні святих корогвів.
 Тільки й родини труну провожало,
 Що, дріжучи під дощем, до кісток
 Змокше дівчатко її обіймало,
 Мов ту гіллячку засхнувший листок.
 Повоз доїхав як-раз до могили,
 Грабарі стиха труну підняли,
 Бережно в землю її опустили,
 Яму зарили і горбик звели.
 Дівчинка мовчки і бліда стояла,
 Поки не вкрили могилу аж вкрай;
 Тільки ж що вкрили, як камінь, упала
 Й крикнула: „матінко рідна, вставай!“
 Галасу дитського мати не вчула,—
 Так і замер він проміж домовин,
 Й знову підвода назад, повернула
 В клекіт щоденний мурованих стін...

Вродниця.

Раз я вийшов в город, йду по пішомуду;
 Всякого багато тягнеться народу...
 Бачу—по дорозі сосну розкидають;
 Кажуть—молоде щось завтра поховають.
 Здалека од церкви дроги од'їздили,
 Півчи у киреях з цвинтаря спішили.
 Я ввійшов у церкву. Вийшли з неї люде;
 Попід сводом стало пусто й тихо всюди;
 Тільки в ризах дякон псалтирі читає,
 Та висока свічка в ставнику палає.
 Онде катафалок, фльоресом оббитий,
 До землі шовковим килимом покритий,
 І труна на йому пишна та багата,

В золото і синій оксаміт убрата.
 Хто ж од землі взятий в землю і вернувся?
 Я в труну багату глянув—і жахнувся!
 Біла, як любастер, в білому одіта,
 І поверх парчею срібною покрита,
 Тихим сном навіки вродниця заснула,
 Хрест собі на лоні міцно пригорнула.
 З голови на плечі коси розпускались,
 Із очей на волю сльози не прохались;
 Тихого покою смерть з лица не зтерла,
 Щось недосказане на губах замерло...
 Серце надривалось, вірить не хотіло,
 Щоб душа безсмертна кинула це тіло!
 Так би і сказав їй: годі почивати,
 Встань та йди, цариця, світом керувати!
 Тільки смерть нещадна не така сила,
 Щоб вертала те нам, що вв'яла могила
 І ці не верне. Вранці сонце встане,
 Весело у церкву скрізь вікно погляне,
 Стіни, катафалок—все кругом освіте.
 І красу безживну промінем привіте.
 Що ж, чи так над нею весело світило
 Сонце з небосхилі і тоді, як тіло
 Молоде й огрядне мочі набіралось,
 Силою кипіло, смерті не боялось?
 Чи оцю всю розкіш і красу безмірну,
 Серце її добре, душу її вірну,
 Мов які таємні, необорні чари,
 Покривали темні й непроглядні хмари?
 Щоб там не робилось, а нова могила
 В тикій усипальні вродниці поспіла.
 Люде ту могилу кинуть і забудуть,
 Тільки вже навіки понад нею будуть
 Сили херувимів весело літати
 І святу одрину стиха привітати!..

Могильщик.

Казати нічого, нагріб
 Собі я тут хороший хліб:
 Нічого більш ти і не знай—
 Комай, комай, усе комай!
 Як инший майстро вже й ізвік
 Будинки класти; а за вік
 Хіба багато наробив?
 А я їх тисячі зложив!

Та ще і те: хіба його
 Будинок можно до мого
 Рівняти? В його хвалш одна:
 Коли ні стеля, то стіна,

Гляди, то й трісне; а вже тут,
 Як я збудую, так капут:
 Не те, що год, а цілий вік
 Не буде править чоловік!

Того ж я так і заслужив,
 Що хто б і скільки б не зробив
 Палаців в городі,—мене
 Нізашо в світі не мине!

А я так саме те й люблю,
 Що втіху кожному роблю:
 Копну туди, копну сюди
 І зву: готове вже—іди!

Та чудно те, що хай би ті,
 У кого гроші золоті
 Бряжчать в мішках, ішли сюди
 Дожити де—які годи,

Котрі до Страшного Суда
 Дожити треба повсегда;
 А то і ті сюди дарма,
 У кого й грошей тих нема,

Один по-одному спішать,
 Щоб з багатющими поспать;
 А ти хоч трісни, а роби
 Отут по рівному горби!

Казати нічого, нагріб,
 Собі я тут хороший хліб:
 Нічого більш ти і не знай—
 Копай, копай, усе копай!

Б у д и н о к .

З досвітку ще майстро
 Світло засвітив,
 Богу помолився,
 За роботу сів.

Почина рубати
 Дошки на шматки:
 З торби витягає
 Гембель і гвіздки.

Поділив він древо
Та на шість шматків,
Ще й малих чотирі
Дошки одпилив.

Струже, гембелює,
Щипом забива;
Робе—не хвальшує,
Робе та співа:

„Строю я будинок
Із сухих дощок,
Міцно забиваю
Молотом гвіздох.

Ні дверей, ні вікон
Тут я не проб'ю
Срібним альтембасом
Стін не обіб'ю.

Я його у чорне
Тільки покрашу;
Зверху хрест на кришу
Білим напишу.

Пан його не купе:
Пану не такий.
Треба будувати
Простий та кріпкий.

Це тобі, горяка,
Схочу, так утну
Пишні ці хороми—
Із дощок труну.

На що, ти, сердешний,
Ждатимеш весни?
В теплий мій будинок
Ляж та оддихни!

Світ сюди не зайде,
Вітер не дуне:
Тут зате згадаеш,
Може, ти й мене

Я його будую
Із сухих дощок,
Міцно забиваю
Молотом гвіздох!“

Щіч св. Валентина.

Коло ліжка дорогого
 Я звести очей не зміг:
 Смерти дитятка святого
 Не дрімаючи стеріг.
 Знемогали рученята
 І холонули ніжки;
 Але карі оченята
 Все горіли, як зірки...
 Все горіли, все горіли,
 І неначе повні дум
 Невимовних, говорили:
 „Нащо сльози, нащо сум“?
 Вроди тілечка малого
 Я відсіль не заберу:
 Тільце згине, та відтого
 Я душею не умру.
 Близько мати моя: над мною
 Херувими упадуть,
 Візьмуть душечку й з собою
 В райські куші понесуть.
 Але й там я не забуду,
 Хто любив мене, й до вас
 Прилітати з неба буду
 У таємний ночі час...
 Впала північ... Потухали
 Іскри карих оченят,
 І над ліжком зашурчали
 Легкі крила янголят....

На дорогу труну.

Я бачу майстерню. Усюди скрипиці;
 Верстак притуливсь до стіни;
 Сидить за ним майстро і струже драниці
 З обрубка старої сосни.
 І довго і пильно він їх оглядає,
 Та ліче тоненькі жилки;
 Схиливсь до долівки, підняв та й ладнає
 Про спинку клинові шматки.
 Ладнав він їх щільно; побачив, що гоже,
 І бережно, наче те скло,
 Поклав, та й говорить: „пошли ж мені, Боже,
 Щоб грало славетне було!„

Зробилася скрипка; гнучка і півуча
 Пішла із майстерні на світ:
 Ходила по людях, міцна і живуча,
 Либонь чи не сотнями літ.

І мала собі володільців багато,
 Аж поки той час не настав,
 Що взяв її юнак у руки й, як свято,
 До лонь своїх теплих стискав.

Ми диво подіємо, думав він сміло,
 Коли не вкоротиться вік,—
 І все замовкало і ждало і мліло,
 Як бравсь за лучок чарівник.

Так він вкоротився... Згорнулися руки
 Що й камінь змогли б чарувать!
 Ні гуку на радість, ні галасу муки
 Не стала скрипиця давать.

Й ніколи не стане. Так все замірає,
 Як скрипка замерла; а дзик,
 Здається, і досі над нею літає.
 І досі над нею не зник.

Літає і кличе грача молодого:
 О, встань, чарівник, та заграй!
 І тільки луна одвічає до його:
 Не встану, та й ти замірай!

П о к і й.

Борючись з нудьгою,
 По-світу блукаю;
 Все того покою,
 Де він є, шукаю.

Хуторів і сел я
 Обійшов чимало:
 Ухо причувалось,
 Око не дримало.

Пильно зазираю я
 В жадний двір і хату,
 В хату ізпідряду—
 В бідну і багату.

Бачив я, як прагнуть
 Всі того покою;
 А покой навперіч
 Плине за водою.

Всього є багато
 В хуторах і селах:
 Неба без очерку,
 Садовин веселих;

А по хатах пусто,—
 Тільки й є, що діток;
 Гине на горілку
 Бідний заробіток.

Старшини без ліку,
 А ніде поради;
 Глит немилосердний
 Ість нас без повади.

Бачу, що голоті
 Доля невесела,—
 От я взяв та й кинув
 Хутори і села.

В городи пішов я
 Тихою ходою;
 Мусив там шукати
 Все ж таки покою

В городах я бачив
 Куряву та камінь,
 Грюкотню од ранку,
 Ніччу бісів гамін.

Гроші, як полова,
 Сипляться без ліку;
 В кого ж їх немає—
 Горе чоловіку!

Бенкети, безпуття,
 Небагато віри;
 Всі б один другого
 Шарпали, як звірі.

Кинув я в німеччі
 Кам'яну гординю,
 Щоб іти від неї
 Геть—куди в пустиню.

От вона і ззаду;
 Поле й вигін ближче;
 Бачу: недалеко
 Церква й кладовище.

Відкілясь холодним
 Вітрцем подул

До святого міста
Щось мене тягнуло.

Сів я край могили,
В небо углядівся:
Мовчки у безм'рті
Жайворонок вився.

Так була тут тиха
Жадная могила,
Що і тая пташка
Щебетать не сміла!

Віра і безвір'є,
Золото й грязюка,
Без кінця весілля,
Непощадна мука;

Ліпота і негідь,
Сила і немічність,—
Все тут уляглося,
Все пішло у вічність.

Нічого ж там більше
По-світу блукати:
От куди покою
Треба йти шукати!

Ангел смерти.

Хто б ни був ти: сильний світа,
Велет той, перед котрим
Без привіта і одвіта
Ми занедбано стоїм!

Хто б ни був ти: старець бідний,
Що не знає, нащо й як
Примостити в скринці мідний
Десь завгорений п'ятак:

Хто б ни був ти: юнак смілий,
Зачарований кругом,
Лада в шаті сніжнобілій,
Корумована вінком!

Не жахайтеся ви сили,
Що незнає, в котрий час
Налітає від могили
Несподівано до нас.
То оману, то дурницю
Нам малюнок написав,

Що таємну чарівницю
 Кістняком колись вважав.
 Тая сила—янгол Божий,
 Як всі янголи Його,
 Духом смирний, видом гожий,
 Вірний кмет Царя свого.
 Темним фльоресом повитий,
 Проміж нами він літа,
 Кладючи покою міти
 На змовкаючи уста,
 І говоре, як би жало
 Те, яким я жалю вас,
 Та вражати перестало,
 Пожаліли б ви не раз!
 Я беру з землі нікчемність,
 Ту, що долею зовуть,
 І веду вас у таємність
 Світа іншого, ніж тут..
 Так літа посланець Божий
 З краю в краї день за днем,
 Той і люблячий, і гожий,
 Що натще ми смертю звем *).

Випадкові поезії.

У кожного поета зустрічаються цілком випадкові поезії; у Щого-
 ліва, в порівнянні з іншими поетами, їх мало. (7), в тому числі два
 невеличких переклада з Псалтиря і Козлова. З Козлова Я. І. переклав
 „Вечерній звонь“, що підходив близько до його настрою і світогляду.
 Усі випадкові по змісту поезії теж огорнені в „чорне запинало“ над
 мірного суму.

Престол.

Багато бачили престолів, що одвіка
 Були споружені рукою чоловіка
 Із срібла й золота, каміннями облиті,
 В парчу і оксамит найбережно обвиті.
 І блиск їх саяв так, що очі засліплялись;
 Що й сильні їх ступнів торкнутися боялись;
 А бідні долею, хоч би того й хотіли,
 І здалека до їх наблизитись не сміли,
 Але були вони утворами людськими,

*) Ця поезія остання в рукопису „Слобожанщини“ не ввійшла в цей збірник і
 була надрукована пізніше по смерті автора М. Лободовським в 1 кн. „Кіевск. Старини“
 1901 кн. I. Ред.

То й певно Божий суд сподіявся над ними:
 Метали билися, каміння обсипалось
 І з блиску давнього нічого не зосталось!

І інший є Престол: давно його зробили
 Із дерева й гвіздків; але такої сили
 Від часу давнього, як сонця й світа стало,
 В престолах золотих ніколи не бувало.
 Ні оксамитами, ні шовком непокритий,
 Він кров'ю Господа за гріх людей обмитий,
 Як джерело добра і милостей без ліку,
 Як стяг нерушимий, стоятиме довіку.
 Ні люде, ні годи його з оснів не знімуть,
 Бо лави янголів те місто стерегтимуть.

Багатий муками і долею важкою,
 Хто бачив тільки ніч без світа над собою,
 Хто до минулого оглянуться не сміє,
 Кому надіями і в переді не мріє,
 У кого падає крив'яний піт від чола,—
 Без жаху наближайсь до славного Престола;
 Впади до ніг Його; скажи, що сил немає
 Нести скорботу ту, що серце надриває;
 Що довго помочі ти ждав собі від мира;
 Що в мир давно уже твоя пропала віра
 І що, в лихий тузі й недолях, не людської—
 Прийшов шукать сюди ти помочі другої;
 І як-що без кінця благання ти положиш
 До сили Божої—повірь, скорботу зложиш,—
 Господь сказав: „прийдіть, замучені бідою,
 Прийдіть, трудовники, і Я вас заспокою!“

П а л а т и.

Город темрява покрила,
 Грюк на вулицях затих;
 Спить святої правди сила,
 Та не засне темний гріх.

Пишні, зряжені, багаті,
 По-під небо від землі
 Підіймаються палати,
 Башти й вежі в темній млі.

Он палац. Високі брами;
 Із-під портика стовби
 Наче хилються верхами,
 Од ваги горорізьби.

Все і тут у млі втонуло;
 Але впав на браму світ
 Вид лихтарні і—лиснуло:
Се палати про сиріт.

Так от-се воно палати,
 Ті палати, на котрі
 Звикли злегка позирати,
 Безсоромні матері?

Так от-се воно палати,
 Ті палати, у котрі
 Вас, дітей, почнуть збирати,
 Тих, що знайдуть на зорі
 Під ворітьми, в драних шатах
 І нікчемних пелюшках,
 Світ уздріаших в темних хатах,
 В клунях, льохах і хлівах?

Сарна дітям дба одрину,
 Нагадує їх сама,
 І чокал свою дитину
 Од себе не дасть дарма.

Беркут кубло в'є на скелі,
 Як зачує дитинят,
 І під крилами в оселі
 Береже своїх птенят.

Вам ніхто одра не дбає,
 Діти сорому й гріха!
 Перший день ваш привітає
 Доля темна і лиха...

Принесуть сюди та й кинуть
 Вас, покинутих всіми,
 Щоб сказати: вони не згинуть
 Про-між добрими людьми.

Де ж добути мочі й сили,
 Щоб зрости вам без туги,
 Як з колиски й до могили
 Все чуже вам округи.?

В і й н а.

Десь грімнув гук,—пішла луна
 Усюди чуть: „війна, війна!“
 Говорять: „все заснуло й спить,
 Так треба землю розбудить“.
 І ж незбудиш ти нічим.
 Коли не пустиш дим і грім
 Пто всіх устодах, нічку й днем

З гармат, начинених огнем.
 Говорять: „плоду в їй нема,
 І тільки кидаєш дарма
 По ріллю чорному зерно,
 Щоб і не сходило воно;—
 Так треба землю крів'ю влить,
 Щоб почала вона родить!“

Війна, війна! візьми й рушай,
 Готуйся кинуть рідний край
 І йди, куди тебе зовуть,
 Щоб вічну славу роздобуть;
 А славу певно знайдеш ти,
 Хоч би про тебе мав лягти
 На місці пліка і не вчуть,
 Як мертвих славити почнуть.

Осінній вечір. Бачу я:
 Зібралась можна сім'я,—
 Веселий гомін, грища, сміх;
 А онде, одаль від усіх
 Шепоче вродниці своїй
 Щасливий юнак: „вірь, я твій!“
 Так вчула вродниця: „війна!“
 І стала враз—як смерть вона...

По стернях батько плуг веде;
 Важка робота хутко йде
 І рівно ріжеться земля,
 Бо син оранням заправля.
 Не руш сих орачів: „їх піт
 Дає сім'ї покій і світ!
 О, ні! молодший хай іде
 Туди, де мертвих слава жде!

Відкільсь вітрець мені подув;
 Я ніжний голос струн почув;
 Іду під вікнами і жду,
 Що ось музику десь знайду,
 В вікно заглянув: по-за склом
 Віола стогне під лучком...
 Схилився над нею юнак-грач
 І слуха струн таємний плач...
 Прощайся з гралом, чарівник:
 Ти в полі вчуєш інший дзик
 І знайдеш славу не таку,
 Яку ти мав знайти в лучку,
 Хоч, може, повний клятьби й мук,
 До грала вернешся без рук...

Сурмлять у сурми. Як з води,

Встають і тягнуться ряди
 Вояк... Страшна настала мить:
 З гармат ударило; летить
 Без ліку ядер по рядах
 І рве їх тут, і рве їх там!
 А де рвануло—полічи
 Тих, що упали, як мячі.
 Так нащо їх лічить тепер?
 Той вартий слави, хто умер,
 Хоч не прийшлося йому і знать,
 За що був винний поміраць..
 З країв чужої сторони
 Ідуть вояки із війни,—
 Так скільки тих уже нема,
 Хто кров свою пролив дарма?
 А теж їх рідні будуть ждять,
 Щоб руки сціпивши сказать:
 О, будь ти проклята, війна,
 І хто дарма тебе вчиня!

Ч л е н.

Якось в нас соли не стало на страву,
 От і запряг я кобилу лукаву;
 Четверть ячменю насипав на віз,
 Сам примостився й у город повіз.
 В городі стала кобила — не з міста,
 Бо вона дуже була норовиста.
 Я її пужалном луцу в—одно;
 Бачу, аж дивиться пан у вікно.
 „Як це ти смієш таку дубину
 Употрібляти на бідну скотину?
 Взять сього зараз харциза у плені!
 Я, каже, звірського обчества член!“
 От і взяли мене, в темну сховали,
 Три дні ніяких харчів не давали;
 Потім кобилу і віз оддали,
 Тільки ячменю не стало—стягли!
 Бачу, що три дні не їла скотина,
 Бо з її ребер зробилась драбина.
 Нокнув на неї — вона потягла,—
 Трюха та й трюха мерщій до села:
 Мабуть, їй їсти схотілося дуже,
 Так норовитись вона і байдуже!
 От, кажу, штука, так штука: давно

Треба б тим членам дивитись в вікно.
 Ми б тоді коней ніколи не били,
 Так би, як діточок, бидло жаліли!
 Тільки ж навіщо ті члени курчат,
 Зайців, индиків, куріпок, телят
 Ріжуть і колять, і б'ють, і стріляють,
 Та як пожарять — їдять аж глітають?

Обручка.

По діброві, між дубами.
 Я ополудні ішов
 І обручку під кущами
 З злата чистого знайшов.

Нахилився я над нею:
 І тоненька і мала...
 Розкажи ж мені, чієм
 Ти попереду була?

Але злото те нічого
 Не промовило мені!
 Ну, так знаю я й без того,
 Що кипіло ти в огні;

Як тебе в ясну обручку
 Золотарь переливав
 І кому тебе на ручку
 Потім юнак надівав;

Як та милая заснула,
 Щоб не встати; як тоді
 Біла ручка пригорнула
 Хрест на лоні молоді;

Як душа його порвалася
 Як, немічний, в темний ліс,
 Щоб нікому не дісталось,
 Він сюди тебе приніс.

Гей, обручко, баче небо,
 Хоч і вся ти золота,
 Що мені тебе нетреба.
 Що для мене ти свята!

В мене ноша і без того
 І велика і важка,
 Так нести біду чужого
 Не підійметься рука!

Псалма Давида.

На чистих ріках Вавилона
 Сиділи й плакалися ми.
 Як стіни рідного Сиона
 Згадали з нашої тюрми.

На вербах висли арфи наші;
 А ті, що нас взяли в полон,
 Казали: „грайте пісні ваші,
 Співайте нам про ваш Сион!

Хіба ж, як ниєм по родині,
 Так тут Господню пісню нам
 Співати можна на чужині,
 Як ми колись співали там?

Коли тебе, Єрусалиме,
 Забуду я тепер хоч раз,
 Нехай Господь мені одніме
 Правицю в той проклятий час!

Нехай присхне язик лукавий
 До уст зневірених моїх,
 Коли я днів твоєї слави
 Не пом'яну на ріках сих!

Запам'ятуй, Господь, навіки
 Той день Єдомовим синам,
 Той день, як галас їх великий
 З кінця в кінець рознісся там:

„Руйнуйте каміні Сиона,
 Несіть йому огонь і дим!“
 Дочка зневисна Вавилона,
 Згубивша наш Єрусалим!

Блажен, той буде, хто заплаче
 Тобі за ті твої діла,
 Що ти, безжальна і проклята,
 Нам на погибель принесла.

Блажен, хто смілою рукою
 Колись дітей твоїх малих
 Об стіни вдаре головою
 Й поб'є на камінях твердих!

Вечірній дзвін.

(З Козлова)

Вечірній дзвін, вечірній дзвін!
 Багато дум наведе він
 Про рідний край, де я розцвів
 І щастя знав і де любив.
 І як, прощавшись з ним, один
 В останній раз там слухав дзвін!

Як марево, весна моя
 Пройшла; її не бачу я!
 І скільки вже нема в живих
 Тоді веселих, молодих!
 Вони спочили, як один;
 Не чуєш їм вечірній дзвін!

Засну і я в землі сирій!
 І по долині не моїй
 За вітром пісні прогусті:
 Там інший лірник буде йти,
 І вже не я, а стане він
 Співати там вечірній дзвін!

Д о д а т к и

З нових матеріалів до біографі Якова Щоголіва.

В меморіальній колекції Я. і. музеї Харьк. університету, між іншим, знайшлось два невеличких листа—один від Артемовського—Гулака до Щоголіва, другий від Костомарова. Хоч зміст їх нічим особливим не визначається, але як цікавий зв'язок Щоголіва з старою Харьківською письменною течією і як листи славних українських діячів їх наведено тутечки фотографічно.

Handwritten text, possibly a name or title.

Handwritten text, possibly a name or title.

Main body of handwritten text, appearing to be a letter or document.

Handwritten signature or name.

Large handwritten signature or name.

31st June
1853.

Шановний Добродію

Книжка ваша дішла до мене. Звущу
рою душою благодарствую за те, що мене
не забуваєте і ушановані мене в мене
представили. Самі твори. Шкода тільки,
що листів ваших, між добродію, не думав
мене повеселити, бо як я з в'є довідався,
які великі гідн. ваш на вашому віку стана-
лися, то стало мені так жалко, жалко, аж
навіть страшно... Бо здавалося про давн. як
зазнав я вас як молодого молодика, і
здавалося скільки то доброго, і приятного
мене ви собі здавали на віку, а тепер та-
кого мика навічались. А згадайте! Ви може
були вісімнадцять років як навели діти
да отерпели як одні задручили та ще
і квітками, а зрігали, коли можна
було родителів задуло про їх прики-
нудило, ви жартували добрим початком
і мислили бачити діти сподівалися
а наслідок же публічному на сміх го-
талися бездітності на старості! Трі-
гірко, а жаль, що вам щире люблять і
всього добра вам бажають і те на сер-
це гірко що похвали од вас про такі
неберітні величчю на вашу величчю
розважати ви отілість, таку тусю, те
але жаль і розважати. У такій гідн. що
мене каже поверну і жадно поправи-
тилі і розваги голівці що терпіння
і гідн. мілого, як славя великий наспр
ривелик. полемас тоб. як терпіння
каже поправа не мовили!

І так пакі болше мені стало на душі
од вісти про ваше мико, що дає ді на про-
віщо розважити не розважити. Думався, що
сразу голівці і те і друзі, коли у ви в
душі мислих були справинь перко.

Одначе вамъ велика слава, що писатимого
 наша видзюють не впамя до стамбулу а ще
 робите и діло у васъ зь рука долі не
 падже: Вважаю по тому що ви есте
 чоловік, бо чоловікOVA добіість не криить
 и визнається коли віно вадержує зей
 міха що ему доля ка віку заводця, а вона
 доля се, не скупа на мурови и одному
 тобе, а другому шнакве не щинає.
 Ми не такъ отъ зораду заводця, що
 ціле прошель і то тей и сесть и зину
 промисляса: давит мене и коле шодъ
 утруднені и уживотні и кіщо не помога.
 Кі зваста ми з нею, та сеюте не ходити
 кі едітці, каяюць откуютъ що ты зди
 скоплюються. Ін вжесте! Ур таюв вана
 мі есте, та булаєте Гі вбе.

Фінка моя вамъ поблаже Шв і тикже
 и дуже вамо за те що кро кай заводя-
 ми. Будте здорові, нехай боде робот-
 зить велику вайку тей, бо вже у зотъ,
 віка що не моні вбе и боже не ґлл не-
 мбе. Христіє зь Вами!

Ваше широчинимавен

и Коштинорд

1873

1873. Марта 9

С. Р. Д. Вас. Остр. Ч. А. Д-4. кв. 8

Предмит од мене моя Теринярова
 Кощина отмен 1873 зь широчинимавен

Поміж листів небіжчика Андрія Шиманова, приятеля Щоголіва, збереглося декілька листів Щоголіва з 1898 року, останнього в життю поета: два листи Белікова до Щоголіва два листи Щоголіва до Шиманова та один лист Щоголіва до Біліловського, що містив свої поезії в альманасі „Складка“. З цих листів ясно видно, скільки журби завдали видання Щоголіва самому авторові. Він бажав, щоб його твори було видано гарно, а йому радили лубочні видання і докоряли за дорожнечу, хоч в дійсности ніякої дорожнечі не було. „Ворскло“ в 154 стор. на дуже гарнім папері за 1 карб. 35 коп. за книжку, а „Слобожанщина“ теж на досить доброму папері в 143 ст. за 1 карб., обидві великого аркушевого розміру *).

Беліков писав до Щоголіва: „Ворскло“ издана чудесно, но дорого. При отсутствии у насъ своей литературы, своей читающей публики, рекламы, своей критики, мы не можемъ издавать книги дорогимъ изданіемъ. Намъ нужно ширить книгу какъ можно болѣе, чтобы ее читальи сельскій учитель и студентъ, и писарь, и грамотный крестьянинъ. Въ особенности это важно по отношенію къ классикамъ, къ которымъ я причисляю и васъ. Взгляните: весь Шевченко изданъ и продается за 35 коп. Весь Котляревскій изданъ и продается за 35 коп. И ихъ покупають, ихъ читають, и слава Богу! Слава ихъ, ихъ глаголы не измѣнятся отъ того, что изданіе будетъ дешевле. Дорогое роскошное изданіе Тараса въ 10 руб., изданное въ количествѣ толькo 100 экзempl. нѣсколько лѣтъ тому назадъ (еще при Костомаровѣ) до сихъ поръ еще не распродано! „Гайдамаки“ Сластена почти всѣ лежать въ ящикахъ, а между тѣмъ какая иллюстрація! Почему? Потому что дорого. Я ваши „Ворскло“ и „Слобожанщину“ соединилъ бы воедино и издалъ бы подъ названіемъ „Лірник“, который въ нашей литературѣ стоялъ бы рядомъ съ „Кобзаремъ“...

В тому ж напрямі, мабуть, писав і Білілівський. Листа його не збереглося, а захована тільки копія з одповіді Щоголіва. Хворого поета, що написав тоді вже останню поезію „Ангел смерти“, і збирався в подорож в той край, звідкіль нема воріття, ці грошеві аргументи і докори надзвичайно образили. Він написав Біліловському вельми протного листа російською мовою, де з пересердя вилаяв навіть Котляревського і Глібова. Великого значіння Котляревського він очевидно не зрозумів, а що до Глібова, то його взяли завидки до його вшановання з боку преси і суспільства.

Листа Біліловському написано 16 лютого, а через 2 місяці—29 травня Щоголів помер. Лист має такий зміст: „Не досадуйте ни на Лободу (Мих. Лободовський), ни на меня, глубокоуважаемый и дорогой Кесарь Александрович! Право въ людяхъ есть больше хорошаго чѣмъ мы думаемъ. Вы безмѣрный патриотъ, неумѣренный мой поклонникъ, человекъ двухъ сердець и глубокой души—оттого и на нѣкоторыя вещи смотрите своеобразно.

*) Одержано вже під час друку „Творів“ Я. І. Щ. завдяки дітям В. Л. Шиманова. Ред.

Начнемъ съ Лободы. Человѣкъ, также какъ и мы съ Вами, беззавѣтно преданный родинѣ, сначала, лѣтъ 10 тому назадъ смотрѣвшій на меня нѣсколько высоко, какъ на запечного сверчка, мало-по-малу переходитъ въ мои поклонники до того, что изъ жилъ рвется видѣть книгу печатной, даже рискуетъ самъ издать ее. Цѣня его усердіе, но и зная его скудные средства и сопряженный съ изданіемъ трудъ, я не только не натравилъ его на эту рискованную затѣю, но укорно отклонялъ. Онъ осгалься при своемъ, но и я при условіи такого же хорошаго изданія, какъ „Ворскло“, и не считаю себя виноватымъ.

Оказалось, что люди (почти не знаю кто) ему пособляли, говорить, заимообразно, и пособляли неизмѣримо больше, чѣмъ 1 р. 75 к. на экземпляръ. Медленно шло дѣло, но терпѣніе его не истощилось. „Слобожанщина“, при помощи Божіей, можетъ быть, всетаки не пропадетъ. 1)

Перейдемъ ко мнѣ. Славы мнѣ не нужно и я ее не заслужилъ, потому то такой ученый и тонкій критикъ, какъ Огоновскій, критикуя меня въ Исторіи литературы, говоритъ, чтоя „уподобавсь ему на один приступокъ бѣльш Чужбинського“ и дѣлаеть важное открытіе, что я пишу и ямбами, и трохеями, и спондеями. Отъ я! Работа моя, какъ разъяснено въ Ист. Лит. Петрова, капризная, странная, случайная и поздняя 2). Жилъ я замкнуто, безъ знакомствъ, никому, кромѣ Бога, не кланялся, всегда просто и сурово, и по первому абцугу потерпѣлъ на „Ворсклѣ“ крахъ 3). Вы говорите, что я человѣкъ не нуждающийся. Правда, рукъ, благодаря милости Божіей, отъ рожденія не протягивалъ и имѣю въ обрѣзъ кусокъ хлѣба, которымъ, къ сожалѣнію, не рискнулъ даже принять Васъ, моего дорогого, но нечаяннаго гостя, а по мизерной квартирѣ и обстановкѣ, въ которыхъ я живу и которую Вы видѣли, можете ли Вы сказать, что это есть излишество, комфортъ или даже простой достатокъ 4), который позволялъ бы класть на алтари отечества жертвы, подобныя „Ворсклѣ“ или „Складкамъ“ Александрова, изъ жажды, чтобы книгу разбирали по складамъ писаря да Чичиковскіе Петрушки? Ну что они поймутъ въ „Суботи св. Дмитра“, въ „Келих“, „Дарункъ“? Для нихъ не только смыслъ, но даже языкъ мой—terra incognita.

Не вѣрьте, если Вамъ товорять что Лермонтовъ сложилъ „Вѣтку Палестины“ экспромтомъ, стоя передъ образомъ, въ чужой комнатѣ. Эти вещи легко не даются, что Вамъ и докажутъ автографы серьезныхъ писателей, испещренные помарками, часто обильными. Не далась даромъ и мнѣ моя пѣсня: прежде чѣмъ она спѣта, потребовалось, кромѣ таланта, много труда и ювелирной чеканки, а если трудъ

1) Она вышла через 2 мѣсяца в день смерти Щоголіва. М. С.

2) Трохи прибѣлшено Щоголівимъ, бо у пр. Петрова нема нічого про прихити („каприз“) і дивовижність („странная“) М. С.

3) Загубив на видання 300 карб., а книжка не мала поширення М. С.

4) Помешкання на Чеботарській вул. в 7 кімнат, невеличке, але гарне і в р. 1891 у листі до Деревянкіна Щоголів його ухвалює М. С.

не долженъ изъ-за идеи быть вознагражденъ, то ужъ не долженъ нести краховъ изъ-за Петрушекъ, ничего въ немъ несмыслящихъ ¹⁾).

Изъ русскихъ писателей, можетъ быть только графъ Хвостовъ раздавалъ свои вирши даромъ по улицамъ, а что не компилятивныя книги поэтовъ продаются по 3 руб. 50 это обыкновенно. Кропивничкій стоитъ не 35 коп., а 3 р. 50 к., да и Ваша „Складка“ не 35 к. Что же дорогоговъ 1 р. 75 к.? ²⁾ Но издавать книгу на бибуль ³⁾ за 35 к., подобно дурацкой Энеидѣ или неменьше дурацкимъ байкамъ Глѣбова, произведеннаго галичанами въ генералы отъ поэзіи и сунуть эту книжку офенъ въ коробку рядомъ съ Бовою и Ерусланомъ — я на те не згожуюсь! Цур йому! Краще порвать та і кинуть, если нѣтъ иногò сорта читателей на рублишку. Я, будучи скуднымъ студентомъ, благодаря зачитывальщикамъ, перекупилъ не одинъ и не два десятка романовъ В. Скотта редакціи Каевскаго, и платилъ по 2 р., а все таки, морщился, да покупалъ! Еоть причина бѣгства нашихъ талантливыхъ писателей въ русскіе полки. А гдѣ же наши богачи? Польскіе, венгерскіе и чешскіе магнаты тратятъ милліоны на подъемъ своей народности и поднимаютъ!

Итакъ, если я издаю „Слобожанщину“, то вовсе не для того, чтобы, при моихъ средствахъ, положить новые 300 руб. на алтарь отечества, устроенный изъ бибулы на писарскихъ спинахъ, а чтобы и любителямъ доставить чтеніе и пополнить крахъ, понесенный на хорошей недорогой. „Версклѣ“ (1 р. 25 к. съ книгопродавческою пользой), но вмѣстѣ съ тѣмъ я хочу видѣть мою книгу въ оболочкѣ, соотвѣтствующей заключенной въ ней работѣ. Я желаю, чтобы ее безъ гадливости могли держать въ вымытыхъ рукахъ и человекъ образованный, и благовоспитанный юноша, и добронравный семинаристъ, и приличный хуторянинъ, и мечтательная дочь священника, и хорошая гимназистка; а всѣхъ таковыхъ, при 20 милліонахъ нашего народа, найдется, думаю, больше 25. Нѣтъ, тысячу разъ нѣтъ! Ни одинъ пролавецъ не сунетъ ювелирной вещи на осмотръ въ смердящія дегтемъ и горілкою руки Петрушекъ, для которыхъ моя книжка — китайская грамота.

Кажется, въ 1885 годахъ Конискій сказалъ въ „Варш. Курьерѣ“, что моя поэзія прокатилась яркимъ ореоломъ по тогдашнему темному фону украинской литературы. Пусть это слишкомъ преувеличено; но если она должна читаться только пятаковой публикой, тогда лучше пускать съ офенями пятаковые метелики.

Вы не сердитесь, мой дорогой землякъ, на сей споръ? Или я въ самомъ дѣлѣ неправъ?

¹⁾ Хоч рукописи поезій Щоголіва і збереглися, але добре переписані рукою автора, з дуже рідкими, невеличкими і незначними одмінами в поодиноких словах. „Філігранна праця“ в чернетках загинула або була знищена поетом М. С.

²⁾ Мабуть, пропозиція для „Слобожанщини“, яка вийшла через 2 місяці ціною в 1 карб. значить Щоголів усе-таки піддався порадам і зробив велику знижку М. С.

³⁾ Простий папір, що обгортають ним голови цукру М. С.

Всякому городу нравъ и права;
Всяка иміє свій умъ голова...

Только что оканчивалъ эти строки, какъ подають мнѣ Ваше письмо отъ 13 февраля. Повторяю мою задушевную благодарность за участие и за намѣреніе помѣстить рецензію на мою книжку, если таковая во время поспѣетъ (Лободы болѣе недѣли не вижу). Безконечно жалѣю, что не могу служить Вамъ другою пьесой. Ей Богу, ничего нѣтъ. Печатайте хоть „Ангела Смерти“. Ее не будетъ въ Слобожанщинѣ; гѣмъ интереснѣе будетъ у Васъ это, можетъ быть, послѣднее, что я напишъ, утомленный старостью, невзгодами и болѣзнями *)

Гай, гай! Какой же Вы молодой! Плюньте на критиканство Гр—ка; есть „Хоми мудрі-родом з Коломиї“, которымъ нужно что-нибудь брехать для того, чтобы сказали: „Дивись, Химко, і воно птиця!“

Первая книжка „Слобожанщина“ будетъ Вамъ.

Новое Ваше предложеніе насчетъ изданія книжки разрѣшилось послѣдними событіями.

Искренне преданный Вамъ
Як. Щоголевъ.

P. S. Если Вы прочли землякамъ мое прежнее письмо, то справедливо было бы прочесть, при случаѣ и это.

Сію минуту получилъ изъ редакціи „Кіевской Старины“ письмо въ которомъ, извѣщая объ открытіи ею своей книжной лавки, просить прислать на комиссію „Ворскло“, причемъ прибавляетъ, что въ Кіевѣ нѣтъ въ продажѣ ни одного экземпляра.“

Велике незадоволенія Щоголіва, що відбилось в листі, було справедливе, особливо для тяжко хворої старої людини, на передодні смерті, тим більш, що в ці часи він став убожити і коли через 2 місяця помер, то його дружина зосталася без усяких засобів для життя. А тут йшли до його ще ріжні поради на 35 коп. Ці нікчемні копійки його гостро зачепили, коли він згадав свої коштовні золоті твори, особливо ті котрі, він ніби той сніцер:

Глибоко карбами грані обводив,
Парости й листя по стінах виводив,
Крони родзинок роскидав усюди...

Одночасно в листах Щоголіва до Деревянкіна і до Біліловського ясно відбивається мізерія і нікчемність тогочасного українського життя. Пів сотні літ тому, ще за часів Шевченка і Костомарова, в кінці 50 і на початку 60 років клопотались про „пятакові метелики“, і через 50 років знов звертають на метелки і усіх українських клясиків раді волхнути в прокрустове ложе 35 коп. видання на бібулі, а книжка в 1 р. 75 к. здається ще занадто дорогою. З гірким усміхом поет в кінці свого життя згадав про те, що зберегли ж поляки, чехи і венгри

*) Дійсно „Ангел смерти“ остання поезія Щоголіва. М. С

прихильних до свого народу магнатів, що часом підтримували національні видання. Хай і метелики добра річ, але і в письменстві треба зауважити, щоб кожний сверчок знав свій шосток.

Цікаві два коротеньки листики Щоголіва до Шиманова, один, 20 студня 1888 р. російською мовою, другий 1887 р. 16 серпня українською.

Добрѣйшій Андрей Львович! Первая ваша тетрадь дала мнѣ богатую тему для баллады „Климентови млини“. Я еще не окончилъ. Интересуюсь прочесть вторую тетрадь, изъ которой также что-нибудь уснѣю зачерпнуть. Пришлите ее, добрѣйшій кумъ, съ симъ подателемъ, а возвращу Вамъ ообѣ въ сохранности на праздникахъ, а можетъ быть и до праздниковъ. Хотѣлъ самъ сегодня утромъ прѣхать къ Вамъ, но когда, проснувшись, выгланулъ въ окно, то увидѣлъ такую завирюху, что упаси Боже!

Преданный Вам Я. Щоголевъ.

Я й не гадав, шановний добродію, Андрій Львович, що ви нишком утечете в Охтирку, та й приїхав до вас якось вранці в понеділок; аж кажуть що з півчаса як ви поїхали на чугунку. Я туди за вами, а там говорять, що з півчаса як просвистів сумський паровик. От так я вас і не піймав. Ну та нехай уже й так; нічого сього згадувати, коли минуло. Тепер здається, що вам треба б уже і до дому, та знаю й те що вас злегка з місця не зворушиш; але треба ж во-рушитися, коли греки дітей ворущать, то, може ви вже біля свого коміна, а коли що так, то хотілось би подивитися на вас, та й боюсь дурно забиватися, бо я зробивсь такий бравий на ноги, як п'яний запорожець: бісова аневрізма стала заїдати, так щоб не забиватись дурно, то не полінуйтесь, спасибі вам, земляче, дати звістку по городському почтамту, чи ви вже вернулися.

Завжди прихильний Я. Щоголів.

Біографія В. Пашкова.

Дѣтство и юность Виталия Козьмича Пашкова съ большою подробностию очерчены имъ самимъ въ его мемуарахъ изъ прошлаго ¹⁾. Изъ нихъ видно, что, послѣ кратковременной службы въ Петербургѣ, онъ возвратился въ деревню, былъ очевидцемъ освобожденія крестьянъ, въ концѣ 60-хъ годовъ перенесъ тяжелую психическую болѣзнь, и при разстроенномъ здоровьи не совладалъ съ хозяйствомъ, успѣшилъ продать свое имѣніе, вырученныя деньги употребилъ на покупку и постройку въ Харьковѣ дома, въ которомъ и жилъ до своей смерти въ 1885 году, имѣя семью изъ жены, трехъ сыновей и двухъ дочерей.

¹⁾ Рассказавъ подробно о своихъ предкахъ В. К. Пашковъ упустилъ упомянуть, что портретъ замѣчательнаго его прадѣда, бывшаго Харьковскимъ Губернаторомъ, Пв. Дм. Пашкова, писанный масляными красками, до сихъ поръ хранится въ его семействѣ.

В. К. Пашковъ окончилъ курсъ въ Харьковскомъ университетѣ двумя годами раньше меня, и въ университетское время я не только не былъ знакомъ съ нимъ, но даже не зналъ его. Знакомство мое съ нимъ хотя позднее, но весьма близкое, началось въ 1876 году, при слѣдующихъ обстоятельствахъ: Пашковъ былъ страстный любитель игры на скрипкѣ и игралъ хотя слабо, но достаточно для того, чтобы вносить удовольствіе и развлеченіе въ помѣщичьи кружки. Съ такою игрою онъ переѣхалъ и въ Харьковъ. Здѣсь же, въ Харьковѣ, въ началѣ 1870 годовъ, поселился бывшій Предводитель Дворянства Зеньковскаго уѣзда (Полт. губ.), товарищъ Гоголя по Нѣжинскому лицее, высокихъ качествъ человекъ, Т. Г. Пашенко, тоже скрипачъ, но только еще гораздо слабѣе Пашкова. Не знаю начала ихъ знакомства; но имѣя общую страсть къ музыкѣ, да и вообще много общаго въ благородствѣ характеровъ, они жили дружески. У меня въ то время подростили дѣти. Будучи также страстнымъ любителемъ музыки и боясь вреднаго въ то время направленія молодежи, я давалъ имъ преимущественно музыкальное образованіе. Всѣ они играли: сыновья на скрипкѣ—старшій, въ то время 11—13 лѣтъ, артистически; дочери на роялѣ и меньшая на арфѣ, тоже артистически. Слѣдовательно, это было то убѣжище, въ которомъ и Пашкова и Пашенка влекла особая сила. Съ этого времени они до самой смерти жили со мною въ дружбѣ. *Я указалъ подробно на эти обстоятельства, какъ на особенно характеризующія эстетическую наклонность Пашкова.*

Жизнь В. К. Пашкова совершенно чужда какой-бы то ни было общественной дѣятельности. Его не занимали ни сословныя собранія, ни сословная служба, ни заискиваніе въ разныхъ партіяхъ; это была жизнь безъ всякихъ эпизодовъ, независимая, изо дня въ день однообразная и свободная. Слѣдовательно, о немъ можно говорить только какъ о семьянинѣ, съ его симпатіями и склонностями. И это былъ вполнѣ семьянинъ, почти безъ всякихъ знакомствъ, преданный своему дому, музыкѣ и литературѣ, Прибавлю, что онъ имѣлъ маленькій репертуаръ, пьесъ въ 20—25, разученныхъ давно, которые разыгрывалъ постоянно. Къ несчастію слухъ у него былъ больше, чѣмъ дурной, что его и мучило постоянно. Но для него уже достаточно было видѣть скрипку и смычекъ, чтобы забывать все на свѣтѣ. На горькія событія общественной жизни онъ смотрѣлъ, какъ на зло временное, представляя будущее въ розовомъ свѣтѣ, и былъ въ полномъ смыслѣ оптимистъ; переносилъ даже лично и зачастую суровыя невзгоды судьбы, онъ рѣдко жаловался на нихъ.

Память его была громадная. Малѣйшія событія самаго далекаго прошлаго, малѣйшія подробности давнихъ знакомствъ рисовались передъ его глазами, какъ происшествія вчерашняго дня. Оттого въ нѣсколькихъ дружескихъ кружкахъ, гдѣ онъ бывалъ какъ своей, онъ былъ незамѣнимый собесѣдникъ, и замѣчательно, что всякому возрасту онъ былъ равесникъ: могъ заговорить всякаго-ребенка, юношу и старика. Пользуясь такою памятью, онъ сохранилъ много очерковъ изъ дале-

каго прошлаго и печатали ихъ въ Хар. Губ. вѣдомостяхъ, въ газетахъ Харьковъ, Южный Край, Берегъ и, кажется, въ Рус. Стáринѣ; но осталось кое-что и въ рукописяхъ. Не задолго до смерти онъ мнѣ говорилъ, что желалъ бы, собравъ все, напечатать особымъ изданіемъ, и жалѣлъ, что небольшія средства не позволяли ему этого сдѣлать.

Къ числу другихъ немногочисленныхъ его удовольствій, въ то время, когда я зналъ его, относилась охота, которою, впрочемъ онъ пользовался уже рѣдко. Охотникъ онъ былъ страстный съ дѣтства, но довольно опасный: при видѣ дикой птицы онъ приходилъ въ такой экстазъ, что быть въ то время его сѣдломъ-значило рисковать жизнію. Много эпизодовъ объ охотѣ сохранилось въ его памяти изъ юности, и рассказы о ней были полны поэтической прелести. Достаточно рассказовъ объ этомъ онъ оставилъ въ своихъ мемуарахъ.

Какъ семьянинъ, онъ былъ образцовый и большія надежды возлагалъ на старшаго своего сына Евгенія. Въ 249 номерѣ Хар. Губ. вѣдомостей напечатанъ слѣдующій некрологъ: 24 сентября въ 10 час. утра застрѣлился изъ ружья сынъ бывшаго землевладѣльца Изюмскаго уѣзда, нынѣ Харьковскаго домовладѣльца, В. К. Пашкова, студентъ 2 курса Хар. университета Евгеній юноша 21 года... Это было любимое дитя скромной, прекрасной семьи, трудолюбивый юноша, прекрасно окончившій гимназію, благовоспитанный студентъ; сынъ отъ дѣтства неогорчившій родителей ни однимъ словомъ, лучшая ихъ отрада и надежда.

Намъ положительно извѣстно, что здѣсь не могло быть никакой дурной подкладки для подобной смерти. Но въ послѣднее время юноша началъ терять память и впадать въ глубокую меланхолію, которая и свела его въ преждевременную могилу.

Кончина этого юноши была скорбнымъ и роковымъ часомъ для отца и повліяла самымъ удручающимъ образомъ на его умственные способности: въ церкви при похоронахъ онъ былъ очень страненъ; такое же расположеніе выказывалъ и въ слѣдующіе дни: началъ просить чтобы вязали ему руки, говоря, что неодолимая сила влечетъ его лишиться себя жизни. Отчаяніе было такъ велико, что онъ не совладавъ съ собою: 9 октября, черезъ двѣ недѣли по смерти сына, тайно ушелъ изъ дому, купилъ револьверъ, выѣхалъ за городъ и застрѣлился.

Щоголевъ.

Копія съ реестра статьи В. К. Пашкова, писаннаго имъ собственноручно

Статьи, напечатанныя въ Хар. губ. вѣдомостяхъ

- 1) Предки. 2) Наслѣдники и пожаръ. 3) Переселеніе и нежданые посѣтители 4) Дѣтство. 5) Зимою. 6) Послѣдній степовикъ и Петръ Стогій. 7) Свадьба. 8) Гувернантки и гувернёры. 9) Рассказъ отца изъ военнаго быта шведской и великой отечественной войны. 10) Поѣздка въ Харьковъ, военныя поселенія, бунтъ въ селѣ Шеба-

линкѣ; Шляховы и Шишкинѣ. 11) Харьковская троицкая ярмарка. 12) Изъ воспоминаній о Д. И. Каченовскомъ. 13) Къ исторической памяти юго-западныхъ Славянъ.

Въ газетѣ „Харьковъ“:

14) Г. Славянскъ въ сороковыхъ годахъ. 15) О харьковскихъ рѣчкахъ. 16) Черноризецъ Михаилъ Григорьевичъ Средоновичъ. 17) Бараки. 18) Услужливый деньщикъ. 19) Для сельскихъ хозяевъ. 20) О бѣшенномъ волкѣ и жучкахъ. 21) Харьковское музыкальное училище.

Въ газетѣ „Берегъ“:

22) Разсказъ кавказскаго ветерана объ А. С. Пушкинѣ (1880 г. № 97). 23) Черты изъ жизни Гоголя (1880 г. № 268).

Въ Южномъ Краѣ:

24) Харьковъ въ концѣ 30 и 40 годовъ. 25) Михайловская площадь въ сентябрѣ 1843 года. 26) О Куликовскомъ. 27) Императоръ Николай Павловичъ въ Харьковскомъ университетѣ и на маневрахъ въ Чугуевѣ (Перепечатано въ Москов. вѣдомостяхъ). 28) Воспоминаніе о Св. Горахъ. 29) Сцены изъ далекаго прошлаго. 30) Избїеніе турокъ въ Валкахъ въ 1812 году. 31) Страшная встрѣча. 32) Разсказъ капитана Акіма Васильевича Пашкова о бунтѣ поселянъ въ Новгородскомъ военномъ поселеніи въ 1831 году. 33) Замѣчательный оригиналь.

Статьи въ рукописи:

1) Идеализмъ и идеалисты 40 годовъ. 2) Изъ степной жизни. 3) Случай въ дорогѣ. 4) Метеоры. 5) Два хозяина. 6) День въ степи. 7) Изъ семинарскаго быта. 8) Игнатичъ (разсказъ). 9) Въ новороссійскихъ степяхъ. 10) Предсказаніе (разсказъ). 11) Нѣкоторые изъ разсказовъ и анекдотовъ Н. Н. Романовскаго. 12) Пишутся воспоминанія о харьковскомъ университетѣ изъ 40 годовъ.

Кромѣ этого переведено съ французскаго стихами сорокъ басенъ Ляшамбоди.

Лист Щоголіва до П. С. Єфіменко.

Я родился въ Ахтыркѣ Харьковской губ., гдѣ и учился первоначально въ тогдашнемъ народномъ училищѣ, а съ 1836 года въ 1-й харьковской гимназіи, откуда въ 1843 году поступилъ въ Харьковскій университетъ, окончилъ въ немъ курсъ въ 1848 году. Послѣ университета я болѣе 20 лѣтъ провелъ на службѣ, сначала столоначальникомъ въ Палатѣ государственныхъ имуществъ, потомъ помощникомъ правителя канцеляріи губернатора, секретаремъ Приказа Общественнаго Призрѣнія, помощникомъ окружного начальника Богодуховскаго округа, чиновникомъ особыхъ порученій при палатѣ государственныхъ имуществъ, секретаремъ Харьковской Думы. Служба была для меня сущимъ наказаніемъ Божиимъ и выносилась только изъ за борьбы за существованіе. Въ 1870 годахъ нѣсколько счастливыхъ обстоятельствъ улучшили мои средства и дали возможность жить хотя и весьма скромно, но независимо и рѣшительно безъ всякаго общенія съ людьми. Тогда въ 1871 году я ее бросилъ. Пошелъ бы далеко дальше, но никогда ни передъ кѣмъ шеи не согнулъ. Нынѣ состою лишь старостою при церкви Харьковскаго епархіальнаго женскаго училища. Это моя официальная, повидимому, сухая біографія: но, такъ сказать, внутренняя, богатая несчастіями жизнь прошла иначе. О ней коротко, но весьма правильно рассказано въ рецензіи на „Ворскло“ въ Киевской Старинѣ (январь, 1864 года). Все это теперь ненужно, а если и понадобится то черезъ нѣсколько десятковъ лѣтъ.

Вотъ моя біографія лишь для того, чтобы вы объяснили себѣ тѣ хронологическіе пробѣлы, которые замѣтите въ составленіи моего сборника „Ворскло“.

По нерѣдкому тогда обычаю и я, будучи гимназистомъ, началъ писать стихи, сначала по русски. Въ гимназіи мнѣ покровительствовалъ учитель русской словесности П. И. Иноземцовъ—личность симпатичная и поэтическая. Затѣмъ порядочнымъ сборникомъ русскихъ стихотвореній обратилъ на себя вниманіе профессоровъ И. И. Срезневскаго и А. Л. Метлинскаго, такъ что, экзаменуясь при поступленіи въ университетъ на юридическій факультетъ, я, во время самыхъ экзаменовъ, былъ перетянутъ ими на филологическій.

Но когда Бѣлинскій встрѣтилъ плеяду молодыхъ стихотворцевъ безпощадною насмѣшкой, то я сжегъ рукопись и бросилъ писать. Однако въ 1846 году, по просьбѣ Метлинскаго, написалъ нѣсколько

малорусскихъ стихотвореній для его сборника, изданнаго потомъ въ 1848 году, хотя онъ ихъ туда почему то не помѣстилъ. Впослѣдствіи ихъ выпросилъ у меня студентъ Неговскій, черезъ котораго они, вѣроятно, и достались въ сборникъ Кулиша „Хату“. Также случайно было написано 4 стихотворенія въ 1864 году, какъ объ этомъ и сказано въ очеркахъ украинской литературы Петрова.

Здѣсь опять пробѣлъ на 12 лѣтъ, и затѣмъ случайная причина появленія „Ворскло“. Въ маѣ 1876 года ко мнѣ зашелъ землякъ А. Л. Шимановъ и показалъ письмо къ нему Конисскаго, въ которомъ выражалось желаніе имѣть отъ меня что-либо для малорусскаго сборника, предполагавшагося къ изданію въ Кіевѣ. Я и написалъ ему два—три стихотворенія. Старшіе изъ моихъ дѣтей—дочь и сынъ, высокаго художественнаго закала и глубокой души, живя лѣтомъ на дачахъ, среди простонародія, знали малорусскій языкъ и стали просить меня писать для нихъ. Я и писалъ имъ до 1878 года. Зато имъ было не до того. Въ началѣ 1878 года заболѣла моя дочь, отчаянно проболѣла весну и лѣто; осень я прожилъ съ нею въ Ялтѣ, и только что начала было поправляться, какъ на слѣдующую весну 1879 года внезапно заболѣлъ сынъ, о которомъ я сказалъ выше—мальчикъ 14 лѣтъ, красавецъ и замѣчательный скрипачъ; въ два дня умеръ онъ отъ воспаленія мозга. Потрясеніе для семьи было громадное; болѣзнь дочери возобновилась и свела ее въ могилу въ 1880 году. Писать было не для кого, и я опять ничего не написалъ въ теченіе почти 4-хъ лѣтъ. За симъ моему малорусскому сборнику предстояла, можетъ быть, таже судьба, какая случилась съ русскимъ; но мои друзья Шимановъ и Комаровъ склонили меня напечатать его, и вотъ причина выхода его въ свѣтъ.

Все это моя настоящая, кратчайшая исповѣдь (собственно для Васъ: я знаю, что по судьбѣ—мы съ вами братья, хотя и не въ одинаковыхъ деталяхъ). Вы, разумѣется, вытянете изъ этой исповѣди эссенцію, ибо въ календарѣ распространяться о нашемъ братѣ негдѣ; но я просилъ бы Васъ, многоуважаемый Петръ Саввичъ, въ случаѣ желаніи упомянуть обо мнѣ, то укажите сущность рецензій на „Ворскло“, помѣщенныхъ въ Кіевской Старинѣ (Генварь 1884 г.), въ Галицкой газетѣ Діло, въ Одесскомъ Вѣстникѣ и въ Исторіи Украинской литературы Петрова. Если у Васъ чего не окажется, то сообщу я или Лободовскій.*)

*) Увага. Лист цей був почасти скористований ефіменком в Харьк Календарі 1886 р.

К а н а р и. *)

Надъ брегомъ Лепанта, въ мечтахъ, одиноко
 Печальный Канари сидѣль,
 И, думу задумавъ, далеко, далеко
 Мечтою тревожной летѣль.
 Предъ нимъ проносились, какъ будто видѣнья
 Въ полуночныхъ грезахъ, дѣла старины:
 Онъ видѣль, какъ прежде, въ порывахъ отмщенья,
 Сшибались съ врагами Элады сыны,
 Онъ видѣль, какъ Граники волны мѣшались
 Съ дымящейся кровью враговъ,
 Какъ грозные клики вездѣ раздавались
 Элады безстрашныхъ сыновъ.
 И сердце забилося...и вспыхнулъ сокрытый
 Въ груди его мщенья огонь.
 Свѣтало...Кровавою пѣной покрытый
 Скакалъ межъ ушелій со всадникомъ конь.
 Готовьтєся, Греки! Защитникъ Элады
 Несетєя могучій, какъ соколъ въ горахъ;
 Готовьтєся, Греки! нѣтъ хищнымъ пощады,
 Ихъ села, ихъ дома во прахъ!...
 Погибель, погибель поклонникамъ Аллы!
 Ихъ трупы въ добычу пустыннымъ звѣрямъ!
 Надъ ними завоюють гієны, шакалы,
 И буря размететь ихъ прахъ по степямъ.

Не скалы крутыя изъ моря взнеслися,
 Не горы крутыя легли на волнахъ—
 Суда то Канари по вѣтру неслися.
 И вѣтеръ разгульный игралъ в парусахъ.
 Свѣтало.. Громъ пушекъ на морѣ раздался—
 На смерть та кровавая битва была...

*) **Увага.** Перша поезія „Канари“ порука, що автор і в російській літературі змг би зайняти значне місце, коли б не залишив її з за ради української. Поезія написана під впливом особистого захоплення грецьким повстанням усього освіченого суспільства в Європі. Гаряче співчуття цьому повстанню висловив Байрон, Пушкін, в українським письменстві Щоголів. Канари героїчна постать грецького повстанця. Він був капітаном невеличкого грецького торговельного корабля. В 1822 і 1824 роках він прославився тим, що спалив багато турецьких галер і кораблів. Пізніш він був морським міністром і клопотавєся про ліберальні реформи, а коли король почав противитись, то Канари зробивєся революціонером (1862 р.), помер в 1877 р. Щоголіва захопила раниша бойова слава Канари. Граница--невеличка річка, біля котрої Олександр Македонський розбив персів. Рзд.

Ужь вечеръ за полднемъ на землю опускался,
 А битва кипѣла, а битва росла.
 Вотъ вздрогнуло море, и пламень летучій
 Невѣрныхъ объялъ корабли,
 И снова Канари веселый, могучій
 Тамъ плавалъ, гдѣ Турки недавно легли.

Отеч. Запис. 1841 г. Май—Іюль.

В е с н а. *)

(Брату Александру).

Съ радостью ждалъ я весны въ сторонѣ незабвенной
 Въ годы минувшіе. Чудные годы!
 Жадно, бывало, я жду безмятежнаго утра.
 Чуть лишь заблещетъ зарница на небѣ—
 Иволга крикнетъ уныло въ дубравѣ,
 Въ гнѣздѣ встрепенется овчарикъ. Тихія воды
 Вольно лежать въ берегахъ, осѣненныхъ
 Гибкою ивой. Купами пролѣсковъ синихъ
 Корни деревьевъ усѣяны пышно;
 Ольхи тѣнистыя машутъ вѣтвями;
 Гибкій тростникъ шелеститъ надъ водою;
 И сѣти раскинувъ въ прозрачныя воды,
 Мирный рыбакъ съ челнока торопливо
 Болтомъ сгоняетъ жильцовъ боязливыхъ
 Влаги студеной....Радостно вспомнить,
 Какъ ожидалъ я весны въ сторонѣ незабвенной
 Въ годы имнувшіе. Чудные годы!

Харьковъ 1843. Молодик 1843 г. I.

М е л о д і я.

Не меня мой другъ ласкаетъ,
 Не меня цѣлуетъ онъ,
 Не по мнѣ всегда вздыхаетъ—
 Онъ другой обвороженъ.

Много слезъ я засушила
 Все по миломъ, по одномъ,
 Много радостей забыла
 Для него въ краю родномъ.

*) Увага. Гарна поезія „Весна“ написана під впливом грецьких антологій, пісень подібного художнього складу. Тут Щоголів йде поруч зі своїм товаришем по Харьк. університету Щербинною, яко не менш талановитий поет.

Мнѣ ли въ очи поглядить онъ—
 Ненаглядный—иногда:
 Отчего ты, говорить онъ,
 Такъ задумчива всегда!

Говорить, а самъ уходитъ
 Онъ къ счастливицѣ другой,
 Глазъ своихъ съ нея не сводить
 Ненаглядный. дорогой.

Да, правда! какъ въ пустынѣ
 Роза нѣжная, она,—
 Я—изсохшая былина—
 И печальна и блѣдна!

Грустно, грустно: пусть бы милый
 Здѣсь хоть жилъ ужъ для другой.
 Нѣтъ, и послѣ, за могилой,
 Въ жизни новой онъ не мой!

Отъ чего не полевою
 Я лиліей рождена?
 Я бѣ межъ ландышей весною
 Красовалася одна.

И счастливица сорвала
 Тамъ меня бы со стебля,
 Лентой алою связала,
 Другу сердца отдала.

И любилъ, и прижималъ бы
 Онъ меня къ груди своей,
 А порою цѣловалъ бы
 Дорогой цвѣтокъ полей.

Въ тишинѣ бѣ не помрачила
 Дней моихъ нѣмая грусть,
 Я бѣ завяла, но завяла
 Близъ его горячихъ устъ.—

Харьковѣ Молодикъ 1843 г. г. 1-я.

В и г а д к и. *)

Раз завернув я у суд подивитись,
 Як воно будуть там люде судитись...
 Вийшов судящий, на всіх позирнув,
 Ретязь начеплює, губи надув;
 Паличку мідну у каламарь тиче,
 Двох чоловіків до столика кличе.
 Вилізло двоє якихсь розбишак:
 Око в одного таке, як буряк,
 В другого вся покопирсана пика...
 Се воно значить: сі два чоловіка
 Добре горілки в шинку потягли
 Та, попобившись, до суду прийшли.
 Палець у лоб собі вставив судящий,
 Став підбирати закон підходящий.
 „Ні вже—він каже— не можна сього,
 Щоб дозволяв я побити кого!
 Ось три цілкових я з вас поштрафую;
 Вилачайте гроші, а то арештую!“
 От, кажу, добре, що судді оттак
 Учуть ледачих таких розбишак:
 Жалко їм грошей в хазяйство давати,
 Так до судящих їх треба таскати!
 Вдруге в нас соли не стало на страву...

•Плахта з оксамиту.

Хвалилася сусідам
 Своім молодиця:
 Яка вона хороша,
 Яка білолиця.

Та лаяла мужика,
 Чим би то поганий:
 Як скажеш що купити,
 То він неслухняний.

*) Увага. Поезія „Вигадки“ складається з двох половин: перша подана тут,
 друга ж під заголовком „Член“ була вже друкована у „Ворсклі“ (стор. 236). Щого-
 лів цю частину відкинув, коли печатав Ворскло. Поезія видана була Хоткевичем в
 Літер. Наук. Вістн. 1899 р. Відкинуто початок, мабуть, через те, що він трохи
 грубенький по виразах, а Щоголів по принципу відхилявся в поезії від усього гру-
 бого і нечемного, а почасти через те, що початок має особливий зміст, а „Член“
 особливий, і було невдатно звучувать їх докупи.

Надіну ж я очипок,
 На шию намисто
 Та й піду із молочком
 У город на місто.

Пороспродам молочко,
 Позбираю гроші,
 Куплю плахту з оксамиту
 Й чоботи хороші.

Отсе старе поскидаю,
 Виряжусь, як краля;
 Нехай тоді старий каже—
 „Се не наша Галя!“

Набралася молодиця
 Глечиків чимало
 Та з хутора тихесенько
 Й почамчикувала.

Вже і город недалечко—
 Все воно, як треба—
 Тільки де взялася хмара:
 Як заклощить з неба!

Як заблище, як ударе...
 Жінка злякалась,
 Спіткнулася—та в калюжі
 Так і розпласталась.

Нема того й молочка,
 Нема й оксамиту,
 Лежить моя сёрдега
 Неначе убита.

Очунялась...дивується,
 Ще ось була біла,
 А теперь така хороша,
 Мов сажу трусила.

„Стривай же ти, старий чорте!
 Доберусь до хати—
 Вставлю тобі окуляри,
 Будеш мене знати!“

*) Увага. Поезія була напечатана Хоткевичем в Літер. Вістн. 1899 р. належить до печаткових юмористичних творів Щоголіва. В ґрунті поезії лежить народне оповідання. *Ред.*

Збираюсь я з молочком,
 А він і не писне—
 Що то воно подіється,
 Як вдаре та блисне!

Ось і хутір. Хоче нишком
 Наша молодиця
 Прощмигнути—аж тут тая
 На яру криниця.

А круг неї все з відрами
 Жінки та дівчата...
 Як вбачили, як тьохнули—
 А вона до хати.

З того часу не можна їй
 Вийти, хоть і вмига,
 Бо як вийде—зараз хлопці:
 „Плахта з оксамиту!“

Б а б а.

Здумалося вражій бабі
 З мужа посьміятись—
 Начала вона до його
 Лізти та скіпатись.

„Коли вже ти уродився
 Малим, як той стовпчик,
 Так признайся, дідусенько,
 Що ти еси хлопчик.
 Як признайся та признайся—
 Не дає спокою!

Що тут дідові робити
 З бабою такою?

„А ну тебе, бабусенько,
 Кажу—не в'яжися.
 Нехай вже я буду й хлопчик,
 Тільки відчепися».

„А коли ти, дідусенько,
 Сам признавсь, що хлопчик,
 Так попробуй пострибати,
 Як ось той горобчик.
 Що хоч роби, а попробуй!

А то удавлюся,
 Або кинусь до полонки
 Та овсі втоплюся!
 „Що се—дума дідусенько—
 З бабою зробилось
 Візьму вже їй пострибаю,
 Аби не втопилась.“
 Стрибнув дідусь і раз і два
 Та собі і скаче...
 Баба ж тільки регочеться
 Та з сміху аж плаче!
 „Та годі вже тобі, дурню!
 Тільки нагадати—
 А то й справді, як той хлопчик,
 Ти вже й рад стрибати“.
 Сидно діду, та що зробиш!
 Треба вже терпіти!
 Пішла баба у сарайчик
 Та й лягла спочити.
 Як проснулась, аж їй пити
 Хочеться до смерти.
 Іде вона до виходу—
 А вихід запертий.
 „Пусти, діду, поки тобі
 Не вибила ока!“
 — „Пущу, мила, коли скажеш,
 Що ти білобока“.
 „Нехай уже й білобока,
 Бодай ти сказився!
 Чого се ти так до мене
 Реп'яхом вчепився?“
 „Коли—ж се ти й сама кажеш,
 Що ти білобока,
 Так лизь в гору, та он в дірку
 Й стрибни, як сорока!“
 Крутнулася туди—сюди,
 Та треба, що треба
 Лізти в гору та стрибати
 На землю з під неба.
 Стриба відтіль стара баба,
 Ноги перебила,
 Та вже тоді мужа свого
 Скакати не вчила.

Увага. Поезія ця теж належить до нечисленних юмористичних творів Щоголіва. Збудована вона на народньому оповіданні по одному пляну з „Масниці“.—і „Шпнок“ на суперечці жінки з чоловіком. „Баба“ надрукована була вперше І. М. Хоткевичем в Літер. Наук. Вістн. 1899 р. Ред.

Раніші твори Я. І. Щоголіва.

Поділ творчости письменника й поета, що люблять вживати дослідувачі, завжди є більш-менш небезпечний, надто коли не оперто його на фактичній основі, що безпосередньо з життя письменника виходе. В Щоголівім життї таким є фактом, межею свого роду, що поділяє цілу його творчість на дві нерівні частини-рік 1847. Після його поет замовк на довгий час. Замовчавши Щоголів двадцятитрьохлітїм юнаком, поновив свої пісні вже літньою людиною, що вже випила ківш ліха й виробила собі певні погляди на речі,—певний світогляд.

Звичайно в студіях творчости Щоголіва звертають головну увагу на його твори другого періоду. Це зрозуміло: вся слава Щоголіва, яко поета, полягає на пізніших поезіях; але не слід забувати, що поет писав і друкував у роках 1841—1845, що це був час, коли талан його тільки укладався. В той час легко підлягав він ріжним впливам, оперто дбаючи знайти щось своє власне.

Як є відомо, „псувати папір“ почав Щоголів доперва у гімназії. В році 1840 серед його вчителів з'явилася примітна особа, що зробила великий вплив на хлопця. Був це вчитель російської мови Павло Іванович Іноземців, брат відомого в свій час лікаря. Вихованець тієї-ж Харьківської Губерніяльної (нині першої) гімназії, виконував він обов'язки ад'юнкта Харьк. Унів. по катедрі російської словесности, але одмовився тримати іспит на степен ь магістра і перейшов у гімназію простим учителем. Всі відомости, які дійшли до нас свідчать, що з Іноземцева була не аби яка людина: він надто добре викладав теорію поезії і вмів прищепити до неї залюблення в своїх учнях; до того він і сам був поет, автор кількох романтичних поем і поезій. російською мовою.

Під його орудою почав Щоголів віршувати і за короткий час написав досить грубенький зшиток; про це довідалися де які харьківські професори (І. І. Срезневський та А. Л. Метлинський). Наслідом того було, що замість юридичного факультету опинився Щоголів на історично-філологічному і, крім того, ввійшов в гурток молоді, що гуртувалася вколо Срезневського, Костомарова, Метлинського. Цей час, початок 40 років, був позначений буяннєм літературної діяльности в Харькові: Срезневський скінчив свою „Запорожскую Старину“, працював запопадливо біля історії України“ готувався до закордонної подорожі. Костомарів видав кілька своїх поезій і закінчував свою дисертацію, що її потім спалено; зрештою, Метлинський також не що дав-

но видав свої „Думи і пісні“. Довкола цих трьох осіб зібрався невеличкий гурток людей щиро закоханих у рідному краю і бажавших зробити якомога більше за для його досліджування. Коли, крім того, взяти на увагу, що живий був ще Квітка і що саме в той час його популярність дійшла свого вершка, коли згадати, що Гулак-Артемівський був у розквіті свого талану і, хоч твори його рідко друкувалися, але були відомі на цілому місту і ходили в багатьох списках, коли додати що року виходило кілька книжок, які так чи инакше, торкалися України,—зробиться ясним, чому сучасники взивали Харків „Українськими Атенами“. Справді, в тридцяті й сорокові роки Харків був для України саме тим, чим колись для Греції-Атени,—осередком всеї духовної діяльності країни. Сама атмосфера Харькова була напоена українством: українська мова лунала на вулицях, по хатах, навіть по театрах і зборах громадських.

Друкуватись почав Щоголів ще як був у гімназії, в р. 1841: в „Отечественныхъ Запискахъ“ (1841, іюнь, № 6, стр. 181) з'явилася його поезія (російська) „Канарі“. Ця поезія щільно з'язана зі значною групою т. з. „грецьких“ творів, на котрі мода пішла після грецького повстання і після Байрона. Більша частина грецьких поезій похована на сторінках старих журналів, і тільки ім'я Щербини скільки-небудь знайоме сучасному читачеві. В самому факті написання цієї поезії можна добачити вплив Іноземцева, що цікавивсь орієнтальними сюжетами і написав дві палких поеми.

З „Канарі“ почалося й скінчилося співробітництво Щоголіва в столичних (російських) виданнях. Тільки по двох роках надibuємо ім'я молодого поета в числі учасників харківського альманху „Молодикъ“.

Літературне життя Харькова в значній мірі відбивається в кількох альманахах того часу. З початку тридцятих років інколи з'являлися в Харькові невеликі альманахи, здебільшого з творами харківських поетів. Часто-густо ці альманахи були відбитком місцевих інтересів (або намагалися зробитися такими). Часом це виявлялося тільки в назві („Украинский Альманахъ“), в якому українського було всього кілька сторінок, але здебільшого місцеві інтереси відбивалися і в змісті збірників: вміщувано твори українською мовою, напр., альманах „Сніп“ Корсуна склався виключно з українських творів а в „Утренней Звѣздѣ“ останнім було призначено спеціально друга частина збірника, иноді розвідки та матеріали. До альманахів останнього роду належав і „Молодикъ“, котрого чотирі випуски вийшли в рр. 1843—44 у Харькові. На жаль, завдання і мета альманаху не одразу викристалізувалися у видавця його, І. Е. Бецького в виразну схему: почав він видання певне спонуканий неусвідомленим потягом до літератури. Критичного відношення до творів співробітників бракувало;—видавець брав усе до друку, що йому давано,—і тому, коли поглянути на перший випуск альманаху, як на щось суцільне, то перше, що вразить читача, буде відсутність в йому загальної думки, спільного з'язку. Цю строкатість

збірника можна було б ще виправдати, як би було видно, що видавець дбав подати літературне й наукове життя свого міста, що він користується виключно місцевими силами, але сей місцевий колорит, нажаль, далеко не додержано: з 35 учасників альманаху тільки 17 були харківцями. Мав отже рацію один з критиків, коли писав з приводу виходу першого випуску „Молодика“: „Мети Молодика ми не розуміємо. Коли б у йому, принаймні, було б зеднано статті тільки українських літераторів, тоді видно було б, що видавець бажає втілити ідею краєвості. А ті ж самі письменники, котрих статті й уривки маячать перед нами щомісячно по всіх часописах, ті ж самі письменники є на дивовиж і в українському Молодику. Нехай би вже зеднувала їх у йому єдність змісту—ба ні. Це випадкове поєднання людей, в котрих нічого немає спільного. Такого кшталту видання були б зрозумілі в літературі, що доперва розпочалася, де є дорогоцінною кожна друкована сторінка, кожний рядок. Але в нас у Росії, завдяки поспіхові просвіти, існують для кожної частини літератури щомісячні видання. Хто ж так мало цінує свій час і так не полюбляє ладу в заняттях, щоб спинитись на попелястім збірнику, аби перебігти уривки прози або віршів, що впали з тези тих авторів, за котрими він стежить пильно в їх офіційальних заняттях?*)

Щось випадкове й уривчасте дав у перший випуск «Молодика» і Щоголів: він умістив у ньому дві поезії: («Мелодія» і «Весна».)**)

Перша з цих поезій належить до розбору квазі—народніх, солоденько—сантиментальних віршів, що їх культивовано на сторінках російських часописів В. Г. Бенедіктовим й іншими іже з ним.

Що до другого віршу, то форма його звертає думку до Миколи Федоровича Щербини, еліна, що примхою долі народивсь на холодній півночі і ціле життя оспівував славетну батьківщину своїх предків. Спорідненість між поезіями Щоголіва і поезіями Щербини стає вражаючою, коли навести тут вірші останнього:

Чудный былъ вечеръ весенній. Ужъ солнце въ волнахъ потовуло.
Искрились тихія волны, и западъ въ послѣднемъ сіяньи
Медленно гаснулъ надъ нимъ, и Геснеръ ужъ тѣшился ярко.
Робкой стопой среброногая дѣва—Селена изъ тучъ
Въ темнолазурное поле небесъ выходила.

Все было тихо, прохладно, темно и прозрачно подъ небомъ;
Небо съ землей и съ душой человѣка дышало одною
Сладкой гармоніей, будто-бы звучною грудью одною...
Счастливы мы, что живемъ, что родились, друзья-человѣки...
Горю нежившимъ, и горе отжившимъ...

*)Современникъ, 1843, т. 31, стор. 211-212.

**) Молодикъ на 1843 год, Украинскій литературный сборникъ, издаваемый И. Бецким. Часть первая. Харьков, 1843, стор. 81—83.

Ще примітніш „Осенняя элегія“ Щербини:

Жарко-блестящее солнце, помедли... Зачѣмъ оставляешь
 Эти счастливыя страны, все ниже и ниже
 По небу нашему ходишь: не такъ, какъ бывало весною,
 Прямо надъ нами горѣло, и долгое утро
 Съ долгимъ сіяющимъ днемъ выводило съ собою изъ моря...
 Не покидай насъ, отраднo-свѣтящее солнце.
 Вотъ ужъ падаютъ желтые листья съ печальныхъ растений.
 И виноградъ уже блекнетъ, и сокъ свой теряетъ,
 Сыростью въ воздухѣ пахнетъ, и изморозь утромъ на дернѣ.
 Вѣтеръ порывистый съ воемъ тоскливымъ и свистомъ
 Прахъ подымаетъ клубами, иль съ юга намъ дождь нагоняетъ.
 Иль того хуже, что пасмурно—сѣрымъ и хмурымъ
 Дѣлаетъ наше веселое небо...

О, доброе солнце!

Ты хоть для милой моей погостило бѣ подольше:
 Скоро полюбятъ дожди, а тамъ придутъ за ними морозы,—
 Будетъ, бѣдняжка, она въ епанчу шерстяную
 Прятать лицо свое бѣлое, носикъ, очертанный строино,
 Иль одѣвать непрозрачною, грубою тканью
 Полнолинейный, но зябкій, трепещущій въ холодѣ локоть...
 И не увижу я болѣ всѣхъ прелестей этихъ;
 Негдѣ, притомъ, и выдагся намъ будетъ въ такое ненастье...
 Не покидай насъ, отраднo-свѣтящее солнце.
 Съ нами останься, пока я въ любви ей откроюсь:
 Лѣтомъ еще и въ любви не успѣлъ я открыться.

Поезія Щоголіва написана досить рідким в російській літературі розміром.*)

В році 1843 вийшла й друга книжка „Молодику“. Головною властивістю що відрізняла його від першої була поява окремого українського відділу, що в йому Бецький, по його словах, умістив „твори майже всіх кращих письменників, що займалися малоруським-наріччям“. Справді, добір авторів і творів у другій книзі „Молодика“ давав право з появою її залічити Бецького людиною досвідченою в цій справі; в книзі знаходимо майже увесь цвіт сучасної української літератури: тут Квітка з його оповіданнячками „Перекотиполе“ і „Підбрехач“, і Шевченко з думкою „Тяжко-важко в світі жити“, баядою „Утоплена“ й инч. Амвросій Могила, Ієремія Галка, Я. Щоголів, М. Петренко, І. Левенко, О. М. Бодяньський... Не вистачає для повноти картини тільки Артемовського-Гулака, Гребінки й Боровиковського. Український відділ захопив петербурзьських критиків: він було прихилив на бік Бецького

*) Потім Щоголів ніколи не шав уже цим розміром, котрий в той же час рясно уживав Щербина, і з наведених зразків видно що подібність між цим віршом Щоголіва і поезією Щербини і в темі і в її обробці. Коли додати сюди, що в 1843 році жив Щербина в Харькові і зустрічався з Щоголевым в літературних гуртках, з окрема в гуртку Бецького, питання про вплив у даннім разі Щербини може бути вирішене цілком певно. Щоголів уже наприкінці життя частенько згадував про Щербину і не раз у листах проводив паралель поміж його долею й своєю.

тих, хто знаходив не досить місцевого колориту в першій книзі альманаху і здивував їх несподіваним доказом чудесного ознайомлення редактора, не українця з походження і людини цілком нової на Україні, з українською поезією. Проте сам Бецький з'ясував у книзі 4-ій „Молодика“, що український відділ було уложено Н. І. Костомаровим, котрому видавець і був за його „виключно зобов'язаний“.

Для нас другий випуск „Молодика“, цікавий тим, що в йому уміщено три поезії українською мовою.

Перша поезія зветься „Неволя“ *)

Неволя.

Дайте мені коня мого,
 Коня вороного,
 Пустіть мене, пустіть мене
 В поле на дорогу.
 Я уздою золотою
 Коня зануздаю,
 Вітром буйним пронесуся
 До рідного краю.
 Кінь козачий,—не ледачий—
 Полетить до стану,
 Між хатами, курінями.
 Як вкопаний стане.
 Та й зіскочу я з вороного,
 Землю поцілую,
 З горілкою до губ моїх
 Чарку притулю я,

Тихо, тихо... нема коня,
 Нема вороного.—
 Не пускають козаченька
 В поле на дорогу.
 Понесеться пан кошовий
 Без мене на Січу;
 Зійде сонце в чистім полі—
 Я його не стрічу.
 Буде буйна шабля гостра
 Ляха, Турка бити,

*) Молодикъ на 1843 г. ч. 2. Малоросійській отдѣл. стор. 98.

Будуть з гуком запорожці
 По полю летіти...
 Ой, коли б хто подав мені
 Коня вороного,
 Ой, коли б хто пустив мене,
 В поле на дорогу.

Початок поезії нагадує відому поезію Лермонтова „Узник“. Можна гадати, що поезія Лермонтова була для Щоголіва спонукою для утворення цього вірша. Спогади про славне минуле України, малюнки з життя Запоріжжя й козацтва дуже часто здибуються в поезії Щоголіва, і ця поезія, як і дві других, надрукованих у тій же таки книзі „Молодика“, є предтечою таких поезій, як „Запорозьський марш“, „Діброва“, „Воля“—„Запорожець“ і т. д.

На згадування Климовського. *)

По під небом ясним,
 У краю степовім
 Наша няня, стара Україна,
 На поругу чужим,
 На надію своїм,
 Згодувала гулящого сина.
 Він списа не скидав,
 Білих рук не складав,
 Як пускався орлом по Дунаю,—
 І пісні козака,
 Як вітри здалека,
 Розливались од краю до краю.
 Степ широка була,
 Воля буйна жила
 І співав він той степ і ту волю
 А година прийшла—
 Житом степ поросла,—
 козак не літав по полю.
 Нам про роки старі
 День і ніч кобзарі
 На бандурах своїх вигравають;
 Та з Нечаєм, з Сашком,
 З Кальнишом, з Павликом
 Одного козака не згадють.

*) Молодик на 1843 г. Часть 2. Малоросійській отдѣл, стр. 109.

Хлопці ж, хлопці, спросіть,
 Де наш лицарь лежить:
 Чи в землі його де поховали;
 Чи орли із дібров,
 З Запорожських лугів
 З лоба очі клювають прилітали?..

Ця поезія є дуже для тих часів примітною. То були часи т. з українського романтизму. Одним з основних мотивів романтизму в літературі був культ національного сучасного і національного минулого, романтичний націоналізм, що доходив звичайно до залюблення в своїй нації, національних героях, найбільш виразних моментів національної історії. Не дарма ж так звані історичні мотиви є домінуючими в творчості більшості поетів того часу.

Климовський, про котрого згадує в своїй поезії Щоголів, був якоюсь напівміфічною особою, про його знано більше легенд, ніж фактичних даних. Карамзин, (в свій час) заговорив про його, що „Климовський не менше семи грецьких мудреців був знаний і шанований поміж його побратимами-козаками, що він, як натхнена піфія, гомонів у розмовах штучними віршами, давав приятелям розумні поради, і цікаві приходили здалека слухати його“. Климовському приписувано відому пісню народню: „Іхав козак за Дунай“.*)

Як воно не дивно, на батьківщині Климовського, в Слобожанщині, не зберіглося майже ніяких спогадів і переказів про його. Самий факт існування його підлягав сумніву, і тільки не давно В. И. Срезневський**) знайшов два твори повчаючого змісту, що належали Климовському і тим остаточно довів реальність його, яко людини.

Можна гадати, що на думку написати поезію, присвячену Климовському, навела Щоголіва досить таки поганенька „опера“ князя А. А. Шаховського „Козакъ стихотворецъ“, котру висміяв ще Котляревський вь „Наталкѣ-Полтавкѣ“.

Характер історичних мрій має і третя поезія:

*) До речі: певне цією піснею пояснюється згадка про Дунай в поезії Щоголіва.

**) Дяв. В. Срезневский. Климовский-Климовъ „козакъ—стихотворецъ“, и два его сочиненія. Харьковъ 1905.

М о г и л а *).

(Чорноморцю Варенику).

В чистім полі є могила.
 Та могила почорніла;
 Хрест над нею не стоїть,
 Тільки шабелька лежить.
 На могилі вітер віє,
 Не стихає, віє, віє...
 Хто ж заснув там сиротою,
 Під могилою сирою?
 Степ не каже, степ мовчить,
 Що в землі сирій лежить.
 На могилі вітер віє
 Не стихає, віє, віє..
 Вітре—брате! З лугарями
 Ти носився над степами;
 Хто ж чи Турок, чи Козак—
 Ліг спочити у байрак?
 Тихо вітер промовляє:
 Тута лицарь починає.
 Буйно бився він з Ордою,
 Зі вражим турком, з Татарвою;
 Буйно шаблею макав,
 Злого ворога рубає, —
 Та загнала вража сила
 Козака в сиру могилу...
 Тихо, тихо... Сонце сяє,
 Сонце сяє, та палає;
 Смирно, смирно степ лежить,
 Всюди, всюди все мовчить...
 Тільки вітер буйний віє,
 Не стихає, віє, віє.

1841. Іюня 10 Ахтырка.

Могила, яко поетичний образ, могила, яко символ України, сховавшей все своє славне минуле, дуже розповсюджена в українській літературі тридцятих і сорокових років XIX віку. А. Метлинський навіть обрав могилу своїм псевдонимом і підписувався під своїми поезіями такічки: Амвросій Могила. Той же Метлинський писав, що Україна уявляє з себе величезну збірку могил, у котрих поховане славетне ми-

*) Молодикъ на 1843 г. Часть 2. Малороссійскій Отдѣлъ, стр. 125.

нуле країни, схована історія. Недарма й епіграфом до збірки своїх поезій він обібрав чотири вірша народньої пісні, що згадують про могилу:

Ой, в степу могила з вітром говорила:
 Повій, вітре, ти на мене, щоб я не чорніла:
 Щоб я не чорніла, щоб я не марніла,
 Щоб на мені трава расла, та ще й зеленіла.

В поезії „Степ“ Метлинського батько плаче, видячи могили:

Колись, мій синку, ми ті могили
 Трупом та трупом начиняли;
 Колись, мій синку, ми в ті могили
 Злих ворогів, було, спати клали...

А другий поет, Ієремія Галка (Костомарів) малює самотню у полі стоячу могилу.

Як було вже зазначено, в порівнянні з першим випуском „Молодика“ другий уявляв з себе значний поступ: мета його виявилася ясніш; видавець хотів зробити його **українським** збірником. „Я бажав би, писав він, щоб Молодик з часом набув цілком місцевий характер, що виправдує його назву, аби самі твори красною мистецтва, що в йому вміщено, виявляли в художній формі мальовничий світ України, її історію, одно слово, щоб усе видання блискім українського колориту мало б у собі не самі зовнішні ознаки місцевости, але й внутрішні“ — Ця зміна напрямку Молодика була як слід оцінена сучасною критикою. Погодин, напр. узиває його „найцікавішим збірником“, а критик „Современника“ закінчує рецензію заявою, що „з нової своєї епохи Молодик зробиться загальною книгою“.

Третій випуск виявляється ще більше другого. Це є поважний історичний збірник, головним чином торкається історії України і її відносин до Росії. В цьому випуску поезій Щоголіва нама.

Нарешті, в році 1844 вийшов четвертий, останній випуск, що всіх розчарував змістом; це знову безфарбний альманах, яких в той час чимало виходило, майже без місцевої риси цілком, не дивлячись на підtitулову назву: „Украинскій литературный альманахъ“. Головною причиною до тої безфарбности Молодика була гоньба видавця за йменнями. Ця гоньба тепер зробилася лекше, ніж в час складання першої книжки, бо з одного боку знайомства Бецького поширилися в ці роки, з другого — прихильність критики, обіцяючи поспіх надалі не лякали відомих осіб можливістю опинитись у поганім товаристві. Як оздоба збірника, в йому вміщено одну поезію Пушкіна й три Лермонтова.

В четвертім випуску „Молодика“ уміщено чотири поезії Щоголіва. Усі вони російські: „Чумацкія могили“, „Мечты и пламень вдохновеній“, „Яворъ“, „Ноготокъ“. В поезії „Ноготокъ“ ми здибуємо засіб, властивий і пізнішим творам Щоголіва: паралелізм, при чому паралелі взято з народньої поезії.

Як відомо, „Молодик“ викликав дуже різку і в деяких місцях несправедливу критику Белінського, котрої наслідком було те, що Щоголів „сломалъ перо и замолчалъ чуть ли не на двадцать лѣтъ“, але у нього не лишилося почуття образи до критика: в листі до своєї знайомої він радить читати Белінського: „Найкращим учителем для вас буде Белінський. Перечитайте його критичні статті саме тепер, коли ви молоді“.

І. Айзеншток.

Уваги до поезій Я. І. Щоголіва.

1. **Поминни.** Вперше надруковано в альманасі „Хата“ 1860 П. А. Куліша. Варіанти: ряд. 10. *Зими:* пістоль з рушницею, ряд. 12. Відкинуто, ряд. 24. Повторюється двічі, ряд. 27—28.

За дівчину, за кохання
За прежнее жениханне!

2. **Покірна.** Вперше надруковано тамо ж, ряд. 11—12. Варіанти: ряд. 2. За нелюба дати, ряд. 5—8. Відкинуто, ряд. 11. Ой будь веселенька, ряд. 23. Віщує серденько.

3. **Безриді.** В перше надруковано тамо ж., ряд. 9—10. Варіанти: ряд. 27. І менеться негодонька.

4. **У полі.** Вперше надруковано тамо ж, ряд. 5—6, під назвою „Гречкосій“. Варіанти: 1. Ой, у мене був коняка... 3. Була й шабля і рушниця, 4. І дівчина—чарівниця 5. Гей, коняку турки взяли... 14. Нива довга, в стерні поле... 17. Ой, хто в лісі—озовися! 18. Ой, хто в полі—відкликнися! 19. Йди до мене вечеряти, 20. Мое серце звеселити, 21. Ой, у лісі луна гине...

Незабаром „У полі“ було положено на музику композитором Єдличком і мало велике поширення, перейшовши в народню пісню. В році 1864, будши в гостині у знайомих, Щоголів, почув цю пісню. Господиня, знайома Єдличка, довідавшись, що гість є автор пісні, почала прохати дати їй ще декілька поезій для передачі Едличкові. Щоголів написав тоді „Квітка“, „Орел“, „Діброва“, „Маруся“. Російський переклад зроблено Л. А. Меєм:

П Ъ С Н Я.

Охъ, былъ конь и у меня—
Весь изъ полямя—огня,
Были сабля и винтовка,
И колдунья—чернобровка.

Турокъ борааго словилъ.
Ляхъ мигъ саблю изаубрилъ.
И винтовка изломалась,
И колдунья отцуралась.

По буджацкимъ, по степямъ
Путь казацкимъ бунчукамъ,
А мнѣ путь одинъ—съ сохою
По надъ нивою сухою.

Гей,—гей,—гей, воль чорный мой!
Доля намъ пахать съ тобой..
Вѣтеръ вѣть—повѣвасть;
Котелочекъ закипасть...

Кто бь меня повеселилъ,—
Хлѣбъ—соль вмѣстѣ раздѣлилъ?
Ой, кто въ полѣ—покажися!
Кто въ дубровѣ—отзовися!

Никого! Въ дубровѣ гуль;
Мѣсяць въ облачко нырнулъ;
Вѣтеръ вѣть—повѣвасть,
Котелочекъ простывасть.

5. **Безталанний.** Надруковано тамо ж, ряд. 8—9, під назвою „Безталанне“ Варіанти: 17. Сім год по сіль в Крим ходив... 27: Як поляжу, марне моя...

6. **Орел** В цій поезії чуємо відгуки мотивів української народньої поезії. В українських народніх піснях орел рясно згадується, яко величнтя горда птиця, вістун радощів і смутку. Де котрі пісні (напр. в збірнику Головацького, I, 16; Чубинського, V, 75) просто можна ставити в паралель до поезій Щоголіва. Огоновський зауважує, що після 1864 р. Щоголів замовчав на 12-літ, бо не хотів страждати в митарстві цензури із-за творів своєї музи“. В 1876 р. передав він кілька своїх пісень Олександрові Кониському, котрий в Києві гадав видавати альманах „Батьківщину“.—З числа цих поезій дві, „Козак“ і „Летить орел по—над степом“, увійшли в збірник „Луна“. Доля останніх поезій невідома. Цікаво було б знати, чи не зберігся де—небудь рукопис. (Див. ще примітки М. Сумцова.

7. **Неня** Переказавши зміст цієї поезії і виписавши з неї кілька слів, Комаров пише: „Чи не такої ж лихої долі сподіватися і кожній жінці в теперішньому селянському життю? Мимоволі загадаєшся над сією думкою Щоголева. Подивишся навкруги і справді побачеш безпросвітну долю селянської жінки. Така сила широкій поезії, що проста пісня про лиху долю одної людини, коли ся пісня вражає вас і доходить до серця, викликає думки про зв'язок цієї долі з життям цілої громади“ (Діло, 1883 № 47).

8. **Дівчина.** Ця поезія вся збудована на мотивах, позичених з українських народніх пісень. Особливо характерні в цьому відношенню рядки 8—11, де Зозуля є вістником смерти милого. В народній поезії, на думку А. А. Потебні, „за небагатьма і пізнішими винятками, зозуля

сумуюча жінка". Кування зозулі в заспіву пісні вже показує на сумний зміст її. Прямою паралелю до поезій Щоголіва є пісні, в яких зозуля сповіщає про некрутчину або про інше яке лихо.

9. **Струна.** Огоновський, наводячи рядки: „Бачив я, як сильні правду, і т. д. зазначає, що, пишучи сю думку, автор мав на думці те місце в „Сні Шевченковім“, де кобзарь каже, що „он—де під тином опухла дитина голодная мре, а мати пшеницю на панщині жне“ Мені здається, що вплив Шевченка тут ледве чи є можливий, бо вповні „Сон“ друкувався тільки в закордонних виданнях які були в Росії заборонені. Казати про позичку тільки на підставі подібности (до того дуже далекої) текстів, неможна, бо у обох поетів ці образи могли виникнути зовсім незалежно один від другого.

10. **Навзаході.** Російський переклад цієї поезії, належить А. Ф. Іванову Класику. (Стихотворенія А. Ф. Иванова-Класика. С. П. Б. 1891, стор. 137).

11. **Лоскотарки.** В цій поезії, як і в поезії „Лоскотарочка“ (див. нижче) Щоголів передав поетичні перекази українського народу про русалок. Нарід до сього часу вірить, що в русалок повертаються немовлятка, що знайшлися мертві, або вмерлі неохрещені, а також потопельники, дівчата і молодіці.

12. **Чуман.** Російський переклад цієї поезії належить А. Ф. Іванову Класику (Стихотворенія, стор. 129).

13. **Тнач.** У перше поезію надруковано в книзі: „Рада Український альманах на 1883 рік. Частина перша: Видазня М. Старицького“ (Київ, 1883, стор. 106—107) з варіантом: 10. Знайде роботі почин і кінець. Огоновський зазначає, що в сім альманаху надруковано ті письменні матеріали, які мали ввійти в другу частину „Луни“, котру цензура не пустила в світ.

14. **Степ.** З приводу цієї поезії Огоновський пише: В думці „Степ“ натякав автор на те місце в стихотворі Тарасовім „Розрита могила“, де Україна каже, що степи запродані жидові, німоті... В цім випадку вплив Шевченка можливий, але ні в яким разі не доведений: той же мотив ми знайдемо і в Метлинського, і в Костомарова, з більш нових у Кониського, Манжури.

15. **Вечір.** В паралель до „Вечора“ можна вказати на „Зимній вечерь“ Пушкіна. Заслуговує бути зазначеною однаковість настрою обох поезій.

16. **Член.** Як указав у свій час Г. Хоткевич (Літературно-Науковий Вістник, 1899, кн. VII стор. 2—3), данна поезія є лише другою частиною більшого твору, „Вигадок“, якого перша частина була Щоголівим викинута, мабуть, з цензурних міркувань.

Кілька разів пробував Щоголів свої сили на полі сатиричним і юмористичним, але нещасливо: його скорботна, ніжна ліра не мала а ні сарказму й жовчи, ні навіть простого хисту запримічувати кумедні боки життя. Окремі місця і подробиці в таких поезіях тонко схоплено й влучно, але гумор швидко переходить на карикатуру, шарж.

17. **До бурсаків.** Про цю поезію Комарів пише: „На превеликий жаль, Щоголів зачинає іноді такі питання громадського життя, де вже без вірної тенденції ніяке поетичне слово ваги не матиме. А ця тенденція у Щоголіва не скрізь вірна. Правда, що таких піс у нього хіба тільки дві: „До бурсаків“ і „Верцадло“, але вони чимало таки шкодять вражінню. В першій дивує нас той жартовливий глум, який зовсім не до речі, коли чоловік згадує про шибеницю, а вже тая неначе хвала минулomu часу, коли бурсаків парили різками; зовсім таки недоладна“ (Діло, 1883, № 47). Сам Щоголів не вважав цієї поезії невдалою.

18. **Косарі.** Російський переклад цієї поезії належить А. Ф. Іванову Класику.

К о с а р и.

Наше жыто переспѣло,
Принимайся вновь за дѣло.
На поля зоветь покось.
И кипить, кипить работа
У крестьянъ подь градомъ пота.
Подь бряцанье звонкихъ косъ

Пусть насъ жаромъ утомило,
Грудь и спину надломило
За работой день-деньской.
Подавай другъ другу голосъ.
Вѣдь не даромъ полный колосъ
Въ лоскъ ложится подь ногой.
День пройдетъ, и солнце сядетъ,
Косеваръ таганъ наладитъ
Надъ пылающимъ огнемъ;
Подкрѣпимъ мы силу нашу,
Поѣдимъ родную кашу
И до утра отдохнемъ.

На покосы пали роси,
Не бренчатъ объ жыто косы,
И до утренней зарі,
Подь прокладю, на волъ,
Пріютяся на сжатомъ полѣ
Засыпають косари.

(Стихотворенія А. Ф. Иванова-Классика. СПб. 1891 г. стр. 128).

19. **Рибалка.** А. Л. Шиманів, котрому присвячено поезію, був одним з членів української громади в Харькові і другом Щоголіва. Правник з фаху, він цікавивсь минулим Слобожанщини і опублікував кілька праць. Значне число матеріялів, ним зібраних, десь то лежить у сховку і неопубліковано. В біографії Щоголіва Шиманів має значіння, як один з тих, що спонукали його до писання. В травні року 1876 писав Щоголів у одній з автобіографічних заміток, що зайшов до його Шиманів і показав листа О. Я. Кониського, де той висловлював надію дістати від Щоголіва де що для українського збірника, який мав бути виданий у Київі. Щоголів каже далі, що написав Шиманову кілька поезій. Російський переклад цієї поезії належить Іванову-Класику. (Стихотвор. Стор. 138—139).

20. **Вечірній дзвін.** Є це-єдина **перекладна** поезія Щоголіва, переклад поезії російського поета, І. І. Козлова „Вечірній дзвін“. Поезія Козлова колись була широко розповсюджена.

Переклад Щоголева дуже близький до свого оригіналу: збережено загальне число строф і в кожній строфі распорядок рифм, розмір; де-які рядки перекладено навіть літерально слово в слово.

До речі, в українській літературі є ще переклад (або вірніш, вільне наслідування) „Вечірнього дзвону“, що належить М. Н. Петренкові, українському поетові 40-х рр.:

Як в сумерки вечірній дзвін,
Під темний вечір, сумно дзвоне,
Як з вітром в полі плаче віп,
А у діброві тяжко стогне,—

Тоді душа моя болять
Від смутку, плачу по невірній,
А думка все туди летить,
Де вперш почув я дзвін вечірній;

Де вперше так я полюбив
Поля привольні та діброви,
Де вперше світ і радість вздрів,
Та карі очі й чорні брови!

Проснеться все в душі тоді,—
Вечірній дзвін усе розбуде,—
Сльоза пробьє, і від нудьги
Душа всі радості забуде!

О, тяжкий дзвоне, твій привіт
Тому, хто милої не має!
Душа болять і меркне світ
А серце гірше замовкає...

21. **Покинутий хутір.** Російський переклад цієї поезії належить А. Ф. Іван. Класику. („Стих“. стор. 133—134).

22. **Шинок.** У перше надруковано в альманасі „Рада“. Часть I. 1883. стор. 217—218, з такими варіантами: 2. Чоловік поставив хату... 7. І, як вітер колихне... 14. Він до шинку й завертає. 24. Жито те, що молотив... 27. Дрова ті, що ти рубав...

Російський переклад цієї поезії належить А. Ф. Іванову—Класику. (Стих. стр. 135—136).

23. **Родини.** У перше надруковано в альманасі „Рада“ I. 1883, стор. 107—108, з такими варіантами: 14. Мила полягла...35. В сумну силу вдарило... Російський переклад належить А. Ф. Іванову—Класику. („Стих“, стор. 140—141).

24. **Верцадло.** Комарів пише з приводу цієї поезії у не раз цитованій мною статті своїй, що „в піесі „Верцадло“ зовсім вірно і дуже поетично малюється недоля селян у Слобідській Україні, але об'яснення цієї неволи виходить таке, ніби то нарід, ізвикши до кріпацької неволи, не зумів відшукати щастя в праці і, як очманілий, побрів від шинку до шинку. Чи вже ж таки справді поет дивиться на нарід, як на п'яниць ледачих, коли сей нарід своєю працею кровавою дав змогу і науці, і поезії цвісти і процвітати? Чи справді ж таки поет не має іншого об'яснення неволи селянського життя, як п'яне ледацтво, коли послідні висліді економічні й статистичні доволі ясно показали чому нарід бідує? Хотілось би вірити, що поет, як нам здається, просто не домовив своєї думки, не висловився, як слід, бо й справді поетична форма не придатна там, де треба вияснити—чому то так, а не инак. Діло поезії—малювати життя, яке воно єсть на правду: чуле серце і освічений розум почують і розберуть, чи слід оно так бути, чи ні, а вже наука розміркує, чому оно так сталося і що треба зробити, щоб запобігти лихові („Діло, 1883, № 47“). В. Горленко коротко зазначив що «поет дуже образно малює долю народу в рідній Слобідській Україні» і що «тільки манерність де яких куплетів псує вражіння» (Кієвск. Стар. 1884, № 1, стор. 154).

25. **Січа.** Російський переклад А. Ф. Іванова Класика.

26. **Келих.** Комарів пише, що ця піеса „писана якоюсь робленою мовою неначе се писав не Щоголів, а хтось інший“. Горленко зазначає що в цьому творі „уживання технічних слів доведено до надміру і ними зовсім задушено поетичний задум твору“ (Кієвск. Стар. 1884, № 1, ст. 154).

27. **Хортиця.** Вперше надруковано в „Зорі“, 1887, ч. 13—14, стор. 221—222 з варіантом: 20. Топче татарина.

28. **Ялта.** Вперше надруковано в «Южноъ Краѣ» — 1-го червня року 1894. № 4605.

29. **Травень.** Без відмін був надрукований в 1) „Южн. Кр“ 1894, 1 червня № 4395; 2) „Складка. Альманахъ. Року Божого 1897. СПБ. 1897, стор. 4--5“.

30. **Запорожець над конем.** У перше надруковано в Харківських, Губерніяльних Відомостях 1884, № 256, з варіантами: 14. Зна, що гинути пора... після 28—йде ще:

Дівка милого любила,
Поки кращий не лучивсь,—
Ти на віки, ти без зради
З запорожцем одруживсь.

31. Дороги мої жупани.

31. **Остання січа.** І. Н. Дерев'янкін, якому присвячено поезію—українець, урядовець у Петербурзі, з котрим Щоголів жваво листувався в р. 1891—1892. Листування це зберіглося і є дуже цінним матеріалом для біографії Щоголева (див. статтю проф. М. Ф. Сумцова: „Листування Щоголіва з Дерев'янкиним“). Для характеристики взаємин поміж поетом його кореспондентом наведу таке місце з одного листа Щоголіва (від 12 липня року 1891): „Ви мені близька й дорога людина, — такий близький, яким був зза молоду ще один—однісенький мій побратим—закинений долею з Петербургу і палко кохавший природу України“.

32. **Ікона.** Поезія нав'яна дійсним фактом біографії Щоголіва: в ранньому дитинстві він довго слабував, і лікарі визнали його становище безнадійним. Тоді мати його відправила молебня перед чудовною іконою Охтирської Мати Божої, і дитина одужала. Цей випадок зробив великий вплив на поета, вихованого взагалі в «страсі Божому», і на ціле життя означив одну з головних рис його вдачі, — його релігійність. Згодом, Щоголів часто їздив до Охтирки, де правив молебні на спомин свого «чудовного» одужання.

33. **До дітей.** Поезія має біографічний інтерес. У автобіографічній замітці Щоголіва ми читаємо: «Старші з моїх дітей, донька і син, високого художнього гарту і глибокої душі, живучи влітку на дачах, серед народу, знали українську народню мову й почали прохати мене писати для них. „Про те-ж саме пише він і до Дерев'янкина (лист 7 березоля 1891 р.) „двоє з моїх любих дітей (тепер вони в другому світі) крок за кроком почали мене прохати писати й писати, ось початок і літеральна причина, на прикінці життя, народження мого Ворскла і продовження його.“

34. **Батьюшна.** У перше надруковано в „Зорі“, 1887, ч. 20, стор. 327, з варіантами: 8. А щоб і Богові й людям послужити... 19. Відний добуток од миру; а дерти... 26. Трьошників треба де-будь заробити...33.

Треба про теє подумать, щоб тіло. 34. Тепле що-небудь хоч в рідкість погірло...

35. **Опізнився.** Було видано кілька разів до вміщення в „Слобожанщині“: 1) Зоря 1893, ч. 7, стор. 130—131; 2) „Южный Край“ 1894, 1 червня, № 4605; 3) альманах „Складка. Року Божого 1897“, СПБ, 1897, стор. 1—2. Варіантів нема.

36. **Чабан.** Вперше видруковано без змін в „Складка. Альманахъ. Року Божого 1897“, СПБ. 1897, ст. 3—4.

37. **До чарівниці.** Надруковано у перше тамо ж, стор. 2—3. варіанти: 13. Теж саме в ті часи божевільні... 27. Щастя їм, як нікче много мало...

38. **Колядка.** Почат.: Місяць виходе... Надруковано вперше в „Зорі“ 1895 п. 2, ст. 26.

39. **Дарунок.** Надруковано перше в „Южн. Кр.“, 1894 1 червня. № 4605 з варіантами: 7. І від страти довгі роки... 20. Над долиною весна... 23. Неваразна міч і сила... 25. Далі сльози, нуда, роспач...

40. **Пісня юнанів.** Надруковано у перше в „Зорі“, 1887, ч. 20, стор. 332, під назвою „Gaudeamus“, з варіантами: 3. Й Alma Mater перед нами... 11. Слава ж тим, хто нас освітить... 12. І пригріє, і привітить. 13. Але книжка—теж, що була. 14. Ледяна й холодна брила. 19. Нам хоч іскру правди влити... 26. Кожний винен чергу мати...

41. **Ляльна.** Надруковано вперше в „Южн. Кр.“, 1-го червня 1894. № 4605.

42. **Бабусина назва.** Д. І. Багалій, котрому присвячено поезію—відомий історик Слобідської України, професор Харківського університету, голова історично філологічного відділу Української Наукової Академії (род. 1857).

43. **Суботи св. Дмитра.** Надруковано вперше без посвяти в „Зорі“, 1893, ч. 22, стор. 431; потім передруковано (тако ж без посвяти) в „Складка. Альманах Року Божого 1897“ СПБ. 1897—стор. 5—7. Варіанти: 31. Гляжу: в красі і мочі літ... (Зоря, Складка). 36. В їх очах світить блиск надії... 40. Що їх дорогу перейма (Зоря). 41. Нещадно смерти, рочна тінь (Зоря, Складка). 44. Огрядні, поstattю Гинкі.

Суботою Дмитра зветься субота проти дня святого Дмитра Солунського 26 вересня. День цей поминальний. Простий нарід з давен давна шанує цей сумний день. Подекуди народній звичай надає поминального значіння й другим найближчим до 26 вересня суботам.

М. Ф. Сумцов, що присвятив цій поезії спеціальну статтю (Суботи св. Дмитра—«Изъ украинской старины». Харьковъ, 1905), узиває цю поезію одною з «найбільш сумних і найбільш характерних для світогляду поета».

В. П. Горленко, котрому поезію присвячено, український вчений історик і літерат (пом. 1907); йому належить між інчим, рецензія на збірник поезій Щоголіва «Ворскло», в Київській Старині (1884, № 1).

44. **Климентови млини.** В основі поезії лежить народнє повір'я про червоного півня, що знаходе скарби. У Куп'янському повіті Харківської губернії записано таке оповідання: Пас парубок худобу. Ввечері гоне до дому, а на перехрестній дорозі стоїть півень, рушником підперезаний. Хлопець і не догадавсь, що воно таке. Прийшов до дому, та й каже батькові, „як гнав я скотину до дому, стояв на дорозі білий півень, рушником підперезаний, да не знаю, де дівсь“— „Дурень ти, синку, ти б помоливсь, та кинув на нього що небудь: то тобі Бог шкарба давав“. Нічого хьопець не розбрав, а в ранці погнав скотину пасти. Ввечері гоне до дому—стоїть білий півень, підперезаний рушником. Хлопець кинув палку і попав в півня, півень і розсипавсь грішми. Хлопець помоливсь Богу, забрав гроші в рушник і приніс до дому, оддав батькові. Стали вони торгувать ловко“. А ось іще одно оповідання змістом ще ближче до „Климентових млинів“: „Одна жінка вечором під Покрову гнала з череди до дому свою корову уздріла півня, що біг по дорозі, і погнала за ним. Він побіг прямо у її хату і зіскочив на горище. Вона собі туди і вдарила його палкою; він перетворився в червонці“. Див. ще примітом М. Ф. Сумцова.

45. **Ворожіння.** Кесарій Олександрович Білиловський (псевд. Цезарь Білило), котрому присвячено поезію, український письменник, (род. 1859), видавець альманаху «Складка», в якому Щоголів умістив декілька поезій.

46. **Спомини** Присвячено поезію пам'яті Н. Ар. Кул—ва, котрого Щоголів узиває своїм побратимом юнацтва, закинутим долею з Петербургу і палко залюбленим у природі України. Йому ж з замолоду Щоголів присвятив поезію «Ногогокь» (Молодикъ. Харьковъ 1844, вип. IV.)

47. **Лоскотарочка.** Надруковано: 1) Зоря 1893. Ч. I, ст. 4; варіанти: 3. Вбачить клечання ламає... 19. В темне листя обертали... 2) Южный Край 1894, 1 Червня № 4605; варіанти: 14. Сиротина, що ти рідна.

В цій поезії передано трохи инчі погляди народу на русалок, ніж ті, котрі скористав Щоголів для поезії «Лоскотарки» (див. вище увагу № 11). Дівчина, що забарилася на березі річки, зустрічається з русалкою, котра виявляється її дочкою, вбитою, як народилася. Одначе при цьому виявляє поет самостійне трактування повір'я, що не лучиться з народнім: наперекір цьому останньому його «Лоскотарочка» не лоскоче матері до смерті, але просто дорікає їй за те, що вона забарилася й довго не приходила і радить швидче йти до дому. Наприкінці поезії Щоголів скористував з чудовий, глибоко-емоціональний, поетичний образ народніх пісень, де калина з похиленим до води листям символізує глибоку тугу жінки або дівчини; див. напр.

А в тій долині стоїть кущ калини,
 Аж на землю віти гнуться...
 Плаче дівчинонька, плаче молодая,
 Аж на землю сльози ллються.

З народньої поезії ж позичений і чулий кінець поезії, де сік калини, що стікає в осені у воду порівнюється з кровію нещасної матері.

48. **Масниця.** У перше надруковано в „Зорі“ 1893, ч. 4, стор. 63—64 з варіантом: 26. Бачить хуторок.

49. **Орлячий сон.** Надруковано у перше в „Зорі“ (1893, ч. 18, стор. 348) і потім без змін передруковано в „Южн. Кр.“ 1894, 29 Травня № 4602. Варіанти: 4. Густо виснуть круг нього. 14. Мчуться в зеленях степів. 27. Бачить: поле всюди голе...

50. **Над потоком.** Вперше видруковано в „Южн. Кр.“, 1894, 1 червня № 4605.

51. **На весні.** Вперше вміщено тамо ж, з варіантом: 9. Щоб робити у ізроді істий рай...

52. **Жмутон.** Вперше вміщено в „Южн. Кр.“, 1894, 29 Травня, № 4602.

53. **Три дороги.** Вперше надруковано в „Зорі“ 1895, ч. 1 ст. 5—6, з варіантами: 2. Легшу дорогу до долі знайти. 8. Вибрати з трьох, що пішли по пологу... 12. Скрізь її сору трава пробивала... 14. Вохких і сьайних від рос золотих... 21. Проліски лізли скрізь корні вільшин... 26. Лізи по схілях веселих долин... 35. І величання ізроді вражали... 40. Шлях мій заслався крутою горою... 43. І, як скрізь сльози, душі говорила... 45. Думку про весну від себе жени... 65. В полі далеко високи й гучні... 72. Й шлях застилався крутою горою... 75. І, як скрізь сльози, душі говорила... 81. І я вернувся, триручча знайшов... 88. Давить стодоли багата пашниця... 95. Вітром і холодом дує з від його... 99. Все нам чуже тут—ізрода і люде. 102. Вмить перервався холодний мій шлях. 109. Далі по той бік ти більше не жди... 116. Краще було б нам і в мир не ходити.

I. Айзеншток.

Алфавитно-хронологичний показчик.

Ангел 1898	231	Дівчина 1877	192
Баба	258	До бурсаків 1878	152
Бабусина казка 1888	64	До дітей 1885	214
Багато моли і краси 1885	91	До молодії 1888	189
Барвінкова стінка 1886	69	До чарівниці 1886	190
Батюшка 1885	150	Добридень 1878	184
Баю-баю 1878	196	Дочумаковався 1884	141
Безрідні 1846	43	Жадання 1884	182
Безталанний 1864	44	Жмуток 1893	199
Бранка 1889	121	Завірюха 1877	119
Братерство 1885	207	Заець 1878	120
Будинок	226	Запорожець	134
Бурлака 1877	171	Запорожець над конем 1885	136
В діброві 1888	97	Запорожський марш 1885	130
В степу 1884	106	Захистя 1889	120
Вербиченка 1882	101	Згадає свою чарівницю	16
Верцадло 1883	146	Зерно 1886	216
Весна 1877	94	Зімовий ранок 1884	117
Весна 1843	254	Зімовий вечір	117
Веснянка 1878	95	Зімовий шлях 1888	118
Вечір 1878	117	Зозуля 1886	124
Вечірній дзвін 1882	239	Золота бандура 1892	61
Вівчарик 1878	163	Икона 1885	203
Вінок	201	Канари 1841	253
Вітрові 1882	218	Квітка 1864	103
Вовкулака 1893	51	Келих 1883	156
Війна 1886	234	Клечана Кеділя 1895	81
Воля 1881	132	Климентові млини 1888	47
Ворожіння 1889	176	Кобзарь 1888	167
Вигадки	256	Козак	128
Вродниця 1878	225	Колодязь 1886	214
Гаївки 1887	76	Колядка 1878	77
Галя 1877	194	Колядка 1888	78
Годинник 1883	211	Колядка 1888	79
Гора 1895--1898	219	Косарі 1878	109
Горілка 1878	174	Кохання 1847	194
Горішки 1878	180	Кравець 1878	155
Грало 1886	219	Крамарь 1883	165
Дарунок 1888	185	Лебідь 1898	212
Діброва 1876	131	Лірник 1838	168

Літній ранок 1885.	112	Осінь 1882	116
Лист 1864	195	Останній з Могикан 1895	158
Листопад 1889	115	Остання Січ 1885	140
Лоскотарчка 1889.	73	Одповідь 1888	141
Лоскотарка 1878	74	Пасішник 1886	158
Лялька 1888	185	Палати 1884.	233
Марєво 1889	113	Півень 1885	125
Маруся 1876	186	Під Великдень 1893	81
Масниця 1893.	80	Після бурі 1886.	110
Мелодія 1843	254	Після 1878	193
Метелик 1888.	126	Пісня 1895	180
Мечты	39	Пісня юнаків 1888	206
Мірошник 1883	157	Пляхта з оксамиту	256
Могила 1843	267	Пляц 1883	186
Могильщик 1882	225	Побратима 1892.	99
На весні 1893.	96	Пожеча 1877	109
Навзаході 1878	200	По закону 1878	161
На дорогу труну 1888	229	Покірна 1846.	42
На згадування Климовського 1843	265	Покій 1882.	229
На зрубі 1886	98	Покинутий хутір 1882.	148
На могилі 1881	221	Поле поорано 1888	108
На полюванні 1886	51	Поминки 1846	42
На чужині 1883.	93	Попіл 1895	218
Неволя 1843	264	Похорони 1893	222
Над потоком 1893.	179	Поштарь 1882	166
Недорід 1892	198	Престол 1888	233
Не врікай 1885.	175	Пряха 1884	144
Незабутня 1893.	188	Псальма Давида 1882.	238
Неня 1876	197	Ракіта 1895	101
Нерозумна мати 1892	138	Рибалка 1878.	71
Не чує. 1889	184	Родина 1885	129
Ніч 1888	94	Родина 1882	221
Ніч св. Валентина 1892	228	Рута 1885	102
Ніч під Івана Купала 1885	56	Серденько 1888.	148
Нива 1884	111	Січа 1883	139
Новобранець 1878	170	Сон 1882	199
Ноготокъ	39	Сон 1889	183
Няня 1882	205	Сподівання 1886	220
Обручка 1882.	236	Споминки 1889	208
Огирь 1895.	137	Старець 1882.	169
Озеро 1888	104	Старовина 1889	145
Опізнився 1885	143	Степ 1878	105
Орел 1876	133	Струни 1877	216
Орлячий сон 1893	142	Суботи св. Дмитра 1888	82
		Тестамент 1882	89

Тини 1878	186	Чередниця 1878	181
Ткач 1878.	153	Чернець 1884	151
Травень 1885.	97	Член 1878	236
Три дороги 1894	209	Чом не дали долі 1889 . . .	178
У полі 1846	44	Чумак 1871	159
Хата 1877	179	Чумацкія могили	38
Хвороба 1882	204	Чуприна 1895	173
Хортиця 1884.	138	Швець 1882	155
Циган 1883	176	Шинок 1882	172
Чабан 1885	162	Щастя 1878	144
Чайчини діти 1886	122	Явор	38
Черевички 1878	191	Як ще недавно	1
Чередничка 1885	164	Ялта 1884	91

З М І С Т.

Переднє слово	1	Ялта	91
Замість передмови	1	На чужині	93
Біографія Я. І. Щоголіва	5	Ніч	94
Листування Щоголіва з Деревянкиним	18	Весна	94
Упорядкування творів	29	Веснянка	95
Значіння поезії <u>Щоголіва</u>	37	На весні	96
Російські поезії	38	Травень	97
Яворь	38	В діброві	97
Чумацькі могилы	38	На зрубі	98
Мечты и пламень вдохновеній	39	Побратима	99
Ноготокъ	39	Ракита	101
Український первоцвіт	42	Вербиченька	101
Помпичи	42	Рута	102
Покірна	42	Квітка	103
Безвідні	43	Озеро	104
У полі	44	Степ	105
Безгалавний	44	В степу	106
Поеми. Балади. Коляди	47	Поле поорано	108
Климентові млини	47	Косарі	109
На поляванні	51	Пожежа	109
Вовкулака	54	Після бури	110
Ніч під Івана Купала	56	Нива	111
Золота бандура	61	Літній ранок	112
Бабусина казка	64	Марево	113
Барвінкова Стінка	69	Листопад	115
Рибалка	71	Осінь	116
Лоскотарочка	73	Зімовий ранок	117
Лоскотарки	74	Зімовий вечір	117
Гаївки	76	Зімовий шлях	118
Колядка (Рано...)	77	Завірюха	119
Колядка (з далекого...)	78	Захистя	120
Колядка (Місяць виходе...)	79	Заець	120
Масниця	80	Бранка	121
Під Великдень	81	Чайчиня діти	122
Ключана Неділя	81	Зозуля	124
Суботи св. Дмитра	82	Півень	125
Українська природа	89	Метелик	126
Тестамент	89	Історичні спогади і мрії	127
Важко мочи і краси	91	Козак (сфальшований)	128
		Родина	129
		Запорожський марш	130
		Діброва	131

Воля	132	Хата	179
Орел	133	Пісня (Кажуть...)	180
Запорожець	134	Горішки	180
Опирь	137	Чередниця	181
Запорожець над конем	136	Жадання	182
Нерозумна мати	138	Сон (Теплим ранком)	183
Хортяця	138	Не чує	184
Січа	139	Добрідень	184
Остання Січа	140	Лялька	185
Оповідь	141	Тини	186
Орлячий сон	142	Маруся	186
Опіянівся	143	Дарунок	187
Щастя	144	Пляц	187
Старовина	145	Незабуття	188
Верцало	146	До молоді	189
Покінутий хутір	148	До чарівниці	190
Побутові малюнки	149	Черевчяк	191
Бачушка	150	Дівчина	192
Чернець	151	Пісня (Рапшею зарюю)	193
До буремків	152	Кохання	194
Ткач	153	Галя	194
Прия	154	Ліст	195
Шведь	155	Бяю--баю	196
Кравець	155	Пеня	197
Спідер (Келих)	156	Недорід	198
Мірошник	157	Сон (В пізній час)	199
Насішник	158	Жмуток	199
Чумак	159	Навзаході	200
Останній з могикан	160	Вінок	201
Дочумаковався	161	Автобіографічні поезії	202
По закону	161	Кона	203
Чабан	162	Хвороба	204
Вівчарик	163	Няня	205
Череднячка	164	Пісня юнаків	206
Крамарь	165	Братерство	207
Поштарь	166	Спомянки	208
Кобзарь	167	Три дороги	209
Лірник	168	Годинник	211
Старець	169	Лебідь	212
Новобранець	170	Погляд автора на власну	
Бурлаки	171	 поезію	213
Шпнок	172	До дітей	214
Чуприна	173	Колодязь	215
Горілка	174	Зерно	216
Не врікай	175	Струнн	216
Циган	176	Чорне заминало	217
Циганка (Ворожпівня)	176	Нові	218
Кохання. Жінотцво		Вітрові	219
Чом не дали долі	178	Граю	219
Сердецько	178	Гора	220
Над потоком	179	Сподівання	221
Згадає свою чарівницю	16	Родини	222
Черевчяки	191	На могилі	224

Похорони	225	Два листика Щоголіва до Андрія Шиманова	247
Вродниця	225	Коротка біографія Паішкова Щоголіва	248
Могильщик	226	Лист Щоголіва до П. Ефименко	251
Будинок	228	Поезія Щоголіва Канари	253
Ніч св. Валентина	229	” ” Весна	254
На дорогу труну	229	” ” Мелодія	254
Покій	231	” ” Вигадки	256
Ангел смерти	232	” ” Плахта з оксамиту	256
Випадкові поезії	233	” ” Баба	258
Престол	233	” ” Неволя	258
Палац	234	” ” На згадування	265
Война	236	” ” Климовського	265
Член	237	” ” Могила	267
Обручка	238	І. Айзеншток, Раніші твори Щоголіва	260
Псалъма Давида	239	І. Айзеншток, Увага до поезій Щоголіва	270
Вечерній дзвін	239	Алфавитно-хронологичний показчик	280
Додатки	240	Зміст	284
Лист Артемовського-Гулака до Щоголіва	241		
Лист Мик. Костамарова до Щоголіва	241		
Лист Белікова до Щоголіва	243		
Лист Щоголіва до Білімовського	243		

КООПЕРАТИВНЕ ВИДАВНИЦТВО

„Р У Х“

КОНТОРА, СКЛАД І КНИГАРНЯ

Харків, Катеринославська вул., 31.

ВИЙШЛИ З ДРУКУ ТАКІ КНИЖКИ:

Серія соціально-економічна.

- М. Шаповал**. Лісова справа на Україні. Вид. 1917 р.
І Омельченко. Соціалізація землі і с. господарські спілки. Вид. 1918 р. (Роспродано).
В. Бондарь. Московська (економічна) петля. Вид. 1918 р. (Роспродано).
В. Норяк. Українська державність і нова роля просвіт. Вид. 1918 р. (Роспродано).
В. Матвіїв. Кооперація. Ч. I. Народне господарство і кооперація. Підручник для навчання кооперації по школах і кооперативних сільських курсах Вид. 1919 р. (Роспродано).
О. Уальд. Душа людини за соціалістичного ладу. Вид. 1919 р.

Серія красного письменства.

- М. Шаповал**. Листки з лісу. (Сімфонія). Вид. 1918 р. (Роспродано).
Т. Шевченко. Кобзарь зі вступними статтями проф. Д. Багалія та М. Сумцова. Вид. 1918 р. (Роспродано).
Т. Шевченко. Гайдамаки. Вид. 1918 р. (Роспродано).
Квітка-Основ'яненко. Маруся. Повість. Вид. 1918 р.
П. Кореницький. Вечорниці та інші поеми. Вид. 1919 р.
Я. І Щоголів. Твори повний збірник з ілюстраціями. Упорядкував проф. М. Сумцов.

Богдан-Олександр Зарудний. Богато ілюстрований збірник, присвячений пам'яті Б.-О. Зарудного, Л. Бочковського, І. Пугача і всіх товаришів, що загинули в революцію 1917—1918 р. Упорядкував С. Зарудний та Г. Михайлич. (Роспродано)

Серія шкільної та позашкільної освіти.

- О. Синявський**. Практична граматики. Вид. 1917 р.
В. Коряк. Тарас Шевченко (біографічний нарис). Вид. 1919 р. (Роспродано).

Дитяча та юнацька книгозбірня.

- Мамін-Сібіряк**. Казка про ворону та канарика Вид. 1918 р. (Роспродано)
Е. д'Амічс. Маленькі гарібальдійці. Справжній лицарь. Вид. 1919 р. (Роспродано).
„ Дитина полку. Вид. 1919 р. (Роспродано).
„ Мати. Хлопчик тарабанщик. Вид. 1919 р. (Роспродано).
„ За рідний край. Вид. 1919 р. (Роспродано).
Сетон-Томсон Зайцеві пригоди. Вид. 1919 р. (Роспродано),
Мамін-Сібіряк. Сіренька шийка. Вид. 1919 р. (Роспродано).
Кібальчич. Спогади kota Сивка. Вид. 1919 р. (Роспродано).
Ів. Франко. Лис. Микита (казка) Вид. 1919 р.

Кв. № 15-18
№ 2-50

Театральна книгозбірня.

Шарль-ван Леберг. Пан. Сатирична комедія. Вид. 1919 р. (Роспродано).
Дрейер. Зімовий сон. Драма. Вид. 1919 р. (Роспродано).

Друкуються й незабаром вийдуть слідуєчі книжки.

Проф. М. Сумцов. Хрестоматія, по українській літературі Ч. I, друге видання поліпшене і доповнено.
М. Д. Сумцов. Географія України. Підручник для вищих початкових і середніх шкіл.

Готуються до друку.

О. Соколовський. Про повітря. Підручник по природознавству для вищих початкових і середніх шкіл.
Я. Мамонтів. Віпки за водою. Збірник поезій.
Серія книжок для українських шкіл всіх ступнів.
Дитяча книгозбірня.

На складі Видавництва маються книжки по всім галузям знання, а також продаються паї Видавничого Кооперативу „Р У Х“.

Перепис Сергуса 24-29. 01.05-10
Сел. Аук. кв. 2005-20.

ДРУКУЄТЬСЯ В РОЗМІРІ 3-х ТИСЯЧ ПРИМІРНИКІВ

Харків, Друкарня „Печатник” Рубля 23.